

TARTALOM

2006/NYÁR-ŐSZ

Határon túli magyarság a XXI. században:

tények és perspektívák – Válogatás a KEH által szervezett konferencia előadásaiból, 2006. május 4.

Bakk Miklós: Az erdélyi magyarság politikai érdekérvényesítésének feltételei és uniós perspektívái	3
Göncz László: A muravidéki magyarság tegnap és ma	15
Gyurgyik László: A szlovákiai magyarság szerkezeti összetételének változásai	20
Kiss Tamás–Csata István: Népesedési perspektívák Erdélyben.	37
Lampl Zsuzsanna: Munkaerőpiaci és egészségügyi helyzet – a szlovákiai magyar identitás alakulásának újabb tényezői	52
Losoncz Alpár: Egy kisebbségi érdekérvényesítési modell időközi mérlege: többletlehetőségek vagy többletillúziók?	59
Majnek Antal: Beszámoló a kárpátaljai magyarság helyzetéről	70
Molnár József: A kárpátaljai magyar közösség: helyzete, perspektívái	76

Vetési László: A szórványban is pozitív jövőkép kell

83

Bakk Miklós

AZ ERDÉLYI MAGYARSÁG POLITIKAI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSÉNEK FELTÉTELEI ÉS UNIÓS PERSPEKTÍVÁI

Románia uniós csatlakozásának közeli dátuma kétségtelenül korszakhatár az erdélyi magyarság társadalmi és politikai életében. Az alábbiakban e korszakváltás politikai feltételeit és néhány következményét vizsgáljuk, tekintettel a magyar kisebbség politikai érdekérvényesítésének rendszerfeltételeire.

Mіндеzen feltételeket Románia politikai rendszerének változásán belül, elsősorban a pártrendszer, a választási rendszer és a kisebbségi politikai érdekérvényesítés lehetséges stratégiáinak összefüggésében kívánjuk áttekinteni, különös tekintettel a rendszerváltás néhány sajátosságára.

Az elmúlt másfél évtizedben az erdélyi magyarság politikai képviselőjében gyakorlatilag egyetlen párt, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) volt meghatározó szereplő. Következésképpen az említett korszakváltás politikai feltételeinek és következményeinek vizsgálatát elsősorban az RMDSZ szerepének és stratégiáinak a vizsgálatával kell kezdeni.

E tekintetben ma már világos, hogy három korszak határolható el: 1. 1990–1996: az RMDSZ mint etnikai párt intézményesülésének és konszolidálódásának az időszaka; 2. 1996–2006: az RMDSZ integrációja a román pártrendszerbe, a „konszociatív” stratégia eredményességének szakasza; 3. 2006-tól: kisebbségi politikai érdekérvényesítés újrafogalmazása az uniós térségben. Az első két szakasról született már néhány elemzés,¹ a harmadikra vonatkozóan csupán néhány hipotézis fogalmazható meg.²

Az RMDSZ konszolidációja és a romániai átmenet

Az RMDSZ átfogó egysége a román átmenet ama sajátos körülményére vezethető vissza, hogy a kisebbségi önszerveződés 1989 decemberében hirtelen megnyílt pályáin a kisebbség „politikai megkonstruálása” jócskán megelőzte a kulturális és tár-

sadalmi önépítkezést. Az RMDSZ olyan ernyőszervezetként határozta meg önmagát, amely mind a közösség politikai érdekképviseletét, mind a kulturális önépítkezéshez szükséges civil társadalmi funkciókat el kívánta látni. E két cél akkor, a kilencvenes évek elején, egyáltalán nem tűnt ellentmondásban levőnek, s az RMDSZ sokáig a kisebbségi társadalom civil szférájának „kvázi-létezéséhez” is keretet nyújtott. Ennek folytán az RMDSZ parlamenti politikusai egyfajta „megacivil” szerepkörre tettek szert, és feladatuknak tekintették az intézményszervezést, mindenféle intézményépítő stratégia kidolgozását. De a közös nemzeti (kisebbségi) érdekvédelem feladatának örvén gyakorlatilag az erdélyi magyar társadalom önszerveződését is késleltették.³

Ebben a román politikai rendszert megalapozó 1990–1991-es alkotmányjogi konszenzusnak is szerepe volt, olyan rendszert alapozott meg, amelynek két fontos, de egymással ellentmondásban levő eleme van: 1. a nemzeti kisebbségek politikai korporatizmusának az elismerése; 2. a nemzeti kisebbségek kizárása a politikai közösség alapját alkotmányos értelemben alkotó „román népből” (a nemzet etnikai megalapozása).

A romániai nemzeti kisebbségek „érdekvédelmi szövetségei” politikai korporatizmusának elismerése az 1990 februári „protoalkotmányos” egyezség eredménye volt⁴. A február 9-én megalakult Nemzeti Egység Ideiglenes Tanácsában (CPUN) mint „protoparlamentben” a posztkommunista Nemzeti Megmentési Front (amely 1989 decembere óta kormányzott), átengedte a képviseleti helyek felét (112 ideiglenes képviselői széket) az ellenzék pártjainak és a „nemzeti kisebbségeknek”⁵. Az itt kialakuló politikai korporatizmus később a párt- és választási törvényekben megfelelő biztosítékokat, megerősítést kapott, és sok esetben tulajdonképpen létrehozta a „nemzeti közösségeket”, ott is, ahol ezek tulajdonképpen nem léteztek⁶. Azok a „kisebbségek”, amelyek a választási törvény előírásai miatt esetleg nem juthattak mandátumhoz, kedvezményesen egy „alanyi” képviselői helyet kaptak.

A kisebbségek ily módon megalapozódó képviseleti rendszere a román pártrendszer ama konszenzusához vezetett, hogy az egyes pártok nem dolgoznak ki semmilyen elképzelést arról, miképp kívánják megoldani a romániai társadalom kulturális megosztottságából fakadó problémákat, hanem az egyes kisebbségek korporatista képviseletére bízzák, „kezeljék” a felmerülő kérdéseket. A választási rendszer alapján parlamenti képviselőhez nem jutó kisebbségek képviselői eleve „nemzeti közösségek” és nem társadalmi változásoknak, integrációs kihívásoknak kitett csoport képviselőiként kerültek – a választási rendszer kedvezményezettjeiként – a román parlamentbe. A modell a nemzeti kisebbségek politikai képviselőit amolyan „etnikai ügyintézőkké” alakította át – általában sikerrel –, amint arra már többen is felfigyeltek: Adrian Severin szerint a román pártok „arra a viszonylag kényelmes álláspontra helyezkedtek, hogy a kisebbségek gondjait kizárólag az etnikai pártokra kell bízni, amelyekkel aztán tranzakciók keretében kezelték az állampolgárok jogait”.⁷

Ez a konszenzus azonban sokáig láthatatlan maradt a nacionalizmus folyamatos instrumentalizálása miatt.

Ugyanakkor, e konszenzus kialakításával párhuzamosan a román politikai elit az ország politikai közösségét inkább „etnokratikus” alapon gondolta el, a román alkotmány előírásai egyenesen tiltják a magyarok és más nemzeti közösségek közjogi személyiségének az elismerését.

Mindezek eredményeképp a román politikai rendszer tulajdonképpen tartósított egy kétértelműséget, ahelyett, hogy feloldotta volna azt: egyrészt elismerte a nemzeti kisebbségek korporatív politikai képviselőit mint politikai szereplőt, másrészt azonban semmit sem tett maguknak a kisebbségeknek a tényleges integrációja érdekében. Integrálta a pártrendszerbe a kisebbségi szervezeteket, de nem integrálta magukat a kisebbségeket.⁸

Az RMDSZ szintén e politikai korporatizmus logikája szerint jelent meg a román parlamentben: ugyanúgy nem pártként, hanem szövetségként lépett fel, mint a többi kisebbségi szervezet, ugyanúgy megkapta azokat a közpolitikai forrásokat, amelyekkel a kultúra területén az kilencvenes évek második felétől „elosztóként” léphetett fel saját társadalma felé, jóllehet, hogy mindeközben 1990-től kezdődően a választásokon való részvétellel, a választási rendszer pártokra érvényes mandátumosztó logikája szerint szerezte meg parlamenti helyeit.

E kettős logikához való alkalmazkodása 1990–1996 között ment végbe, lassabban ugyan, de sikeresen. Mivel az erdélyi magyarság mind regionális, mind kulturális tekintetben összetettebb szerkezetű társadalom, ezért az RMDSZ-nek olyan integratív struktúrát kellett létrehoznia, amely egyszerre jelenítette meg a „nemzeti korporatizmust” és teremtette meg a román pártrendszerbe való betagozódás feltételeit. A folyamat döntő mozzanata az RMDSZ 1993-as, harmadik brassói kongresszusa volt, az ekkor megalapozott pártstruktúra – amely legfontosabb szerkezeti elemeiben mind a mai napig fennáll – egyszerre jelenítette meg „önkormányzatként” az erdélyi magyarságot mint nemzeti közösséget, és teremtett meg olyan korszerű pártstruktúrát, amely alkalmasnak bizonyult mind a szavazói bázis megőrzésére, mind pedig a romániai pártrendszer működési feltételeihez való rugalmas alkalmazkodásra.

Az „önkormányzatként” való működést 1993–95 között a következő szerkezeti és programelemek állították az előtérbe:

- a) az RMDSZ felépítésének „állam az államban” logikája, amely – egyrészt – fontos ideológiai és szervezeti önértékelő klisé volt ezekben az években, szervezeti elvként pedig olyan testületek „helyét” jelölte ki, mint az Ügyvezető Elnökség (ÜE) vagy a Szövetségi Egyeztető Tanács (SZET);
- b) a platformok versenyének programba vétele, a belső választások intézményesítésének terve;

c) az autonómia stratégiai célként való megfogalmazása, azaz, annak az intézmény-építési logikának a meghirdetése, hogy az RMDSZ ernyője alatt létrejövő testületeket és intézményeket úgy kell kialakítani, hogy azok a közjogi autonómia kivívásakor az autonómia testületeivé és szerveivé alakuljanak át.

Emellett a pártszerű működés is konszolidálódott, méghozzá annak eredményeképp, hogy az RMDSZ

1. a platformosodás révén megőrizte ideológiai nyitottságát, még azt követően is, hogy már 1993 májusában az EDU (Európai Demokratikus Unió, a konzervatív európai pártok nemzetközi pártszövetsége) tagjává vált;
2. az „önkormányzati” jellegű felépítés jelszava mögött, elsősorban az Ügyvezető Elnökség, a Szövetségi Elnöki Hivatal, az Operatív Tanács körül professzionális pártapparátust hozott létre;
3. a tagsággal való kapcsolatban a kezdeti mozgalmi jelleg eltűnését követően a médiumok jutottak fontos szerephez.

E három vonás lényegében a – párttipológiai értelemben vett – néppárti jellegnek⁹, illetve a modern gyűjtőpárti karakternek¹⁰ felel meg, és 1994-től kezdődően az RMDSZ kétségtelenül tudott ennek megfelelő centralizációs technikákat is működtetni (ebben az Operatív Tanácsnak volt szerepe¹¹). Ha viszont a román pártrendszerben keressük a helyét, akkor – tipológiai értelemben – az RMDSZ etnoregionalista pártként való felfogása a leghasznosabb.¹²

Az RMDSZ konzociatív stratégiája és az EU-integrációs folyamat

Az RMDSZ kilencvenes évek derekán végbement szervezeti konszolidálódási útja két stratégiát állított az előtérbe. Ezek a stratégiák nem csupán egy többé-kevésbé rejtett jövőképet tartalmaztak, hanem a megfelelő eszközök előállításában is segítettek a vezető elitet abban, hogy az erdélyi magyarság kollektív identitására – a feszültségek keltésének és feloldásának finom játéka révén – mobilizációs-választási céllal rátelepedjen.

A korábbi az autonómia stratégiája; az autonómia célként gyakorlatilag 1992 óta van jelen az RMDSZ-dokumentumokban,¹³ az 1993-as brassói kongresszus pedig az előbb vázolt módon, szervezeti konzekvenciákat is maga után vonó központi gondolatá fogalmazta át. Az autonómia célként ugyan legitim, realitása viszont nem sok volt a kilencvenes évek első felében. E körülmény viszont sajátos, értékelvű törésvonalat, egyfajta pragmatista/idealista megkettőződést eredményezett, amelynek legismertebb ideológiai tematizációjává a „mérésékelt”–“radikális” ellentét vált.¹⁴ Ideológiai értelemben az autonómia-stratégia több célt is szolgált: a) kiindulópontja volt az autonómiából levezethető törvénytervezetek megfogalmazásának, ekként tehát – közpolitikai értelemben – kezdeményező szerepet töltött be; b) kriti-

kai eszköz volt, amelyet a gyakorlati politizálás egzisztenciáival szemben bármikor érvényesíteni lehetett; c) olyan elvi-tematizációs kiindulópont volt, amelyhez minden szervezeti reformkezdeményezés vissza tudott nyúlni. Mindebből következően érthető, hogy az autonómia-stratégia miért vált a kilencvenes évek közepétől „ellenzéki stratégiává”.

A másik stratégia, a „konszociációs” stratégia¹⁵ 1996-ban az RMDSZ kormányzati szerepvállalásával került az előtérbe. A kormányzati szerepvállalással ugyanis közvetlenül megtapasztalhatóvá vált az a – nyugati demokráciákban már ismert – törvényszerűség, hogy „a parlamenti pártrendszerek a politikai és állami intézményrendszer szerves és integráns részeivé váltak”¹⁶, és ez tulajdonképpen a már jelzett ellentmondásnak – annak, hogy az RMDSZ integrációja nem eredményezte automatikusan az erdélyi magyarság politikai integrációját – a megnyilvánulása. A romániai magyar szavazók számára ez abban a feszültségben jelenik meg, amely a nem saját, „nem legitim” román állam és annak „legitim része”, az RMDSZ között számukra fennáll. Az RMDSZ-elit számára viszont egyfajta termékeny feszültségről van szó, amelynek feloldása folyamatos – mondhatni: napi – feladat, és ez teremtette meg számára azt a lehetőséget is, hogy az RMDSZ számos törvényhozási feladatot választói előtt az autonómia perspektívájába tudjon helyezni.

A „konszociációs” stratégia eredményessége három területen vizsgálható: (1) az RMDSZ választási, (2) hivatalszerző és (3) közpolitikai sikeressége terén.¹⁷

Az RMDSZ választási eredményeit az elmúlt másfél évtizedben a stabilitás jellemezte. Az 1990-től 2004-ig megtartott öt választáson a következő eredmények születtek:

Év	Részvételi arány	Képviselőház				Szenátus			
		v	v %	s	s %	v	v %	s	s %
1990	86,19%	991 601	7,23	29	7,32	1 004 353	7,20	12	10,08
1992	76,29%	811 290	7,46	27	7,92	831 469	7,58	12	8,39
1996	76,01%	812 628	6,64	25	7,29	837 760	6,82	11	7,69
20006	5,31%	736 863	6,80	27	7,83	751 310	6,90	12	8,57
2004	58,51%	628 125	6,17	22	6,63	637 109	6,23	10	7,30

Látható, hogy az RMDSZ eredményei a szavazatszámok és a részvétel tekintetében az elmúlt másfél évtized során folyamatos csökkenést mutatnak ugyan – ez alól egyedül az 1996-os választás eredményei jelentettek kivételt –, de alapvetően az „etnikai szavazótábor” eddigi stabilitásán alapszanak, amely a konszociatív stratégiában e szavazótábor „megőrzésére” irányuló elképzeléseket favorizálja. A csökkenés trendjei ugyanakkor előrejeleznek bizonyos változásokat, elsősorban azt, hogy a támogatottság főleg a székelyföldi megyékben csökken. Hargita megyében

2000-ben az RMDSZ a szavazatok 83,2%-át, illetve 82,47%-át szerezte meg, Kovásznában pedig 74,8%-át. Ezek az értékek nagyjából megfeleltek a magyarság részarányának a szóban forgó megyékben. 1996-ban az RMDSZ részesedése a szavazatokból még magasabb volt. 2004-ben az RMDSZ szavazatai Hargita megyében az érvényes szavazatok 78,02%-át, illetve 79,00%-át, Kovászna megyében pedig 68,14%-át, illetve 68,67%-át tették ki csupán, ami 5-6%-kal elmarad a magyarság részaránya mögött. Ugyanakkor a Székelyföldön – és kisebb mértékben az egész Erdélyben – tapasztalt szavazatcsökkenéssel párhuzamosan egyes Kárpátokon túli megyékben az RMDSZ-re leadott szavazatok száma nőtt, így Călărași, Suceava és Buzău megyékben szinte megduplázódott 2000-hez képest.

A folyamat egészéből kellő óvatossággal ugyan, de arra lehet következtetni, hogy a támogatottság csökkenésének két fő oka van: egyrészt egyes szórványrégiókban az etnikai törésvonalak elmosódóban vannak, másrészt a székelyföldi tömbben a politikai alternatíva¹⁸ létrehozására irányuló kísérletek a távolmaradást, illetve a protesztaszavazatok számát növelték.

Az RMDSZ hivatalszerző stratégiája tekintetében három a parlamenti ciklus időszakát kell megkülönböztetni. 1996–2000 között, amikor az RMDSZ a koalíciós kormány tagja volt (a Demokrata Konvenció pártjai és a Demokrata Párt mellett), két miniszteri tárcát¹⁹ és hét államtitkári posztot²⁰ kapott, ezenkívül két prefektusi és nyolc alprefektusi tisztséget²¹ is. 2000 és 2004 között az RMDSZ parlamenti támogatást nyújtott a PSD-kormánynak. Ekkor nem a koalíciós logika szerint, hanem a magyarság „részesedés-elve” szerint próbált pozíciókat megőrizni, illetve megszerzeni. A 2004-től kormányzó koalícióban az RMDSZ négy miniszteri tárcát, nyolc államtitkári, négy prefektusi és nyolc alprefektusi tisztséget kapott. Ugyanakkor 2000-től egyértelmű eredményeket hozott az RMDSZ azon törekvése, hogy a professzionális köztisztviselői karban magyar szakemberek is minél nagyobb számban legyenek jelen.

A folyamatokat összefoglalva az tapasztalható, hogy három kormányzati ciklusban (1996–2000, 2000–2004, 2004–) az RMDSZ-nek fokozatosan sikerült eredményesebbé válnia a politikai patronázs romániai rendszerének kihasználásában, anélkül azonban, hogy tisztázni tudta volna ennek elvi alapjait. Az eredmények a koalíciós befolyás (potenciál) függvényében alakultak, a pozíciók megszerzésére irányuló törekvést a politikai partnerek saját klientúraépítő gyakorlatuk átvételeként értelmezték, vagyis az RMDSZ-nek nem sikerült ezt egy kisebbségvédelmi modell (például: az etnikai arányosság elvének érvényesítése a közintézményi szférában) felé tett lépésként elfogadtatnia.²²

A közpolitikai sikeresség értékelése a jóval nehezebb, összetettebb kérdés, kontingenciája a politikai gyakorlatokkal ugyanis adott, nehéz ettől függetlenül a módszertant kialakítani. Számos olyan törvény felsorolható, amely – ha nem is az RMDSZ kezdeményezésére, de – az RMDSZ támogatásával született, a befolyáso-

lás feltérképezése pedig meglehetősen bonyolult. A legfontosabb „RMDSZ-érdekeltségű” törvények 1996 és 2004 között a helyi közigazgatás szabályozásában, a mezőgazdasági és erdőterületek visszaszolgáltatása, az egyházi, egyes közületi ingatlanok visszaszolgáltatása, az államosított ingatlanok (lakóépületek, ipari létesítmények) visszajuttatása, illetve kárpótlása terén, valamint a magyar nyelvű közoktatás tekintetében (gimnáziumok visszaállítása, a kisebbségek történetének oktatása, a csángómagyarok magyar nyelvoktatása, szórványiskolák és -csoportok indítása stb.) születtek.

Az elért közpolitikai (törvényhozási és kormányzati) eredmények elemzéséből az derül ki, hogy főleg azokon a területeken születtek, amelyek az európai integrációs folyamat kontrollja alatt voltak (például az ingatlanok, az egyházi tulajdonok kérdése), illetve kisebbségjogi tekintetben, azokban a kérdésekben, amelyek a) közvetlenül Európa tanácsi (ET-)határozatokból következtek, illetve amelyekre nézve b) Románia kisebbségpolitikai gyakorlatában valamilyen intézményi példa, előzmény létezett (vagy létezik), és a probléma átfogalmazható volt létező gyakorlat bővítéseként – a nyelvhasználat és a közoktatás tartozik ide.

A közpolitikai eredményesség kérdése elsősorban a román pártrendszerbe való integráció tekintetében vet fel érdekes kérdéseket, főleg azt követően, hogy a 2000-es és a 2004-es választások eredményei alapján e pártrendszer konszolidálódni látszott. A parlamenti mandátumokat 2004-ben nagyjából az utolsó három választáson már eredményesen szereplő pártok szerezték meg az alábbi táblázat szerint:

Párt	2004 – Képv.ház	2004 Szenátus
PSD – Szociáldemokrata Párt	113	46
PUR/PC – Humanista/Konz. Párt	19	11
PNL – Nemzeti Liberális Párt	64	28
PD – Demokrata Párt	48	21
PRM – Nagy-Románia Párt	48	21
RMDSZ	22	10
Kisebbségek	18	–
Összesen	332	137

Mint ahogy 2004-ben a PSD erős baloldali gyűjtőpártnak bizonyult, a jobboldalon pedig a D.A.-Szövetség (a PD és a PNL együttműködése) tűnt pólust létrehozó és stabilizáló erőnek, a 2000-es eredményt nagyvonalakban követő 2004-es választási eredmény egy „két és fél párt”-rendszer („two-and-a-half party system”) képét vetítette előre.

Az RMDSZ pártként való integrációja ebbe a 2000 körül körvonalazódott pártrendszerbe megkettőzte a kilencvenes évek első felében megfogalmazott RMDSZ-

programot, a magyar kisebbségi törekvéseket: 1. a program egyik része az ország integrációs folyamatához illeszthetővé vált, azaz: „rendszeren belüli” probléma lett; e programcélok tehát koalíciók lehetséges céljaként is újrafogalmazhatók lettek, kompromisszumkötések (-sorozatok) tárgyává váltak; 2. másik részük viszont – elsősorban az autonómia közjogi formáinak, később a régióknak a kérdése – az illető ország politikai felépítményének „rendszeren kívüli” kérdésévé vált, beleütközött abba a pártrendszert alapító konszenzusba, amelynek integratív ereje – mint láttuk – már 1996-tól kezdődően kiterjedt az RMDSZ-re is.

A „konszociatív” stratégián belüli alapkérdés tulajdonképpen az volt, hogy sikerül-e az RMDSZ-nek elmozdítania a konszenzuálisan rögzített határvonalat a „rendszeren belüli” és „rendszeren kívüli” kérdések között. Úgy tűnik, az erre irányuló törekvések nem is járhattak sikerrel; e stratégiacsata szimbolikus terepe a „nemzetállam” kérdése volt. Cristian Preda szerint a romániai pártok sikeres „megszelidítési” stratégiát vetettek be az RMDSZ-szel szemben,²³ amelynek eszköztárába tartozott mind a Demokrata Konvenció antikommunista pártszövetségén belüli nyomásgyakorlás (1995–96-ban), mind a 2000-ben bevezetett 5%-os választási küszöb.

Ha az RMDSZ „konszociációs” stratégiáját a kilencvenes évek végére kialakult és megszilárdult párt- és választási rendszer belső összefüggései felől vizsgáljuk, akkor – az eddigi politológiai elemzések alapján²⁴ – a következőket állapíthatjuk meg:

1. Az arányos választási rendszer kedvezett az RMDSZ-nek, azonban túl a választási rendszer e közismert hatásán, további tényezők is szerepet játszottak abban, hogy az RMDSZ sikeres „konszociatív” stratégiát követett.
2. Különösen fontos körülmény volt ebben, hogy az 1992-es választásokat követően a pártrendszer kiegyensúlyozottabbá vált, és ez megszüntette az RMDSZ „kispárti” jellegét.²⁵

Ahhoz, hogy 1996-tól kezdődően az RMDSZ bizonyosan nem kispárti komponense volt a román pártrendszernek, további két sajátos körülmény is hozzájárult:

3. Az, hogy 2000 körül a román pártrendszer egy „két és fél párt”-rendszer képét mutatja – ahol szociáldemokraták és a liberális–demokrata szövetség az egészek, a fennmaradó felet pedig a Nagy-Románia Párt meg az RMDSZ teszi ki –, az európai integrációs folyamatban még inkább megszilárdította az RMDSZ helyzetét. Ugyanis a koppenhágai kritériumok ellenőrzésének idején (1999–2005) a Nagy-Románia Párt koalícióképesége egészen gyenge volt, ez viszont megnövelte az RMDSZ-ét. A pártrendszeren belül így az RMDSZ-nek kettős haszna is származott a szélsőséges Nagy-Románia Párt parlamenti jelenlétéből: a) egyrészt növelte koalíciós potenciálját, b) másrészt segítette az etnikai határok fenntartásában, azaz megtartani a szavazótábor egységét a fenyegetettségre való hivatkozással.
4. Ugyanakkor az európai integrációs folyamat tartalmában is a konszociativitást támogatta. Ennek sajátos oka az, hogy az EU nem rendelkezik normatív értelemben

olyan kisebbségvédelmi koncepcióval, amelyet a csatlakozó országokkal szemben érvényesíthetett volna; ehelyett kisebbségvédelmi politikáját olyan biztonságpolitikai megfontolás vezérelte, amely „a viták konszenzusos rendezését részesíti előnyben az egyetemes normák kikényszerítésével szemben”²⁶ Románia esetében ez egyértelműen azt jelentette, hogy a kisebbségvédelmi politikát egyidejűleg jellemezte egy „stratégiai határozatlanság”²⁷ a célok tekintetében és a hatalommegosztásnak mint eszköznek a folyamatos és egyértelmű szorgalmazása.

Politikai érdekérvényesítés az EU-csatlakozás után

A Románia EU-csatlakozását követő időszak nagy kérdése, hogy fennmaradnak-e a konzociatív stratégia feltételei.

Martin Brusis szerint valószínű, hogy a konzociális berendezkedésnek mint az Európai Unió által szorgalmazott kisebbségvédelmi modellnek van jövője a kibővített EU-ban (következtetéseit Szlovákia, Románia és Bulgária példájának elemzéséből vezeti le).²⁸

A romániai példa azonban számos olyan érveléssel is szolgál, amely ezt a hipotézist nem támasztja alá. Néhány, a pártok csatlakozás utáni helyzetéből és evolúciójából, valamint a pártrendszer fejlődéséből kiolvasható érv:

- a) közvetlen politikai következményként jelentkezik az, hogy megszűnik az RMDSZ kiemelt, a csatlakozási folyamatot kormánykoalícióból „minősítő” szerepe;
- b) lassúbb folyamatként, későbbi következményként jelentkezhet továbbá az, hogy csökken az RMDSZ komparatív jelentősége a román pártrendszeren belül, azaz, elkezdődhet egy olyan belső átalakulási folyamat, amely ismét kispárti pozíciót jelöl ki az RMDSZ számára. Ez jórészt a román pártok megkésett európaizálódásának az eredménye.

Európa ugyanis különös funkcióra tett szert a román politikai gondolkodásban. A pártidentitások kialakulásában alapvetőnek tűnik az a tény, hogy a román politikai pártok túl gyorsan vették át – másolták le – az európai integráció révén megismert pártcsaládok identitását²⁹, anélkül azonban, hogy az ezeknek megfelelő doktrínákat politikai gyakorlatuk próbájának alávetették volna – erre ugyanis nem volt szükségük a csatlakozási folyamatban. Az európai pártcsaládoknak megfelelő ideológiák igazi, kreatív honosítása, alávetése a választások próbáinak tulajdonképpen tehát még hátravan. Az európai közpolitikák meghonosításáért folytatott reális doktrinális verseny csak ezután kezdődik, és ez a verseny szintén jelentős mértékben átalakíthatja majd a román pártrendszert.

Két további sajátos körülmény is az RMDSZ „kispártisága” irányába hat:

- c) Az RMDSZ támogatottságának a fenntartása immár nem lehetséges az 1989–1990-es konszenzus alapján, amelyben az „erdélyi magyar érdek” egységesnek

és egységességében problémamentesnek tűnt. Új generációk jelentek meg az erdélyi magyar szavazótáborban, akikre a „magyar érdekre” vonatkozó 1989-es konszenzus már nem terjed ki.

d) Ezzel összefüggően bizonyosnak tekinthető, hogy előbb-utóbb megjelenik egy újabb magyar párt az RMDSZ politikai versenytársaként (minden bizonnyal Székelyföldre összpontosítva).

Mindezek olyan kihívásokat jelentenek, amelyek új stratégia kialakítására sarkallják mind az RMDSZ-t, mind annak majdani versenytársát. Az egyik lehetséges stratégia pedig, amely újabb kitérési pontot biztosíthat a „kispártiságból”: a regionális stratégia.³⁰

Melyek a magyar külpolitika alternatívái Románia EU-felvételét követően? Itt most csak egyetlen szemléleti kérdést jelzünk: középtávon a Kárpát-medencére irányuló magyar politikának két versengő koncepciója, alternatívája alakulhat ki. Az egyik a kulturális nemzet egységének fenntartására irányuló nemzetpolitika, a másik a térség egészére mint a magyar történelemmel szorosan összefüggő civilizációs térségre irányuló regionális politika. Mindkettő szomszédságpolitika is, de a köztük való rugalmas váltások, illetve differenciálásuk, eszközeik megteremtése az EU bővítését követően jóval több külpolitikai kreativitást és aktivizmust igényel.

Jegyzetek

¹ Lásd Kántor Zoltán–Bárdi Nándor: Az RMDSZ és a kormánykoalíció. In Bodó Barna (szerk.): Romániai Magyar Évkönyv 2001. Szórvány Al.-Polis Könyvkiadó, Tvár-Kvár, 2001, 26. Kántor Zoltán–Bárdi Nándor: Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996–2000. Regio, 2000/4. sz., 150–186. Szarka László: Kormányzati szerepvállalás hatása a kisebbségi magyar pártok önkormányzati politikájára. 259–284.

² Ezek megalapozásához lásd Martin Brusis: The European Union and Interethnic Power-sharing Arrangements in Accession Countries. www.ecmi.de, JEMIE, Issue 1/2003 (2006-07-31). Magyarul: Martin Brusis: Az Európai Unió és az etnikumok közötti hatalommegosztási egyezkedések a csatlakozó országokban. Pro Minori-tate, 2004/tavaszi, 92–108.

³ Ezt a folyamatot Biró A. Zoltán a „fent” és „lent” – kisebbségi elit és kisebbségi társadalom – sajátos viszonyaként, Kántor Zoltán pedig párhuzamos kisebbségi nation-buildingként értelmezi.

⁴ A Ceausescu bukását és a kommunista államhatalom összeomlását követően megalakult Nemzeti Megmentési Front ekkor párttá alakult, és az ideiglenes törvényhozó testületben a helyek felét átadta az újonnan alakult ellenzéki pártoknak és a velük hasonló képviselői feltételeket (3 képviselői helyet) kapó nemzeti kisebbségi érdekvédelmi „szövetségeknek”.

⁵ Mindegyik kisebbségi szervezet – köztük az RMDSZ is – három-három képviselőt delegálhatott az ideiglenes törvényhozói testületbe.

⁶ Lásd Cristian Preda: Partide si alegeri în România postcomunistă: 1989–2004. Ed. Nemira, Buc., 2005, 75–84.

⁷ Lásd Adrian Severin: Etnikumközi béke, avagy politikai hatékonyság. Krónika, 2004. január 24.

⁸ Cristian Preda, i. m. 80.

- ⁹ Ld Otto Kircheimer: Die Wandel des westeuropäischen Parteiensystems. Politische Vierteljahresschrift, 1965/6.
- ¹⁰ Enyedi Zsolt–Körösenyi András: Pártok és pártrendszerek. Osiris, Bp., 2004., 24.
- ¹¹ Márton János: Válságstáb vagy döntéshozó testület? Az Operatív Tanács működése (1993–2005). In Bodó Barna (szerk.): Romániai Magyar Évkönyv 2004–2005, Fundația Diaspora–Editura Mariana, Timișoara, 2005., 16–36
- ¹² Lásd Lieven de Winter: Conclusions. A comparative analysis of the electoral, office and policy success of ethnoregionalist parties. In: Lieven De Winter–Huri Türsan (eds.): Regionalist Parties in Western Europe. London–New York, Routledge, 1998. 204–247; Szász Alpár Zoltán: Kisebbségi részvétel a hatalomban. In Bodó Barna (szerk.): Romániai Magyar Évkönyv 2002, 47–57; Székely István Gergő: A romániai magyarság választói magatartása, 2004. – szakdolgozat
- ¹³ Az 1992. október 25-én elfogadott Kolozsvári Nyilatkozat volt az egyik legfontosabb mozzanat a stratégia kialakulásában.
- ¹⁴ Ehhez a nyilvánosság egyéb kulturális kliséi is kapcsolódtak.
- ¹⁵ A „konszociatív” stratégiáról, illetve – ezzel összefüggően – a konszenzuális demokrácia romániai esélyeiről a Provincia 2001-es számaiban folyt le egy vita. Lásd Szász Alpár Zoltán: Modele ale democratiei în România – șanse și realități. Provincia, 2001/3.; Kántor Zoltán: Consocierea în Ardeal. Proceșe și modele. Provincia, 2001/4.
- ¹⁶ Fricz Tamás: A magyarországi pártrendszer 1987–1995. Cserépfalvi Kiadása, é.n., 42.
- ¹⁷ Az RMDSZ teljesítményének első politológiai értékelését Kántor és Bárdi idézett tanulmányában (lásd fennebb) kapjuk. Az értékelés újabb, itt is alkalmazott szempontrendszerét Szász Alpár Zoltán javasolta Lieven de Winter nyomán.
- ¹⁸ A politikai alternatíva már a 2000-es udvarhelyi és Hargita megyei helyhatósági választásokon megjelent az Udvarhelyi Polgári Egyesület (UPE) révén, majd 2003–2004-ben a Magyar Polgári Szövetség (MPSZ) révén próbált új, országos keretben jelentkezni.
- ¹⁹ Kisebbségvédelmi Hivatal és Turisztikai Minisztérium (majd az egészségügyi tárca)
- ²⁰ A következő tárcáknál: Oktatásügyi Minisztérium; Művelődésügyi Minisztérium Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium; Munkaügyi és Népjóléti Minisztérium; Területrendezési Minisztérium; Egészségügyi Minisztérium; Erdőgazdálkodási, Vízügyi és Környezetvédelmi Minisztérium
- ²¹ 2 prefektusi tisztség Hargita és Szatmár megyékben, 8 alprefektusi tisztség pedig Kovászna, Maros, Kolozs, Szilágy, Bihar, Arad, Hunyad megyékben és Bukarestben jutott az RMDSZ-nek.
- ²² Jellemző például, hogy a 2004-es választásokat követő koalíciós egyezkedésekben az RMDSZ sem képviselte egységesen az etnikai arányosság logikáját; a székelyföldi tisztségek tekintetében erre hivatkozott, másutt – például Arad megyében – viszont a koalíciós logikát követte, és annak megfelelő arányszámokat követelt.
- ²³ Cristian Preda, i. m. 78–81.
- ²⁴ Cristian Preda és Szász Alpár Zoltán idézett munkái
- ²⁵ Lásd Szász Alpár Zoltán, i. m. 52–54.
- ²⁶ Lásd Martin Brusis, i. m. 92.
- ²⁷ A kisebbségvédelem kérdése távlati koncepcionális vitákat nélkülöző, tranzakcionális politikai viszony tárgyává vált. Alkalmi megegyezések születtek „kisebbség” és „többség”, „magyarság” és „románság” között, amelyekhez a szereplők tágabb köre gyökeresen eltérő jövőképeket csatolt. Így ehhez csak a bizonytalanság képzele társulhatott, s ez a magyarázata annak, hogy az úgynevezett „etnikai kérdés” továbbra is – folyamatosan – instrumentalizálható a romániai napi politikai használatban. Azaz: bármikor bárki megvádolható be nem vallott, okkult tervekkel. Sőt, mi több, az „etnikai probléma” még egyfajta finomszabályozó szerepet is betölt a politikai életben: amolyan napi

mértékegységgé vált a politikai közbeszédben, amellyel a pártok le tudják mérni az egymás közötti viszony alakulását. (Lásd Bakk Miklós: Modellek peremén: az autonómia Erdélyben. Élő Jászkúnság, 2004/1.)

²⁸ Lásd Martin Brusis, i. m.106.

²⁹ 2000. év elején, amikor megkezdődtek a csatlakozási tárgyalások az Európai Unióval, márt öt romániai párt tagja volt az európai pártszövetségeknek (lásd Cristian Preda, i. m.109–111.)

³⁰ A regionális stratégiára már utalt néhány tézis az RMDSZ 1999-es csíkszeredai kongresszusán elfogadott programban (az erdélyi regionális érdekről szóló fejezetben), azonban ennek tényleges megjelenítésére nem került sor.

Göncz László

A MURAVIDÉKI MAGYARSÁG TEGNAP ÉS MA

A trianoni békeszerződés mintegy 22 ezer magyar nemzetiségű polgár elcsatolását szentesítette a történelmi Vas és Zala vármegyéktől, és az újonnan létrehozott délszláv állam szlovéniai részéhez csatolta őket. A határszakasz ebben a térségben sajátos, számos vonatkozásában véletlenszerű szempontok alapján alakult, azonban ez nem változtat a végső döntés lényegén. A két említett megye elcsatolt részeiből jött létre az úgynevezett Muravidék, amelynek területe körülbelül 910 négyzetkilométer, és lakosainak körülbelül egynegyede vallotta magát 1921-ben – már a jugoszláv népszámlálás adatai szerint – magyar nemzetiségűnek (előrevetítjük, hogy jelenleg Muravidék lakosságának már csak 7–8%-a magyar nemzetiségű).

Földrajzi, illetve néprajzi tekintetben Muravidék magyarlakta részét északon néhány őrségi falu, valamivel délebbre a göcseji nyúlványok, Dobronak nagyközségtől délre a Hetés néprajzi tájegységnek nagyjából a fele, valamint a történelmi Alsólendva környékén az úgynevezett Lendva-vidék képezi. Ennek alapján megállapítható, hogy a térségre, a szélesebb régióra is jellemző göcseji–hetési–őrségi tárgyi néprajzi és folklór hagyományok (motívumok) a jellemzők.

A muravidéki magyarságnak az elcsatolás után számos nehézséggel kellett szembenézni, amelyek a későbbiek során – közvetve vagy közvetlenül – jelentős mértékben kihatottak a nemzeti tudat alakulására, a magyar nyelv helyzetére. Szükséges megemlíteni, hogy közvetlenül a kisebbségbe taszítás után a Mura mentéről majdnem teljes egészében kitelepült a magyar értelmiség, vagy kiűzték őket. Továbbá, fontos jelenségnek számít, hogy az úgynevezett földreform során felosztásra kerülő nagybirtokból – 1921 után – kizárólag csak azok részesülhettek, akik nem vallották magukat magyar nemzetiségűnek. Ezekből a földekből bőségesen kaptak az ide irányított telepesek (kolonisták), akikből önálló településrészek szerveződtek, de önálló falu is keletkezett a betelepítések során. Goricia környékéről, Isztriából (mindkét vidék abban az időszakban Olaszországhoz tartozott), valamint közelebbi szlovén

vidékekről jöttek a telepések. Ma már köztudott tény, hogy az egykori hatalom asszimilációs szándékkal alkalmazta ezt a módszert, ami mindkét közösségnek – az őshonos magyarságnak és a betelepítetteknek egyaránt – óriási gondokat okozott, számos konfliktus-szituációt idézett elő.

A nemzetiség szempontjából két objektív jellegű negatív tényezőről is kell szólni. A muravidéki magyarság nemzeti identitásának és anyanyelvének megőrzése szempontjából a kisebbséggé válás kezdetétől nehézséget jelentett a kis közösség ténye, ami eleve belső korlátokat szabott nemzettudat-kinyilvánítási folyamatának. A másik tényező arra vonatkozik, hogy Muravidék területe az első világháború után egy, az anyaországénál gazdaságilag objektíve fejlettebb közeghez került (a ma Szlovéniához tartozó, egykori osztrák területek az Osztrák–Magyar Monarchia fejlettebb tartományai közé tartoztak), aminek a későbbiek során az lett a következménye, hogy a muravidéki magyarság egyre inkább a szlovén értékrendszerrel azonosult, ami mély értékrendszer-válsággal járt a térségben. Az értékrendszer-válságot az ötvenes–hatvanas évektől súlyos nemzettudat-válság követte, amikor a muravidéki magyarság nemzeti tudatába komoly zavarok ékelődtek.

Muravidék elcsatolásában fontos szerepe volt néhány szlovén érzelmű katolikus pap működésének. Ebből kifolyólag érthető, hogy a vallás, a későbbiek során is, egyre kevésbé tudott találkozni a muravidéki magyarság nemzeti megmaradásának érdekeivel. Magyar nyelvű vallásgyakorlás a római katolikusok számára ugyan egészen máig rendszeresen volt, illetve van a magyarlakta vidéken, azonban ez még nem jelenti azt, hogy ez lényegesen kihatna a nemzeti tudat és az anyanyelv pozitív alakulására. Magyarán, a magyar és szlovén hívők között jelenleg nincsenek nemzeti jellegű feszültségek, mivel az egyház csak kimondottan vallási célokra és feladatokra koncentrált (más kisebbségi magyar régiókban tapasztalt nemzeti tudatot erősítő szerepéről a Muravidéken nem, vagy csak nagyon kis mértékben beszélhetünk). A muravidéki magyarság döntő többsége ma is római katolikus vallású, azonban az őrségi falvakban, valamint Szentlászló környékén élnek kis számban evangélikusok, illetve reformátusok. Az evangélikusoknak magyar lelkészük nincsen, a reformátusok istentiszteleteit magyarországi lelkészek látják el.

A két világháború között a muravidéki magyarság oktatását formálisan anyanyelven is megszervezték (a magyar nyelvű oktatást 1939-re teljesen felszámolták), azonban a gyakorlatban a következetlenség és a magyar pedagógusok hiánya azt számos esetben ellehetetlenítette, így már a húszas évek közepétől sem beszélhetünk ténylegesen magyar oktatásról.

A művelődés terén a térségben mindig élénk műkedvelő (amatőr) tevékenység zajlott. A két világháború között azonban e téren is sajátos diszkriminatív eljárásokra került sor. Például ha a magyar színjátszó csoport egy magyar színdarabot kívánt bemutatni, akkor például a szereplőknek egy művet szlovén nyelven is meg kellett tanulniuk, még ha nem is tudtak egy szót sem szlovénul.

A két világháború között – minden negatívum ellenére – a muravidéki magyarság nemzettudata még nem törött meg, a „bomlasztási folyamat” azonban megkezdődött. Azt ugyanis – számos konkrét bizonyíték ismeretében – állíthatjuk, hogy az első világháború után kisebbségbe került kárpát-medencei magyar közösségek közül a délszláv-, azaz a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt területen gyakoroltak legerőteljesebb, számos esetben állami dekrétumokkal, törvényekkel alámasztott asszimilációs politikát. A magyarság azonban akkor még reménykedett valamilyen igazságtételben, a trianoni békeszerződés legalább részbeni revíziójában.

A szlovén kisebbségpolitikában radikális változásokra a 60-as évektől került sor. Akkor kezdték kiépíteni az úgynevezett pozitív diszkrimináció (kisebbségi többletjog) elvére épülő nemzetiségi politikát. Ennek a törekvésnek néhány, a folyamat létrejöttét illetően fontos oka lehetett, amelyek összefonódása, azaz együtt értelmezése is nagyon valószínű:

– Már az ötvenes években, a nemzetközi politikában jelentős szerepet kapott a nemzeti, faji, vallási és egyéb gyűlöletet szító megnyilvánulások megelőzésének a gondolata. Az akkori (ugyan demokratikusnak aligha mondható, szocialista eszméket valló) Jugoszlávia legfejlettebb köztársaságában, Szlovéniában – a szövetségi átlagnál jelentősebb mértékű és minőségű – figyelmet szenteltek az őshonos nemzeti kisebbségek jogainak rendezésére, amit számos politikai nyilatkozatban, pártdokumentumban is kifejezésre juttattak. Ezt – az egypártrendszer antidemokratikus volta ellenére – nagymértékben befolyásolta Szlovénia viszonylagos politikai kultúrája, de azt is szükséges hangsúlyozni, hogy a szlovén politikusok már akkor jól felmérték a nemzetközi politikai helyzetet. Ugyanis a kisebbségi jogok biztosításával jelentős „politikai tőkét” lehetett kovácsolni, ami később, Szlovéniának a kilencvenes évek elején bekövetkezett önállósulási folyamatában, jól kamatozott.

– Az őshonos olasz és magyar közösségek létszáma összesen sem haladta meg az akkori Szlovén Köztársaság lakosságának 1%-át, tehát viszonylag kis költségekkel járó kezdeményezésnek minősíthető a kisebbségvédelmi rendszer kiépítése.

– A szlovén nemzet számára fontos volt e téren precedens értékeket teremteni, hogy – az által is – hathatósabban segíthesse a határon túl élő szlovénok ügyét Ausztriában, Olaszországon és másutt.

A kisebbségi többletjog-rendszerre épülő nemzetiségi politika lényege abban rejlik, hogy az oktatás, a kultúra, a tájékoztatás terén, valamint az anyaországgal létrejött kapcsolatokban a nemzetiség külön lehetőségekkel rendelkezik, amit az állam – közvetlenül az állami költségvetésből – anyagilag is támogat. Az őshonos nemzeti kisebbségek létrehozhatták saját érdekvédelmi szervezetüket, amelyek bekapcsolódtak az önkormányzati intézményrendszerbe. Ezek az érdekvédelmi szervezetek (ma nemzeti közösségeknek, illetve kisebbségi önkormányzatoknak nevezzük azokat) megalapították a muravidéki magyarság kulturális és tájékoztatási intézménye-

it, valamint társalapítói a muravidéken meghonosodott kétnyelvű iskoláknak. A magyar nyelv formálisan – a törvény által meghatározott területen – egyenrangú állami nyelvnek számít, ami a gyakorlatban persze következetesen nem valósítható meg. A nyolcvanas évek végén a kisebbségi jogok kiegészültek, így az őshonos nemzetiségek állandó országgyűlési képviselői helyhez jutottak, melynek betöltéséhez kizárólag csak a nemzeti közösséghez tartozóknak van szavazási joga. Az önkormányzati szervezetekben is helyet kaptak az úgynevezett külön státusú nemzetiségi képviselők. Emellett minden önkormányzat területén (jelen pillanatban öt ilyen van) magyar nemzeti tanácsok működnek, amelyeknek képviselőit az általános helyhatósági választások alkalmával választják meg. Ezek a nemzeti tanácsok – saját köreikből – választják meg a legfelsőbb muravidéki magyar testület, a Muravidéki Magyar Önkormányzat Közgyűlését. A nemzeti tanácsok (önkormányzati szinten) és a muravidéki magyar önkormányzat (általános kérdésekben), mint ahogy a nemzetiségi országgyűlési képviselő is az országgyűlés keretében, a nemzetiségi oktatás, kultúra és tájékoztatás terén vétőjoggal rendelkeznek.

Az elméleti szinten ideálisnak és precedens jellegűnek minősíthető rendszer persze a gyakorlatban csak részben valósulhat meg, amit egyrészt a velünk közvetlenül együtt élő többségi nemzet tagjainak „nemtetszései”, toleranciájának korlátjai, másrészt a kis magyar közösségen belül bekövetkező öntudatzavarok, valamint az ezzel összefüggő, még az egypártrendszer időszakából származó beidegződések hátráltatnak a leginkább. Külön kell szólni a vegyes házasságokról is, amelyek a muravidéki magyarság esetében már meghaladják az 50%-ot. Az ilyen házasságokból kikerülő egyének döntő többsége (kb. 80–85%-a) a többségi nemzethez tartozónak vallja magát. A magyar nyelvet még valamilyen szinten beszéli, azonban annak tökéletesítésére különösebben nem törekszik.

Jelenleg a muravidéki magyarság tevékenységét a kultúra terén a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet koordinálja és segíti. Ennek keretében szólni kell a mintegy negyven műkedvelő csoportot felkaroló szakmai és szervezési teendőkről, a muravidéki magyar könyvkiadásról (évente mintegy 10 szépirodalmi, szakmai és tudományos jellegű kiadvány, valamint egy állandó folyóirat és évkönyv kerül kiadásra). Az anyanyelvápolás legtöbb formájának műveléséről (irodalmi pályázatok ifjúsági és felnőtt kategóriában, irodalmi és történelmi vetélkedők, szavalóversenyek, nyári anyanyelvi és honismereti táborok, színház- és bábelőadások, valamint zenei és néptánc programok szervezése stb.) és a tudományos jellegű tevékenységről, amely egyre erőteljesebben jelentkezik (mindenekelőtt a néprajz, a helytörténet, szociográfia és művelődéstörténet terén).

Az oktatást illetően 1959-től egy úgynevezett kétnyelvű oktatást vezettek be. Előnye, hogy az együttélés bizonyos formáit a fiatal nemzedékekben kialakítja, hiszen úgy a szlovének, mint a magyarok csak ezt az iskolatípust választhatják, és – valamennyire – megtanulják a vele együtt élő közösség nyelvét is. Hátrányai azonban a

muravidéki magyarság öntudatának és anyanyelvének megőrzését illetően egyre jobban kifejezésre jutnak. Pillanatnyilag azonban még a magyarságon belül sem mutatkozik elegendő erő és akarat a rendszer esetleges módosítására.

A tájékoztatás terén példaértékű a muravidéki magyarság helyzete. Egy hetilappal, a *Népújsággal* rendelkezünk, amelyet önálló szerkesztőség ad ki, a Muravidéki Magyar Rádió jelenleg napi nyolc órában rendszeresen tájékoztatja a Muravidék és a szomszédos magyarországi megyék hallgatóit, és a néhány évvel ezelőtt létrehozott Magyar TV Műsorok Szerkesztősége is egyre fontosabb szerephez jut.

A muravidéki magyarság és intézményei szerteágazó együttműködést folytatnak az anyaországgal, a központi országos szakintézményekkel, azonban különösen fontos a közvetlen határmenti együttműködés, aminek alapját a települések közötti közvetlen cserekapcsolatok képezik. Főleg a művelődés terén rendkívül fontos a magyarországi szakemberek segítsége. Emellett az egyetemes magyar együttműködés tekintetében is jelentős előrelépés történt az elmúlt években. Kollektív tagjai vagyunk a Magyarok Világszövetségének, az Anyanyelvi Konferenciának, valamint gazdag és széleskörű együttműködés bontakozott ki a csallóközi, a vajdasági és a horvátországi magyarokkal.

A magyarság megmaradásának esélyei e vidéken talán abban rejlenek, hogy sikerül-e a következő időszakban megteremteni a magyar nemzeti értékek és a magyar nyelv elveszített presztízsét. Ehhez az euro-atlanti integrációs folyamatok csak szerény alapot képezhetnek. A döntő az lesz, hogy sikerül-e Magyarországnak a térség befolyásos államává válnia, továbbá, ha a muravidéki magyar értelmiség az eddiginél jobban ráeszmél a kulturális és nyelvi értékek adta lehetőségek kamatoztatására. Ugyancsak fontos szempontnak számít, hogy mennyire sikerül a többségi nemzet értelmiségét – mindenekelőtt a muravidéki szlovén értelmiséget – meggyőzni arról, hogy a magyar értékek ismételt elfogadtatása a térség egészének a javát szolgálja, és mennyiben lehet őket megnyerni a kisebbségi kérdés gyakorlati megoldásainak a támogatására.

Gyurgyik László

A SZLOVÁKIAI MAGYARSÁG SZERKEZETI ÖSSZETÉTELÉNEK VÁLTOZÁSAI¹

Először is szeretném megköszönni a lehetőséget, hogy részt vehetek ezen a konferencián. A mai konferencia a határon túli magyarság a XXI. században, tények és perspektívák – egy új megközelítés igénye című konferenciasorozat első rendezvénye többek között az egyes területek főbb problémaköreinek megfogalmazását tűzte ki feladatául. Rövid előadásomban a saját régióm, illetve kutatási területem szerint közelíték a felvetett kérdéshez.

Az egyik meghatározó problémája a szlovákiai – de véleményem szerint a többi határon túli – magyar társadalomnak, hogy torz szerkezettel, azaz kedvezőtlen demográfiai, település és társadalomszerkezeti mutatókkal rendelkeznek.

A torz kifejezés a mi szövegkörnyezetünkben azt jelenti, hogy az egyes határon túli magyar közösségek kedvezőtlenebb, hátrányosabb társadalom- és település-szerkezeti, demográfiai jellemzőkkel rendelkeznek politikai hazájuk népességénél és még inkább a többségi nemzethez tartozó lakosságnál. Ezért az összehasonlítás elsődleges szempontját „politikai hazájuk”, azaz annak az országnak a lakossága jelenti, ahol élnek, mivel az elmúlt évtizedekben a magyar kisebbségi kényszerszervezetek kialakulása óta politikai hazájuk, s ezen belül ezek többségi társadalmak kialakulása óta politikai hazájuk, s ezen belül ezek többségi társadalmak jelentette azt a politikai, gazdasági, demográfiai, mozgásteret, melyben az egyes közösségek reprodukciója zajlott.

Ennek a torz, azaz az összlakosságnál hátrányosabb szerkezetnek néhány – etnikai, demográfiai, település és társadalomszerkezeti – összetevőjét szeretném az alábbiakban megvizsgálni.

A szlovákiai magyar lakosság hátrányos szerkezeti összetételének kialakulását hosszabb időszakra, közel egy évszázadra visszamenőleg tekintjük át. Ezt követően részletesen megvizsgáljuk a magyar lakosság társadalomszerkezeti összetételét és ennek változásait az 1980. az 1991. és a 2001. évi népszámlálás adatai alapján. Vizsgálatunkban a rendelkezésre álló adatokból indultunk ki. Egyes társadalomszerkezeti összetevőket nem, vagy csak részben vizsgálhattunk, másrészt nem állt mó-

dunkban egyének szintjén megközelíteni a szerkezetváltozásokat, jobbára országos és regionális szintű adatok egybevetésére volt lehetőségünk. Arra nyílt lehetőségünk, hogy megvizsgáljuk a magyaroknak Szlovákia lakosságától való eltéréseit néhány szerkezeti mutató vonatkozásában.

Történeti változások

Az országos társadalmi jellemzőktől való leszakadás, azaz a hátrányos kedvezőtlen szerkezet, más szóval a társadalmi különbségek kialakulása és konzerválódása a magyar közösség körében történelmi folyamat, mely nyomon követhető a kisebbségi lét kezdeteitől napjainkig. E folyamat nem egyenes vonalú, egyes meghatározó időszakokban rövid idő alatt a magyar közösségek társadalomszerkezete igen jelentős minőségi és mennyiségi változásokon esett át.

Első megközelítésben a szlovákiai magyarság arányának alakulását vizsgáljuk meg a Csehszlovák Köztársaság megalakulásától napjainkig. Kiindulópontul az 1921. évi adatokat vesszük. Ekkor került sor az első csehszlovák népszámlálásra. Az elmúlt 80 év számértékei igen nagy mértékű változásokról tanúskodnak.

Az első ábrán Szlovákia lakosságának nemzetiségek szerinti változásait figyelhetjük meg 1921-től 2001-ig. Az egyes nemzetiségekhez tartozók számának változásait az 1921. évi adatokhoz viszonyítva vizsgáljuk. 1921 és 2001 között Szlovákia lakosainak száma 79,3%-kal (3 millióról 5,38 millióra) növekedett. A magyar nemzetiségűek lélekszáma 20,0%-kal (651 ezerről 527 ezerre) csökkent. (Szlovákia lakónépességén belüli részaránya 21,7%-ról 9,7%-ra csökkent.) Az 1950-es mélypontot 1961-ben jelentős gyarapodás, 1970-ben mérsékelt növekedés, majd 1980-ban és 1991-ben minimális emelkedés követi, mindez a magyarság részarányának állandó csökkenése mellett. Törésvonalat az 1990-es évek jelentettek: 2001-ben első alkalommal csökkent a szlovákiai magyarság száma 1950 óta, és az aránya 10% alá.

(A szlovák nemzetiségűek aránya 136,4%-kal – száma 1,953 millióról 4,615 millióra – emelkedett. Szlovákia lakosságán belüli részarányuk 65,1%-ról 85,8%-ra növekedett. Azt is megfigyelhetjük, hogy valamennyi nemzetiség aránya csökkent 1921 óta.)

A hátrányos szerkezet kialakulása jól megfigyelhető a városi lakosság arányának változásain keresztül is Szlovákia összlakossága és ezen belül a magyar lakosság viszonylatában 1910-től 2001-ig.

A közel egy évszázad alatt lezajlott urbanizációs folyamatok elemzése kiindulópontul szolgálhat a társadalomszerkezeti változások vizsgálatához is, mivel az urbanizációs folyamatok és a társadalomszerkezeti változások egyéb aspektusai között feltételezésünk szerint többé-kevésbé szoros összefüggések figyelhetők meg. Nem

elhanyagolható az sem, hogy ez az egyetlen változó, amelyet ilyen hosszú távra visszamenőleg adatolhatunk.

Az adatokból látható, hogy lényegében két meghatározó törésvonal határozza meg a szlovákiai magyarok településszerkezetének alakulását. A monarchia utolsó évtizedében a mai Szlovákiai területén élő magyarok nagyobb arányban (24,1%) éltek városias jellegű településeken, mint az összlakosság (16,8%). A kisebbségi helyzetbe kerülés után 1921-ben a városokban élő magyarok aránya több mint egy negyedével (17,8%-ra) csökkent, s az országos értékek alá (18,1%) került. A városi magyarság arányának ily mértékű statisztikai csökkenése csak részben tükrözi a városi lakosság körében bekövetkezett etnikai arányok eltolódását: a Magyarországra áttelepült hivatalnokok, értelmiségiek jelentős része városlakó volt, de a nemzetiségváltások is inkább a többnyelvű városi lakosság körében voltak gyakoribbak, mint a falvakban. Ez utóbbin belül nem hanyagolhatjuk el a korábban magát zömmel magyar anyanyelvűnek valló zsidó felekezetűek jelentős részének statisztikai leválasztását a magyarságról a zsidó nemzetiségi kategória bevezetésével az 1921-es és 1931-es népszámlálás során.

Az 1930-as és az 1940-es években a magyar lakosság városodási folyamatai megtorpannak. De az országosnál hátrányosabb településszerkezeti összetétele markánsan meghatározóvá a II. világháborút követő „hontalanság évei” után válik. 1945 és 1948 között a felvidéki magyar városi lakosság jelentős részét és az értelmiség többségét (mely jelentős mértékben városlakó) az ismert kényszerítő intézkedések hatására nagyrészt Magyarországra „költöztetik”. Ennek következtében 1961-ben a városokban élő magyarok aránya (18,7%) nem elhanyagolható mértékben alacsonyabb mint 1930-ban (20,9%), miközben országosan dinamikusan izmosodott a városi népesség aránya (22,5%-ról 29,7%-a). A városi népesség aránya országosan legnagyobb mértékben a '70-es években növekszik, de a magyar városi népesség aránya korántsem emelkedett annyira, hogy megközelítse az országos átlagot: 1970-ben 30%-kal, 2001-ben pedig 26,6%-kal volt alacsonyabb a magyar városiak aránya, mint az összlakosság esetében.

Szerkezetváltozások 1980 és 2001 között

A továbbiakban a társadalomszerkezeti változásoknak csak egy viszonylag rövid, de folyamatait tekintve igen jelentős és változatos szakaszát tekintjük át, az 1980 és 2001 közötti időszakot.

Első megközelítésben az 1980 és 2001 közötti szerkezetváltozásokat egy dimenzió, az iskolai végzettség változása alapján elemezzük. Választásunk több okból is erre a mutatóra esett. A foglalkozási csoportok szerinti megoszlás a rétegződésvizsgálatok domináns ismérvét képezik. Nemzetiségi bontású foglalkozási adataink

azonban csak a 2001-es népszámlálás alapján ismeretesek, vagyis e tekintetben a '80-as és a '90-es években lezajlott változásokat nincs módunkban vizsgálni. Ugyanakkor az egyén iskolai végzettsége jelentős mértékben behatárolja a betölthető foglalkozások körét. Azaz ebből a szempontból „keményebb” változónak tekinthetjük mint a foglalkozást.

1. táblázat. A szlovákiai magyarok iskolai végzettség szerinti megoszlásának változásai Szlovákiában 1980, 1991, 2001 (%)*

Iskolai végzettség	1980		1991		2001	
	Szlovákia összesen	Ebből magyar	Szlovákia összesen	Ebből magyar	Szlovákia összesen	Ebből magyar
Alapiskolai	51,7	63,6	38,2	49,7	26,4	36,3
Szakmunkás – érettségi nélkül	20,7	18,6	25,4	24,3	24,7	27,5
Szakiskolai	2,6	1,5	2,8	2,4	4,7	3,2
Középiskolai – érettséggel	17,8	12,1	24,3	18,8	32,1	26,3
Főiskolai és egyetemi	5,3	2,2	7,7	3,6	9,8	5,4
Iskolai végzettség nélkül	0,7	0,7	0,7	0,6	0,4	0,4
Iskolai végzettségről szóló adat nélkül	1,0	1,3	0,9	0,6	2,0	0,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Az 1980-as és az 1991-es adatok a 15, a 2001-es adatok a 16 éven felüli népességre vonatkoznak.

Az iskolai végzettség szerinti megoszlás három kategóriájának (a szakiskolai, iskolai végzettség nélküliek, illetve iskolai végzettségről szóló adat nélküliek) a vizsgálatától eltekintünk, mivel az ezekbe a kategóriákba tartozók száma viszonylag csekély, továbbá nem tartoznak a végzettség szerinti megoszlás meghatározó kategóriái közé. A négy kategóriásra zsugorodott iskolai végzettség változóban az alulról egymást követő kategóriák az előzőnél magasabb végzettségi szinteket jelentenek. Megfigyelhető, hogy a magyarok relatív (országoshoz viszonyított) aránya a magasabb végzettségi szintek felé haladva csökken.

2. táblázat. A szlovákiai magyarok iskolai végzettség szerinti megoszlásának relatív aránya változásai Szlovákiában 1980, 1991, 2001. (Szlovákia=0%)

Iskolai végzettség	Ebből magyar		
	1980	1991	2001
Alapiskolai	22,8	30,0	37,6
Szakmunkás – érettségi nélkül	-10,3	-4,1	11,6
Szakiskolai	-42,8	-12,8	-33,0
Középiskolai – érettségivel *	-32,1	-22,8	-18,0
Főiskolai és egyetemi	-58,1	-53,1	-45,1
Iskolai végzettségnélkül	-0,5	-10,3	19,6
Iskolai végz. szóló adat nélkül	26,1	-38,0	-53,5
Összesen	0,0	0,0	0,0

Az alapiskolai végzettségűek relatív többlete párhuzamosan halad a közép- és felsőfokú végzettségűek jelentős hiányával. Az alapiskolai végzettségűek körében a magyarok relatív többlete az elmúlt évtizedekben nem csökkent, inkább tovább emelkedett. 1980-ban 22,8%-kal, 2001-ben 37,6%-kal volt magasabb a magyar alapiskolai végzettségűek aránya az országos trendeknél. (1980 és 2001 között a szlovákiai alapiskolai végzettségűek aránya 49,1%-kal (51,7%-ról 26,4%-ra), a magyar alapiskolai végzettségűek aránya 42,9%-kal (63,6%-ról 36,3%-ra) csökkent.) A magyar szakmunkások aránya a rendszerváltás után, a 90-es években emelkedett az országos értékek fölé. A szakmunkások aránya országosan a 80-as években még (20,7%-ról 25,4%-ra) emelkedett, a 90-es években viszont már kis mértékben (24,7%-ra) csökkent. A magyar szakmunkások aránya mindkét évtizedben dinamikusan 18,6%-ról 27,5%-ra emelkedett. 1980-ban a magyar (érettségi nélküli) szakmunkás végzettségűek aránya még 10,3%-kal volt az országos trendeknél alacsonyabb, a 90-es években elérte az országos átlagot, 2001-ben pedig már 11,6%-kal meg is haladta azt. Időközben e végzettségi kategória társadalmi értéke is módosult. A 90-es években egyre nagyobbá vált az igény a magasabb, elsősorban felsőfokú végzettség megszerzésére, ezzel párhuzamosan a szakmunkások jelentős része csak nagy nehézségek árán talál (végzettségének megfelelő) munkát. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a magyar népesség jelentős hányada csak hosszabb időeltolódással, egyfajta fáziskéséssel reagál az időközben bekövetkezett változásokra.

A középiskolai érettségivel rendelkező magyarok aránya már jóval alacsonyabb az országos átlagnál, de a legnagyobb elmaradás a vizsgált négy végzettségi kategória közül a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében tapasztalható.

Országosan az érettségivel rendelkezők aránya az 1980-as és az 1990-es években 79,6%-kal (17,8%-ról 32,1%-ra) emelkedett. A középiskolai érettségivel rendelke-

zű magyarok aránya 1980-ban 32,1%-kal, 2001-ben pedig 18,0%-kal volt a szlovákiai átlag alatt. Ez 20,8%-os növekedést jelent a két évtized során bekövetkezett szlovákiai változásokhoz képest.

A szlovákiai felsőfokú végzettségűek aránya a középiskolai érettségivel rendelkezőknél még dinamikusabban nőtt. Arányuk 85,6%-kal (5,3%-ról 9,8%-ra) emelkedett a vizsgált időszakban. Az országos trendekhez viszonyítva 31,0%-kal gyorsabban nőtt a magyar felsőfokú végzettségűek aránya. Ennek ellenére a magyar felsőfokú végzettségűek aránya 1980-ban 58,1%-kal, 2001-ben pedig 45,9%-kal volt a szlovákiai értékek alatt. Mindkét végzettségi csoporton belül – a dinamikus növekedés ellenére – a magyarok aránya viszonylag lassan közeledik az országos értékekhez, azonban a felzárkózás esélye a felsőfokú végzettségűek esetében belátható időn belül nem valószínű. A magyar lakosság egyes képzettségi szintjei ellentmondásosan változtak az utolsó két évtizedben. Egyfajta felemás változás figyelhető meg: a közép, illetve felsőfokú végzettséggel rendelkezők kis mértékű felzárkózása mellett tovább nő a magyarok relatív többlete a munkaerőpiacon alig konvertálható alapiskolai végzettségi szinttel rendelkezők körében. De a magyar szakmunkások arányának az országosnál nagyobb mértékű növekedése sem igen járul hozzá a magyar népesség munkaerőpiaci helyzetének javulásához. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az iskolai végzettség alakulásában egyfajta ambivalens fejlődés figyelhető meg: a magyarok körében a potenciálisan előnyösebb pozíciókat biztosító végzettséghez tartozók aránya gyorsabban növekszik, a leghátrányosabb pozíciókat biztosító végzettséghez tartozók aránya pedig lassabban csökken, mint az országos átlag. (Ezáltal pedig a magyarok körében a legalsó és a legfelső rétegek közti társadalmi egyenlőtlenségek – különbségek – feltehetőleg gyorsabban nőnek az országosnál.)

A továbbiakban a magyarok körében zajló szerkezetváltozások elemzését egy lakossági csoportra, a gazdaságilag aktív népességre korlátozzuk. A gazdaságilag aktív népesség megoszlását, illetve az ezen a területen bekövetkezett változásokat több vetületben elemezzük.

Először a foglalkozási csoportok szerinti megoszlást vizsgáljuk. Itt az egyes kategóriák közti vertikális határok az iskolai végzettség szerinti megoszlásnál elmosódottabbak, de a főbb trendek itt is megfigyelhetők.

Megfigyelhető, hogy a vezetők és irányítók, menedzserek között a magyarok aránya kevésbé marad el (17,7%), mint az értelmiségiek esetében (24,2%). A szellemi munkát végzők között a középszintű szellemi munkát végzők aránya mutatja a legnagyobb elmaradást (25,7%). A szolgáltatásokban és kereskedelemben dolgozók között (akik már inkább fizikai, mint szellemi munkát végeznek) a magyarok aránya az országosnál magasabb (6,2%-kal). A további foglalkozási csoportokban dolgozók között a magyarok aránya jelentősen magasabb az országosnál.

Két csoport esetében kirívóan magas a magyarok aránya: az agráriumban dolgozó szakmunkások és a segédmunkások között. Az utóbbi csoport kiemelkedően magas relatív többletét (51,7%) meghatározza a magyarok körében igen magas alapiskolai végzettségük aránya. A mezőgazdasági szakmunkások aránya (36,3%) pedig a magyarlakta területek gyenge iparosodottságával van összefüggésben. A foglalkozási csoportok hierarchijából „kilógnak” az ún. „besorolás nélküli személyek”, közöttük a magyarok relatív aránya a legkisebb. E kategória egy igencsak amorf csoportot, a hivatásos katonákat tartalmazza.

Végzettségük, társadalmi presztízszük igen heterogén, s ebből adódóan az elemzett foglalkozási csoportok közül ők helyezhetők el a legkevésbé egyértelműen a fenti hierarchikus rendszerben. Az aktív népesség ágazatok szerinti megoszlásánál megfigyelhető az iskolai végzettség vizsgálatánál kimutatott jelenség: az alacsonyabb presztízszű, kevésbé „modern”, nem ritkán kisebb jövedelmet biztosító ágazatokban a magyarok aránya nagyobb, mint a „modernebb”, magasabb presztízszű, és általában magasabb jövedelmet biztosító szektorokban.

3. táblázat. A magyar lakosság ágazatok szerinti megoszlása Szlovákiában 1980, 1991, 2001 (%).

Ágazat	1980		1991		2001	
	Szlovákia	Ebből magyar	Szlovákia	Ebből magyar	Szlovákia	Ebből magyar
Primer	15,3	27,3	13,9	23,8	5,4	10,0
Szekunder	53,6	46,8	48,7	41,9	32,8	30,3
Tercier	30,0	24,6	32,9	29,7	39,2	36,6
Ismeretlen	1,1	1,3	4,5	4,6	22,6	23,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

2001-ben a magyar gazdaságilag aktív népesség aránya az agráriumban (10,0%) közel kétszer nagyobb, mint az országos érték (5,4%), ugyanakkor a szekunder és terciér szférákban 2-3 százalékponttal alacsonyabb a magyarok aránya (30,3%, illetve 36,6%) az országosnál. (32,8%, 39,2%). A változások iránya is „ennek megfelelő”: az agráriumban dolgozó magyarok aránya az országosnál kevésbé csökken, ehhez viszonyított többlete a 20 év során 78,4%-ról 85,2%-ra emelkedett. Az iparban dolgozó magyarok arányának különbsége 12,7%-ról 7,7%-ra apadt, a terciér szférában dolgozóké pedig 18,0%-ról 6,6%-ra mérséklődött. Az ágazatok szerinti megoszlás adatainak változása nemcsak az aktív népesség jelentős átstrukturálódásának egyes fázisait mutatja. Megfigyelhető egyfajta bizonytalanság is az egyes ágazatokhoz tartozók valós arányait illetően. Ez az ismeretlenek arányának mintegy

20-szorosára történt növekedéséből fakad. Az ismeretlenek arányának változása csaknem megegyezik a munkanélküliek arányának alakulásával. (Ezzel tanulmányunk következő részében foglalkozunk)

A szlovákiai, rendszerváltás utáni szerkezetváltozásokat két „posztkommunista” mutató segítségével vizsgáljuk. A munkanélküliek és vállalkozók számának alakulása jelzi az időközben lezajlott intenzív átstrukturálódásokat. Az 1989-es „bársonyos forradalom” után másfél évvel a munkanélküliek (munkát keresők) aránya Szlovákiában 4,1%-ot, a magyarok esetében 4,4%-ot tett ki. 10 év alatt a szlovákiai munkanélküliek aránya mintegy ötszörösére (20,4%) emelkedett. A magyar munkanélküliek aránya közel hatszorosára nőtt (25,7%). Ez igen jelentős mértékben, negyedével (26,0%) magasabb az országos értékeknél.

Szlovákia gazdaságilag aktív lakosságából a vállalkozók aránya 1991-ben még igen alacsony volt (1,3%). Arányuk tíz év alatt mintegy hatszorosára, (7,7%-ra) emelkedett. A magyar népességén belül a vállalkozók aránya úgy tűnik, hogy a rendszerváltás óta folyamatosan magasabb. 1991-ben arányuk (1,6%) még 46,2%-kal volt magasabb az országosnál. A későbbiekben növekedésük jelentősen kisebb az országosnál, 2001-ig arányuk 4 és félszeresére (8,4%-ra) emelkedett, relatív többletük 9,1%-ra apadt az országoshoz viszonyítva.

E két kategória több vonatkozásban is összefügg egymással, mivel a gazdaságilag aktív népesség egyes kategóriái – legalábbis a ’90-es években viszonylag puha, cseppfolyós, egymásba könnyen áttanszformálható kategóriákat képeztek.

Másrészt az egyes kategóriák belső homogenitása is problematikus. Egy kategóriába lett besorolva a kényszervállalkozó, és a valódi vállalkozást folytató, kis- de a több száz alkalmazottat foglalkoztató nagyvállalkozó is.

4. táblázat. A magyar lakosság néhány szerkezeti mutatójának változásai 1980–2001 (%)

Változók	1980		1991		2001	
	Szlovákia	Ebből magyarok	Szlovákia	Ebből magyarok	Szlovákia	Ebből magyarok
Gazdasági aktivitás	49,8	49,6	48,5	49,3	51,1	51,5
Munkanélküliek	–	–	4,1	4,4	20,4	25,7
Vállalkozók	–	–	1,3	1,9	7,7	8,4

Az ún. „kemény” társadalomszerkezeti mutatók után vizsgáljuk meg az ezeket befolyásoló etnikai, demográfiai és településszerkezeti mutatók alakulását. Ez utóbbi változók döntően befolyásolják, és hatást gyakorolnak a társadalomszerkezet alakulására. Az alábbiakban ezek leglényegesebb vonatkozásait tekintjük át.

A településszerkezeti egyenlőtlenségeket két aspektusból vizsgáljuk. Az elsőt (melyet vertikális különbségként értelmezhetünk) a települések lakosságának változásait, pontosabban a városodás hosszútávú, mintegy 90 éves szakaszát elemezve vázoltuk a magyar lakta települések rurálisabb szerkezetváltozásainak főbb szakaszait. (A horizontális, vagy regionális településszerkezeti egyenlőtlenségekkel a következő fejezetben foglalkozunk.) Az 1980-as és 1990-es években a magyar városodása az országos trendekkel párhuzamosan haladt, a korábban megfigyelt leszakadás mintha megállt volna, sőt némi javulás is mutatkozott. Az országostól való lemaradás 29,1%-ról 26,6%-ra csökkent, azaz a 20 év alatt kis mértékben (3,5%-kal) nőtt a magyar városlakók aránya az országoshoz viszonyítva. Azonban a településszerkezeti változásoknál szintén megfigyelhető a már korábbiakban vizsgált változóknál is feltárt jelenség: általában a hátrányosabb helyzetű, esetünkben kisebb lélekszámú helységekből a magyarok aránya magasabb, ezzel szemben a kedvezőbb helyzetű, magasabb lélekszámú helységekből a magyarok aránya alacsonyabb a szlovákiai megoszlásnál. Ezt az általánosnak mondható tendenciát a magyar lakta településszerkezetnek az országostól való regionális eltérései is „keresztbemetszik.” Ennek következménye, hogy a törpefalvakban élő magyarok aránya nem követi a falusi településekre jellemző tendenciát, nem mutatkozik relatív magyar többlet. (Egyrészt a magyar lakta törpefalvak aránya kisebb, másrészt lakosságuk is etnikailag heterogénebb, mint a nagyobb lélekszámú magyar lakta falvak esetében.) Ennél is jelentősebb, hogy az 50–99 ezer lakosú városokban élő magyarok aránya kirívóan alacsony. Ezek a városok a magyar „nyelvhatártól” északra fekszenek, magyar népességük szórványban él.

Ily módon a magyar településszerkezet domináns összetevőit a falusi települések (de közülük nem a törpefalvak, hanem a nagyobb községek), és mellettük a kisvárosok jelentik. Azaz a magyar városlakók arányának relatív növekedése elsősorban a kisvárosokban élő magyarokra vonatkozik.

A demográfiai folyamatok közül vizsgálatunkban egyetlen mutatót, az életkor alakulását elemezzük. A közép-európai országokhoz hasonlóan Szlovákiában is egyre előrehaladottabbak az elöregedési folyamatok. A lakosság átlagéletkora 1980-ban 32,1 év, 1991-ben 33,1 év, 2001-ben 35,5 év volt. Míg az 1980-as években 1,0 évvel, az 1990-es években 2,4 évvel nőtt az ország népességének az átlagéletkora. Az elöregedés felgyorsulása az 1990-es évek elejétől bekövetkezett nagymértékű termékenységszűkülésre vezethető vissza. A magyarok körében ezek a folyamatok még előrehaladottabbak: 1980-ban a magyarok átlagéletkora 2,4 évvel (34,7 év), 1991-ben 3,0 évvel (36,1 év) 2001-ben 3,4 évvel (38,9 év) volt magasabb az összlakosságénál.²

5. táblázat. A magyar lakosság főbb korcsoportok szerinti megoszlása Szlovákiában 1980–2001

Korcsoportok (év)	1980		1991		2001	
	Szlovákia összesen	Ebből magyar	Szlovákia összesen	Ebből magyar	Szlovákia összesen	Ebből magyar
0–14	26,1	22,1	24,9	20,5	18,9	15,0
15–59	60,4	61,4	60,2	61,5	64,8	65,1
60 felett	13,5	16,3	14,8	18,0	15,4	19,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az elöregedés folyamatait a főbb korcsoportok szerinti megoszlás változásai alapján elemezzük.³ Az elöregedő magyar népességet az országostól jelentős mértékben kisebb arányú gyermekszám, s az előzőnél is magasabb arányú időskorú népesség jellemzi. A felnőtt korúak aránya az országos értékek körül mozog, illetve annál kis mértékben magasabb. Az 1980-as és az 1990-es években ezeknek a különbségeknek további növekedése, az országos trendektől egyre nagyobb mértékű leszakadása figyelhető meg. 1980-ban a magyar gyermekkorúak aránya 15,1%-kal, 2001-ben 20,7%-kal volt alacsonyabb, míg az időskorú magyar népesség arányának növekedése 20,7%-kal, illetve 26,4%-kal bizonyult magasabbnak az országos trendeknél.

A szerkezeti változásokat meghatározó tényezők közül utolsóként a magyar lakosság számarányának alakulását elemezzük. A magyarok aránya 11,2%-ról (1980-as adat) 9,7%-ra (2001-es adat) esett vissza. 1991-ben a szlovákiai magyarok össznépességen belüli aránya 10,8% volt.⁴ A magyar lakosság fogyását elsősorban az asszimilációs folyamatok idézték elő, s csak másodsorban vezethető vissza a magyarok országosnál kedvezőtlenebb népmozgalmi folyamataira.⁵ A csökkenés következtében a magyarlakta települések etnikai összetétele is jelentős mértékben módosult. A korábbi évtizedekben a magyarlakta helységek etnikai jellege (a településeken élő magyarok aránya) és a településeken élő magyarok száma között egyfajta csaknem lineáris kapcsolat volt megfigyelhető. A legtöbb magyar az erős magyar többségű településeken, míg legkevesebben a szórányjellegű településeken éltek. 2001-re a magyarok településszerkezete jelentős mértékben módosult: legtöbben az enyhe magyar többségű településeken élnek, az erős magyar többségű helységeken élők száma pedig visszaesett.⁶

Az országos adatok szintjén megismert szerkezeti összetétel, illetve ennek változásai a magyarok kedvezőtlen, hátrányos társadalomszerkezetéről alkotott előfeltevéssünket erősítik meg. A kedvezőtlen, hátrányos társadalomszerkezet-mintázatokhoz a kedvezőtlen település és demográfiai szerkezet is hozzájárul. (A magasabb

lélekszámú helységekben élők iskolai végzettsége magasabb, a magasabb átlagéletkorú települések népességének végzettségi szintje alacsonyabb. A magyarság körében kimutatott magasabb munkanélküliség a kedvezőtlenebb képzettségi szinttel, a vidékies településszerkezettelmelynek regionális eloszlása is hátrányos szoros összefüggésben van.)⁷

Felmerül azonban a kérdés, hogy a magyarok körében kimutatott szerkezeti egyenlőtlenségek mennyiben tekinthetők csupán az egész Szlovákiára jellemző jelentős regionális különbségek következményeinek? Másképpen megfogalmazva, vajon az országos szinten kimutatott egyenlőtlenségek regionálisan hasonló jellegűek az országos szinten kimutatott egyenlőtlenségekhez, vagy – a magyarlakta térségekben attól eltérően alakulnak? Ezekre a kérdésekre keressük a választ tanulmányunk következő részében.

Szinkronikus változások

A Szlovákia egyes régiói közti igen jelentős szerkezeti különbségek hosszú időre nyúlnak vissza. A szlovákiai fejlesztési trendek a rendszerváltás előtti évtizedekben nem kedveztek a határ menti területeknek. A főbb fejlesztések az ország középső részein valósultak meg. Több évtizedre visszamenő összehasonlításra nincs módunk, a rendelkezésre álló regionális (járási) szintű adatok egymással csak körülményesen vethetők össze, mivel az 1996-ban végrehajtott államigazgatási reform következtében megváltozott a középszintű közigazgatási egységek kiterjedése. Ezért a továbbiakban csak a 2001-es adatok alapján vizsgálódunk.

A regionális különbségek, egyenlőtlenségek változásának mutatójául a munkanélküliek arányának alakulását választottuk. Választásunk több okból is erre a változóra esett. Munkanélküliség (Cseh)Szlovákiában „statisztikailag” a rendszerváltás óta mutatható ki. Mutatója így módon az azóta eltelt időszak regionális szétfejlődésének vizsgálatára is alkalmas. A 2001-es adatok szintjén jelentkező igen nagy különbségek a „távolabbi múlt” és a „közelmúlt” halmozott egyenlőtlenségeiből fakadnak.

Szlovákia területét, függetlenül az éppen aktuális államigazgatási beosztástól, általában három „nagy régióra” nyugat-kelet irányba haladva Nyugat, Közép és Kelet Szlovákiárafelosztva vizsgálják. A különböző gazdasági és társadalomszerkezeti jellegzetességek vonatkozásában a nyugat-kelet irány egyúttal a fejlettől a kevésbé fejlett irányába történő haladást is jelenti. Ez az általános trend jó néhány vonatkozásban „felülíródik” annak függvényében, hogy az egyes régiók az észak-déli koordinátarendszerben hol helyezkednek el. Ebből a szempontból az ország középső sávja fejlettebb, s a határ menti területek a kevésbé fejlettek közé tartoznak. Ebben a keleti-nyugati, északi-déli koordinátarendszerben az egyetlen jelentős kivételt Kas-

sa városa és közvetlen környéke jelenti, amely sokkal jobb kondíciókkal rendelkezik, mint a keleti térség többi kistrégiója.

A szlovákiai magyarlakta területek regionális különbségeinek vizsgálatánál magyarlakta járásoknak, „kistrégióknak” azokat a járásokat tekintjük, ahol a magyarok aránya meghaladja a 10%-ot vagy ezer főt. Ezen felosztási elv alapján a 79 szlovákiai járásból 25 minősült magyarlaktának. Ezek közül Pozsony területe 5, Kassa 4 járásra tagolódik. (Az ily módon meghatározott „magyarlakta régióban” él az ország lakosságának 39,9%-a, 2 144 624 fő, a magyarok 98,9%-a, 514 682 fő).

Első pillantásra eddigi feltételezéseinktől eltérően a „déli” magyarlakta járásokban élő népesség általunk vizsgált szerkezeti mutatói különösebben nem térnek el az ország „északi” területének szerkezeti jellemzőitől. A „déli” terület bizonyos szerkezeti jellemzői kedvezőbbek, más vetületekben hátrányosabbak. Ugyan a munkanélküliek aránya (21,6%) a magyarlakta régiókban kissé meghaladja az országos értéket (20,4%), az ország nagyobbik, északi területén ez az érték kisebb (19,6%). A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya (9,6%) viszont jelentősen magasabb az országosnál (7,9%), melytől jelentősen elmarad az északi területen élők végzettségi szintje (6,8%). Az alapiskolai végzettségük aránya (21,7%) a magyarlakta járásokban kis mértékben magasabb a többi területhez viszonyítva (20,6%).

A magyarlakta járások sajátosságainak vizsgálatához a járásokat etnikai jellegük szerint csoportosítottuk. A járások besorolásánál a települések etnikai jellegének vizsgálatánál alkalmazottól eltérő kategorizációs rendszert alkalmaztunk. 4 kategóriát alakítottunk ki: 1. az első csoportba azok a járások tartoznak, ahol a magyarok aránya 2% és 10% között mozog, kivéve Pozsony és Kassa városát, melyek területe összesen 9 járásra tagolódik. Ezek alkotják a 2. csoportot, a 3 csoportban, a magyar kisebbségű járásokban a magyarok aránya 10% és 50% között mozog, a 4. a magyar többségű járások csoportjában a magyarok aránya több mint 50%.

6. táblázat. A magyar lakosság megoszlása Szlovákia magyarlakta járásaiban 2001

A magyarok aránya a járásokban	Lakosok összesen	%	Ebből magyar	%	Relatív eltérés*
2–10% (Pozsony és Kassa nélkül)	163 540	7,6	10 956	2,1	27,6
Pozsony és Kassa összesen	664 765	31,0	25 391	4,9	15,7
10–50%	1 095 379	51,1	309 699	59,5	116,5
50% felett	220 940	10,3	168 636	32,4	314,5
Magyarlakta járások összesen	2 144 624	100,0	514 682	100,0	100,0

* a relatív eltérés a magyarok arányának különbségét mutatja az összlakosságához viszonyítva az egyes kategóriákon belül.

A szórványmagyarságú járásokban a (a magyarlakta járások) lakosainak közel 8%-a, a hasonló etnikai összetételű (magyar arányú) Pozsonyban és Kassán együttvéve csaknem egyharmada (31,0%) él. A magyar kisebbségű járásokban több mint 50%-a, a magyar többségű járásokban a magyarlakta járások összlakosságának alig több mint 10%-a él. A magyarok e régió belüli megoszlása ettől jelentős mértékben különbözik. A magyar kisebbségű járásokban érzékelhetően több (59,5%), Pozsonyban és Kassán több mint hatszor kevesebb (4,9%), a magyar többségű járásokban mintegy háromszor több (32,4%), végül a „szórvány magyar” járásokban mintegy 3,6-szor kevesebb (2,1%) a magyarok aránya az összlakosságnál. Ezekre a relatív eltérésekre utal a táblázat utolsó oszlopa.

A járások „kvázi gazdasági pozíciója” (melyet a járások munkanélküli aránya alapján értelmezünk) és a magyarok aránya között egyfajta fordított összefüggés is megfigyelhető: a kedvezőbb pozíciójú járásokban a magyarok aránya kisebb és fordítva.

7. táblázat. A gazdaságilag aktív munkanélküli magyar lakosság aránya Szlovákia magyarlakta járaisaiban az egyes járáscsoportok szerint 2001 (%)

A magyarok aránya a járásokban		Munkanélküliek aránya		
		Összesen	Ebből magyar	Különbség (%)
2–10%	Pozsony és Kassa nélkül	20,3	20,1	–0,7
	Pozsony és Kassa összesen	12,4	9,4	–24,3
10–50%		27,7	29,1	5,0
50% felett		23,7	23,1	–2,4
Magyarlakta járások összesen		20,4	25,7	25,8

A magyarlakta járásokban a munkanélküliek aránya a járásokban élő magyarok arányának emelkedésével, ha nem is lineárisan, de növekszik. A két nagyvárosban (Pozsonyban és Kassán) a legkisebb, (12,4%), a magyar kisebbségű járásokban több mint kétszer nagyobb arányú (27,7%), a magyar többségű járásokban pedig a magyar kisebbségű járások átlagától némileg kisebb (23,7%). A magyarok aránya kisebb-nagyobb mértékben e járási értékek körül ingadozik. Az, hogy a magyarok relatív eltérései a munkanélküliek járási arányától az erős magyar többségű járásokban kevésbé térnek el mint a kisebb mértékben magyarlakta járásokban, nem igényel magyarázatot.

A magyar munkanélkülieknek a regionálistól való relatív eltéréseit a járások etnikai jellege jelentősen befolyásolja. A két nagyvárosban a magyar munkanélküliek aránya jelentős mértékben (24,3%-kal) kisebb a két város átlagánál, a magyar kisebbségű járásokban nem elhanyagolható mértékben (5%-kal) magasabb, mint az összlakosság körében, a magyar többségű járásokban pedig nem sokkal kisebb a já-

rási értékeknél (-2,4%). Azaz egyfajta összefüggés mutatható ki: a kedvezőbb helyzetű kistérségekben a magyarok mutatói kedvezőbbek a járási mutatóknál, a kedvezőtlenebb pozíciójú kistérségekben pedig fordított a helyzet, a magyar munkanélküliek aránya meghaladja a járási szintet.

Az előzőekben már utaltunk rá, hogy a magyarlakta régió (legalábbis az általunk vizsgált mutatók szempontjából) szerkezeti összetételét tekintve ugyan nem különbözik lényegesen az ország északi, nagyobbik részétől, de e régióon belül a magyarok által nagyobb mértékben lakott területek hátrányosabb szerkezetűek. Az, hogy végül is a magyarlakta járásokban a magyar munkanélküliek aránya jelentős mértékben magasabb (25,8%) mint az összlakosság esetében (21,6%) elsősorban nem az egyes járásokon belüli különbségekkel, a magyaroknak a regionálistól való jelentősebb eltéréseivel, hanem azzal magyarázható, hogy a magyarok eleve hátrányosabb helyzetű területeken élnek, ahol viszont a járások munkanélküli mutatói nem különböznek lényegesen a magyar munkanélküliek arányától. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a nem túl jelentős különbségek iránya a fejlettebb régiókban kedvező, a fejletlenebb régiókban viszont kedvezőtlen a magyarok szempontjából. Ennek részletesebb megvilágítására a magyarlakta járásokat a gazdaságilag kedvező, vagy hátrányos pozíciójuk szerint is megvizsgáltuk. (Ennek megfelelően a járásokat öt kategóriába soroltuk. A legkedvezőbb munkanélküli mutatókkal rendelkező járások kerültek a „nagyon kedvező” a legkedvezőtlenebb mutatókkal rendelkezők a „nagyon kedvezőtlen” kategóriába.)

Az eredmények részben erősítették meg az előzőekben megfogalmazottakat. A gazdaságilag kedvező területeken a magyar munkanélküliek aránya érzékelhetően kisebb a járási értékeknél (95,6%, illetve 93,0%). A gazdaságilag közepes helyzetű járásokban már kis mértékben magasabb (101,4%), a kedvezőtlen járásokban a magyar munkanélküliek relatív többlete tovább növekszik (105,2%). A sorból „kilógnak” a nagyon kedvezőtlen helyzetű járások, ahol a magyar munkanélküliek relatív aránya kedvezőbb a járási értékeknél (95,6%).

Ettől sokkal meghatározóbb, hogy a magyarlakta régió járásaiban a gazdaságilag aktív magyarok eloszlása az összlakosságtól jelentősen különbözik. Az „attraktív”, (nagyon kedvező és kedvező) pozíciójú járásokban 4,1 illetve 4,5-ször kevesebb, a közepes és kedvezőtlen pozíciójú járásokban 76,3%-kal, illetve 42,6%-kal több, a nagyon kedvezőtlen pozíciójúakban 1/3-dal kevesebb a magyarok aránya a magyarlakta járások átlagánál.

8. táblázat. A magyar gazdaságilag aktív (g.a.) lakosság és a munkanélküliek megoszlása a magyarlakta járásokban, 2001 (%)

A járások gazdasági pozíciója	G. a. népesség	Magyar g. a. népesség	Munkanélküliek	Magyar munkanélküliek	Magyar munkanélküliek relatív aránya
Nagyon kedvező	23,8	5,8	9,9	1,9	95,6
Kedvező	14,2	3,2	12,0	2,1	93,0
Közepes	23,4	41,3	23,9	35,7	101,4
Kedvezőtlen	31,7	45,1	43,7	54,7	105,2
Nagyon kedvezőtlen	6,9	4,6	10,5	5,6	95,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	119,7

A magyar lakosság tömegeinek objektív létfeltételeit tehát elsősorban nem a magyar munkanélküliek relatív arányának ingadozásai határozzák meg. Ezt sokkal jelentősebb mértékben meghatározza helyük az előnyös-előnytelen pozíciójú járások skáláján. Nos, a magyarok legnagyobb hányada a kedvezőtlen (45,1%) és a közepes (41,3%) pozíciójú járásokban él, a kedvező és nagyon kedvező helyzetű járásokban 5,8% illetve 3,2%-uk, az ellenkező végleten, a nagyon kedvezőtlen pozíciójú járásokban pedig 4,6%-uk. Ettől a „magyarlakta régió” összlakosságának megoszlása jelentős mértékben különbözik. Egyrészt a régió lakosságának eloszlása az egyes kategóriákon belül arányosabb. Legtöbbsen a kedvezőtlen (31,7%), legkevesebben a nagyon kedvezőtlen (6,9%) pozíciójú járásokban élnek. A nagyon kedvező és a közepes pozíciójú kistérségekben csaknem azonos arányban élnek (23,8%, illetve 23,4%), a kedvező pozíciójú kistérségekben élők aránya jelentősen alacsonyabb (14,2%).

Összefoglalás

Tanulmányunkban a szlovákiai magyar népesség szerkezetváltozásait vizsgáltuk. Kimutattuk, hogy a már korábbi vizsgálatokból ismert kedvezőtlen etnodemográfiai és településszerkezeti sajátosságok mellett a kevésbé vagy alig feltárt társadalomszerkezeti mutatók szempontjából is kedvezőtlen trendek figyelhetők meg. A kedvezőtlen szerkezeti különbségek hosszútávra vezethetők vissza, ugyanakkor a különbségek csökkentésének, a felzárkózásnak az esélyei igencsak bizonytalanok. Megfigyelhettük, hogy az egyes mutatók hierarchikus, vertikális mintázatai hasonlatosak: A magyarok közül magasabb azoknak az aránya, akik az egyes szerkezeti mutatók belső hierarchiájában alul, vagyis a kedvezőtlenebb pozíciókban találhatók, s kisebb az előnyös pozíciókat betöltők relatív aránya. Ez az eloszlás-mintázat

megfigyelhető az általunk vizsgált „szerkezetváltozók” nagy részénél, a puhább és keményebb társadalomszerkezeti változóknál, de jobbára regionális vonatkozásban is érvényes. A magyarok nagyobb arányban élnek a hátrányosabb helyzetű régiókban. Ráadásul, a kedvezőtlen pozíciójú régiókban a magyarok kedvezőtlenebb, a kedvezőkben ugyanakkor inkább kedvezőbb munkaerő-piaci pozícióban vannak. Ez a jelenség pedig egy további kedvezőtlen strukturális vonásra utal, azt valószínűsíti, hogy a magyarok körében a társadalmi különbségek nagyobbak az országos átlagnál. Ennek részletesebb feltárása azonban újabb kutatásokat igényel.

Irodalom

- Andorka Rudolf (2001): Bevezetés a szociológiába. Osiris
- Andorka–Hradil (1996): Társadalmi rétegződés. Aula
- Gyurgyík László (2003): A szlovákiai magyarság lélekszámcsökkenésének okai. In: Gyurgyík László–Sebők László (szerk): Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002 TLA 2003.
- Gyurgyík László (1994): Magyar mérleg – A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében. Pozsony: Kalligram
- Krivý Vladimír–Feglerová Viera–Balko Daniel (1996): Slovensko a jeho regióny. Sociokultúrne súvislosti volebného správania. Média Bratislava

Források

- Sčítanie obyvateľov domov a bytov 2001. Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, najvyššieho stupňa školského vzdelania a stupňa ekonomickej aktivity za SR, kraje a okresy ŠÚSR 2002 Bratislava
- Sčítanie obyvateľov domov a bytov 2001. Definitívne výsledky za SR, NUTS2, kraje, okresy a obce. ŠÚSR 2003 Bratislava
- Národnosť a náboženské vyznanie obyvateľstva SR (definitívne výsledky sčítania ľudu, domov a bytov 1991). ŠÚSR 1993 Bratislava.
- Sčítania ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991 v Českej a Slovenskej Federatívnej Republike. FŠÚ Praha 1991
- Sčítanie ľudu domov a bytov 1991. Obyvateľstvo, domy, byty a domácnosti 1991. Slovenská Republika. FŠÚ Praha 1992.
- Sčítanie ľudu domov a bytov k 3.3.1991. Podrobné údaje za obyvateľstvo Republika Slovenská. FŠÚ-SŠÚ 1992.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, podľa pohlavia, päťročných vekových skupín a štátnej príslušnosti za SR, kraje a okresy. Štatistický úrad SR, Bratislava, 2002.
- Sčítanie ľudu domov a bytov 1.11.1980. Obyvateľstvo, domy, byty a domácnosti SSR. Federálny štatistický úrad, Slovenský štatistický úrad, 1982.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány az Ablonczy Balázs–Fedinec Csilla (szerk): Folyamatok a változásban TLA Budapest 2005. c. konferenciakötetben megjelent: A szlovákiai magyarság társadalmi szerkezetének alakulása 1980–2001 között című tanulmány szövegének rövidített, átdolgozott változata.
- ² Az adatok számított értékek, melyek néhány tized százalékkal tér(het)nek el a tényleges értékektől. A hivatalosan közzétett adatok csak az összlakosságra vonatkozó átlagértékeket tartalmaznak. A számítás révén pedig az azonos módszerrel kapott (országos és a magyarokra vonatkozó) átlagértékek közti különbség elhanyagolható.
- ³ A változások finomszerkezete a korévek illetve öt éves korcsoportok szerinti bontású adatok alapján vizsgálva figyelhető meg.
- ⁴ A szlovákiai magyarok száma 1980-ban 559490, 1991-ben 567296, 2001-ben 520528 fő volt.
- ⁵ Lásd Gyurgyik 2003:51–58
- ⁶ Az enyhe (50%-80% magyar arányú helységekből) a magyarok aránya 1991 és 2001 között 33,1%-ról 42,4%-ra emelkedett, az erős magyar többségű helységekből élők magyarok aránya a jelzett évtizedben 45,0%-ról 34,7%-ra apadt
- ⁷ A magyar lakosság településszerkezeti, demográfiai, etnikai változásairól a 80-as években lásd Gyurgyik 1994.

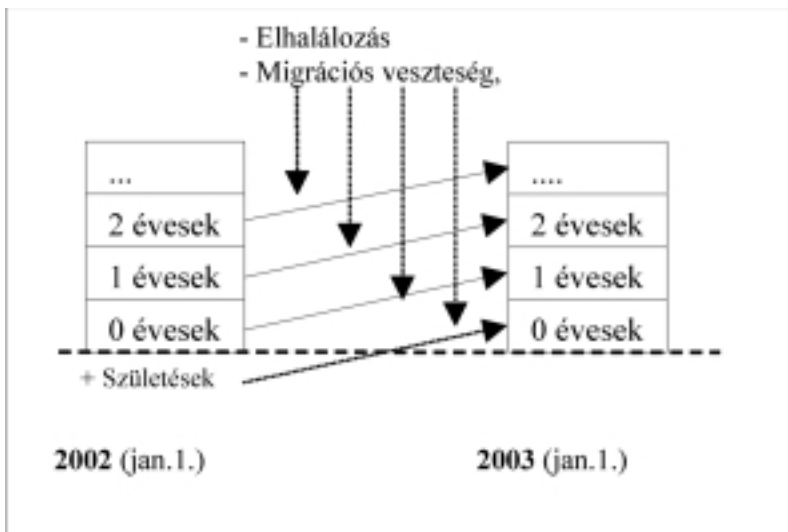
Kiss Tamás–Csata István

NÉPESEDÉSI PERSPEKTÍVÁK ERDÉLYBEN

A 2006. május 4-én a Sándor Palotában elhangzott előadás írott, kismértékben kibővített változata

Írásunk az erdélyi magyarságot érintő közelmúltbeli és várható demográfiai folyamatokat összegzi. Kutatásaink során egyrészt visszaszámoltuk az erdélyi magyarság népmozgalmi mutatószámait az 1964–2002-es periódusra, másrészt kifejlesztettünk egy népesség-előreszámítási modellt. Eredményeink viszonylagos újdonsága abból fakad, hogy miután adaptáltuk nemzetközi demográfiai vizsgálatokban széles körben elterjedt kohorsz-komponens módszert (*cohort-component method*), a folyamatokról módunkban áll rendszerbe foglaltan beszélni. A módszer egy adott népesség demográfiai állagát és az őt érintő folyamatokat kor és nem szerinti bontásban követi. Ennek logikáját szemlélteti az alábbi ábra.

1. ábra. A kohorsz-komponens módszer logikája

A népmozgalmi folyamatokat itt természetesen nem korévenként tárgyaljuk – hisz ez áttekinthetetlen lenne –, hanem összevont mutatók segítségével. Az összevont mutatók mögött azonban minden esetben korévekre lebontott számítások állnak. Ez az összkép tekintetében más módszerekhez képest nagyobb pontosságot eredményez.

Az összefoglalóban előforduló összevont mutatók a teljes termékenységi arányszám (TFR), illetve a születéskor várható átlagos élettartam (E^0).

A TFR (*teljes termékenységi arányszám*) egy adott év termékenységi viszonyait fejezi ki. Megmutatja, hogy amennyiben az adott év kor szerinti termékenységi viszonyai állandósulnának, egy nő átlagban hány gyermeket hozna világra. A népességszám hosszú távú szinten maradásához modern halandósági viszonyok közepette 2,1 körüli termékenység szükséges.

E^0 (születéskor várható átlagos élettartam) egy adott év halandósági viszonyait fejezi ki. Megmutatja, hogy az adott év korszpecifikus elhalálozási valószínűségeivel számolva egy újszülött átlagosan milyen életkilátásokkal rendelkezik.

Írásunk két részre tagolódik:

I. Elsőként az egyes népmozgalmi folyamatok esetében röviden vázoljuk a közelmúltbeli trendeket és a jövőre vonatkozó prognózisokat fogalmazzuk meg. Sorrendben a következő folyamatokról lesz szó:

1. Asszimiláció
2. Női termékenység
3. Halandóság, várható élettartam
4. Migráció

II. Ezt követően bemutatjuk, hogy miként alakul az erdélyi magyarság demográfiai állaga, amennyiben prognózisaink valóra válnak. Itt a népességszámot, a korösszetételt és a születésszámot fogjuk tárgyalni. A vizsgált időpont 2025.

I. Népmozgalmi folyamatok

Asszimiláció

A folyamatok tárgyalását az asszimilációval kezdjük, ugyanis a szokványos nemzetközi vizsgálatokhoz viszonyítva ebbe az irányba kellett bővítenünk a modellt. Míg a demográfiai vizsgálatok általában egy adott földrajzi terület népességéről beszélnek, mi egy jóval képlékenyebb entitással, a más etnikumokkal keverten élő erdélyi magyarokkal dolgoztunk.

Olyan asszimiláció-meghatározást kerestünk, amely a demográfia standard eszköztárával összeférhető. Ezt Szilágyi N. Sándornál találtuk meg (2002, 2004). Szil-

ági arra keresett választ, hogy milyen konkrét események történhetnek két adatfelvétel (népszámlálás) között, amelyek egy adott etnikum számát – a továbbiakban a magyarságról beszélünk – egy másik javára/rovására befolyásolják. Elvben – mondja – kétfajta esemény következhet be:

- a) Egyrészt valaki, aki egy korábbi adatfelvételkor még magyarnak vallotta magát, most román nemzetiséget vallhat be. Ez az egyéni élettörténeten belüli nemzetiségváltás (intragenerációs asszimiláció).
- b) Másrészt magyar szülők időközben született gyermekei nem magyarként szocializálódhatnak. Ez az intergenerációs asszimiláció, amit Szilágyi az etnikai reprodukció csökkenésének is nevez.

Modellünkben az asszimiláció ezen második vetületével foglalkozunk. Bár a nemzetiségváltás sem ismeretlen jelenség Erdélyben, statisztikai-demográfiai szempontból mindenképpen a vegyes házasságokhoz kötődő intergenerációs asszimiláció hatása jelentékenyebb.

Az intergenerációs asszimilációt gyakorlatilag két tényező befolyásolja:

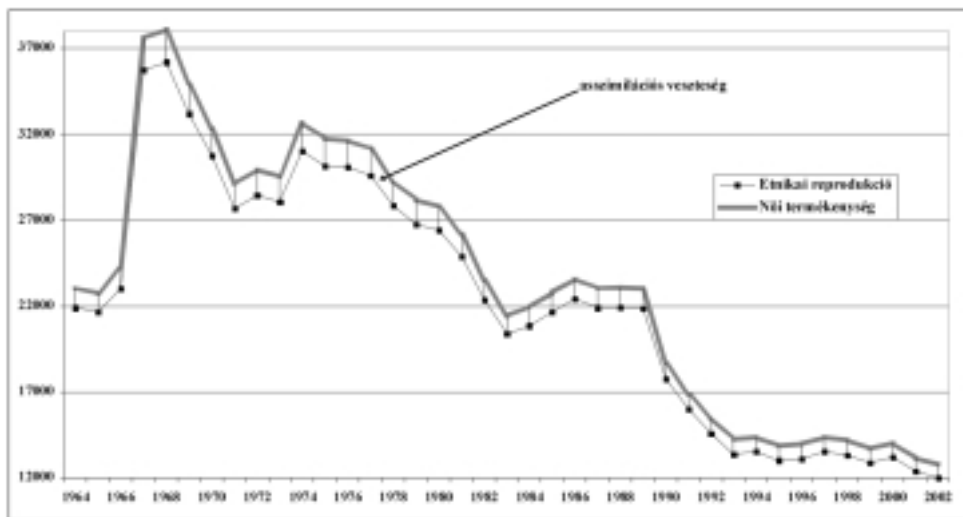
- a) az etnikailag vegyes házasságok aránya,
- b) illetve, hogy a vegyes házasságokban élő gyermekek mekkora része szocializálódik magyarként.

A vegyes házasságban élő gyermekek etnikai szocializációja természetesen jóval összetettebb folyamat, mint ahogy azt modellünk láttatja. A valóságban a nemzetiségi kötődés ezeknél a személyeknél nem minden esetben egyirányúan román vagy magyar. Az intézményes és nyelvi berendezkedés mégis a kategorikus (tiszt) identitásokat támogatja. Ennek legszembeütőbb eleme, hogy a közties identitásoknak Erdélyben megnevezése sincs.

Tudjuk, hogy 2002-ben a házasságban élő magyarok 12%-a élt vegyes házasságban (népszámlálási adat), illetve hogy 1992–2002 között a házasságra lépett magyarok 18%-a kötött vegyes házasságot (népmozgalmi adat). A két számsor közötti különbség arra utal, hogy a vegyes házasságok aránya hosszú távon mindenképpen növekedett. A növekedés azonban valószínűleg nem a kilencvenes években, hanem korábban következett be. Azt is tudjuk, hogy a 2002-ben a vegyes családok kevesebb mint 1/3-ában regisztrálták a gyermeke(ke)t magyar nemzetiségüként.

A fentiek értelmében a magyarság generációs utánpótlását – egy területi ismérvek alapján meghatározható népességgel szemben – nem pusztán a női termékenység, hanem az intergenerációs asszimiláció is befolyásolja. Ezt fejezi az ER/TFR (etnikai reprodukció/női termékenység) mutató, ami a magyarként regisztrált és a magyar nők által szült gyermekek arányát fejezi ki. Ha a mutató értéke kevesebb mint

100 százalék, akkor asszimilációs veszteségről beszélhetünk, ellenkező esetben asszimilációs nyereségről. Az erdélyi magyarok esetében a mutató értéke 1992–2002 között 93,6, 1964–1992 között valamivel magasabb, 94–95 százalék volt. Ez 1964–1992 között 38.000, 1992–2002 között 10 000 fős asszimilációs veszteséget eredményezett. Az alábbi ábra a magyar nők által szült, illetve a magyarként regisztrált gyermekek számát jeleníti meg.

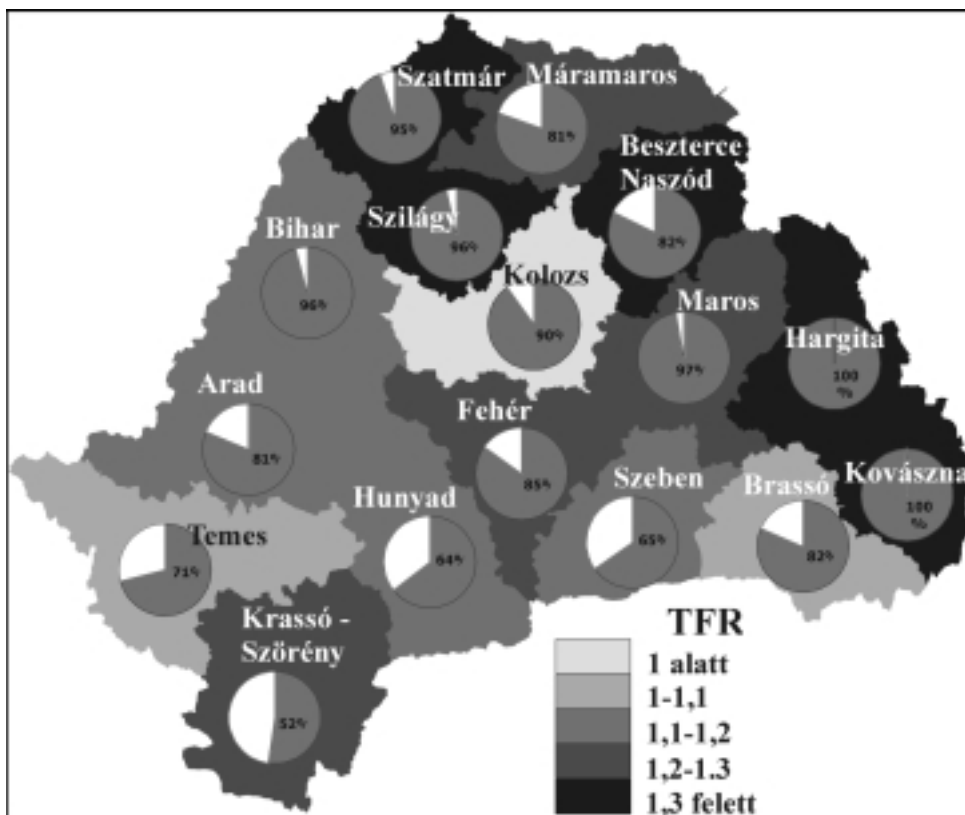

2. ábra. A női termékenység, az etnikai reprodukció és az asszimilációs veszteség

Úgy a vegyes házasságok arányát, mint a gyermekek nemzetiségi szocializációját nagymértékben befolyásolja a lakókörnyezet etnikai összetétele. Ezért az asszimiláció esetében mindenképpen ki kell térnünk az Erdélyen belüli regionális különbségekre. A térképen látható, hogy míg Dél-Erdélyben az asszimilációs veszteség 1/3-dal csökkenti a felnövekvő generációk számát, addig Székelyföldön gyakorlatilag nem érinti (mi több a népszámlálás vegyes családokra vonatkozó regisztrációja szerint Kovászna megyében a magyarság minimális asszimilációs nyereséget könyvelhet el). Az asszimilációs folyamatok eltérő intenzitása jóval nagyobb mértékben befolyásolja a generációs újratermelődés tömb/szórvány szerinti különbségeit, mint a termékenység szintjében meglévő különbségek.

3. ábra. Az etnikai reprodukció és a női termékenység aránya (ER/TFR) 1992–2002 között, illetve a magyar nők termékenysége 2002-ben.

1. Hipotézis

A jövőre vonatkozó hipotézisünk, hogy az ER/TFR mutató értéke globálisan nem változik. E mögött két egymással ellentétes folyamatot feltételezünk: nevezetesen, hogy egyszerre megy végbe tömbösödés és szórványosodás. A dél-erdélyi és bánzásági szórványok magyarjai, mivel az erdélyi átlagnál nagyobb mértékben fogynak, egyre kisebb súlyt képviselnek az erdélyi magyarságon belül. A „szórvány-magyarok” arányának csökkenése globálisan az etnikai reprodukció növekedéséhez vezet. Másrészt azonban olyan területeken – nagyvárosokban –, ahol az utóbbi évtized elvándorlási folyamatai megbontották az etnikai térszerkezetet, az asszimiláció folyamatok erősödésével számolhatunk.

Termékenység

Az erdélyi magyarság termékenységi mozgalmát az országos folyamatok összefüggésében kell vizsgálnunk, a közelmúltban ugyanis azt jól meghatározható makrotársadalmi körülmények és politikai intézkedések befolyásolták. Ezek közül legfontosabb az 1966-ban bevezetett abortusztilalom, amit 1973-ban, majd 1984-ben újabb szigorító intézkedések követtek, és amit 1990 januárjában oldottak fel. Az 1989 utáni folyamatokra a gazdasági és politikai szerkezetváltás nyomta rá a bélyegét. Tárgyunk szempontjából a kérdés úgy vetődik fel, hogy ezen közös gazdasági-politikai környezet közepette a különböző nemzetiségek termékenységi mozgalmata mennyiben alakult hasonlóan, illetve különbözőképpen.

A magyarság vonatkozásában két tényezőt szükséges kiemelnünk.

- a) Egyrészt bár elmondható, hogy az 1966–1990 közötti periódusban a magyar nők termékenységének ingadozását is a népesedéspolitikai határozta meg, annak Románia teljes népességéhez viszonyítva kisebb hatása volt. Látható, hogy a magyar nők termékenysége 1967/68-ban, majd a nyolcvanas évek végén kisebb mértékben emelkedett meg, mint az országos átlag. Ez annak köszönhető, hogy esetükben az abortusszal szemben a születéskorlátozás más eszközei viszonylag nagyobb súllyal voltak jelen.
- b) Másrészt a kilencvenes évek közepétől román–magyar vonatkozásban a termékenység szintkülönbségei nagymértékben kiegyenlítődtek, ami a Románián belüli regionális különbségek csökkenésével is összefüggésben van. A TFR mindkét nemzetiség esetében 1,2-1,3 körül stabilizálódott.

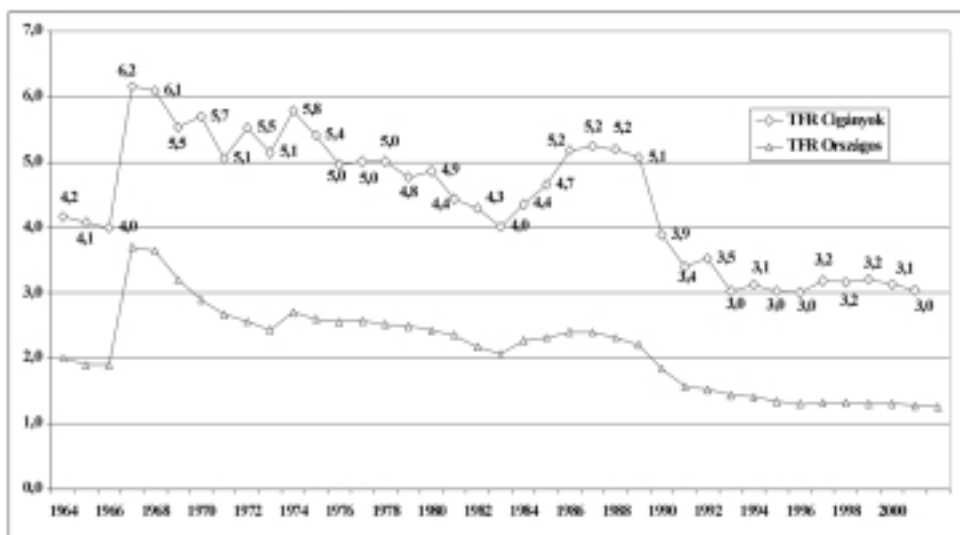
4. ábra. A TFR értéke a magyar nők esetében és országosan

2. Hipotézis

Középtávon a termékenység úgy magyar, mint országos vonatkozásban enyhe emelkedését becsüljük. Így 2025-re eléri az 1,5 gyermekes szintet, ami azonban továbbra is mélyen a népesség változatlan újratermeléséhez szükséges 2,1-es szint alatt marad. E mögött az a feltételezés áll, hogy a reprodukzív magatartás nagymértékben közeledik a nyugat-európai országokban tapasztaltakhoz, ami a gyermekvállalás későbbre tolódását és egyben az átmenet éveit élő Kelet-Európához viszonyítva magasabb gyermekszámot jelent.

5. ábra. A TFR értéke a cigány nők esetében és országosan

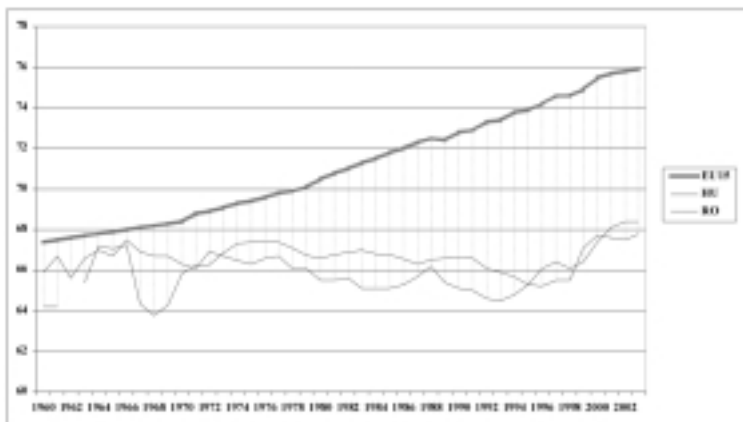
Érdeemes röviden kitérnünk a cigány termékenységre.

- Esetükben egyrészt az látható, hogy a múlt rendszer népesedéspolitikai intézkedései, elsősorban a nyolcvanas évek végének abortusz-terrorja, az országosnál nagyobb mértékű emelkedéshez vezettek. Ez a cigányság réteghelyzetével áll összefüggésben. A népesedéspolitikai intézkedésekkel szemben ugyanis az illegális abortuszhoz való hozzáférést biztosító ismeretségek és egyéb tőkefajta hiányában, a társadalom alsó rétegeibe tartozó nők általában védtelenebbek voltak.
- Másrészt a kilencvenes években cigány–nem cigány vonatkozásban nem beszélhetünk a termékenység szintjének kiegyenlítődéséről. A cigány termékenység szemben az országos 1,3-mal 3 gyermek körül stabilizálódott.

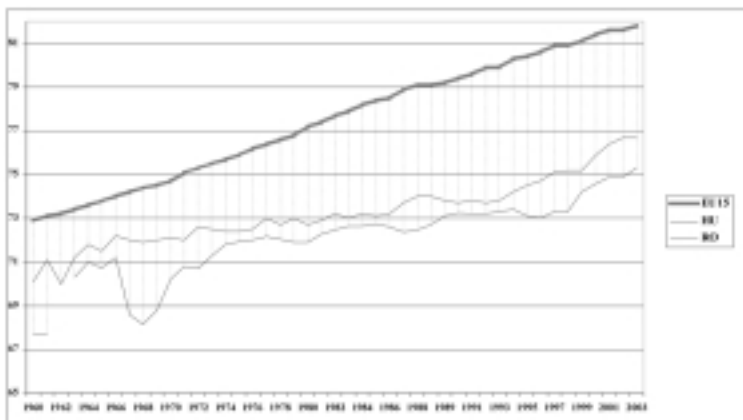
Várható élettartam

A várható élettartam a hatvanas évek közepétől Kelet-Európa államaiban nagymértékben hasonlóan alakult. Míg az ötvenes–hatvanas években az alapvető egészségügyi ellátórendszer (például falvak esetében az állandó személyzettel dolgozó orvosi rendelő) kiépülésével párhuzamosan a várható élettartam Romániában igen gyorsan emelkedett, addig a hetvenes, nyolcvanas és kilencvenes években ez a növekedés megtorpant, a Nyugat-Európa-hoz viszonyított különbségek pedig növekedtek. E tekintetben Románia és Magyarország nagyon hasonló utat járt be.

6. ábra. A várható élettartam alakulása Romániában, Magyarországon és a 15 bővítés előtti EU- tagállamban (férfiak)

7. ábra. A várható élettartam alakulása Romániában, Magyarországon és a 15 bővítés előtti EU- tagállamban (nők)

A kilencvenes évekre vonatkozóan vannak adataink, számításaink, amelyek azt mutatják, hogy a magyarok várható élettartama valamivel az országos átlag alatt maradt. Ez összefügg a Románián belüli regionális különbségekkel (elsősorban azzal, hogy a fővárosi lakosság életkilátásai jóval kedvezőbbek, mint a vidékié), illetve a magyarok bizonyíthatóan kedvezőtlenebb réteghelyzetével. A különbségek azonban nem nagyok, ezért nem tévedünk sokat, ha az erdélyi magyarok vonatkozásában az országos értékekből indulunk ki.

3. Hipotézis

Középtávon a várható élettartam viszonylag jelentős emelkedését prognosztizáljuk. Ez 2025-re úgy a nők, mint a férfiak esetében megközelíti vagy eléri a jelenlegi nyugat-európai szintet.

Migráció

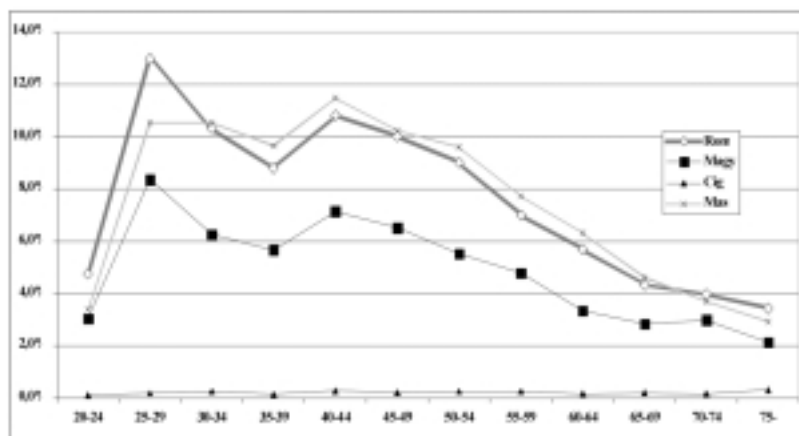
Az utóbbi negyven, kiváltképp pedig az utóbbi húsz évben a tárgyalt demográfiai folyamatok közül az elvándorlás rontotta leginkább az erdélyi magyar népesség demográfiai állagát. Modellünkben 1964–2002 között 240 ezer fős migrációs veszteséggel számoltunk. Ebből 1964–1977 között 30.000 fő, 1977–1987 között 23.500 fő, 1987–1992 között 97.500 fő, 1992–2002 között pedig 90.000 fő vándorolt el. A kivándorlók többsége Magyarországon telepedett le.

A migráció a közvetlen veszteségen kívül az úgynevezett kumulált társadalmi-demográfiai hatásban is megmutatkozott.

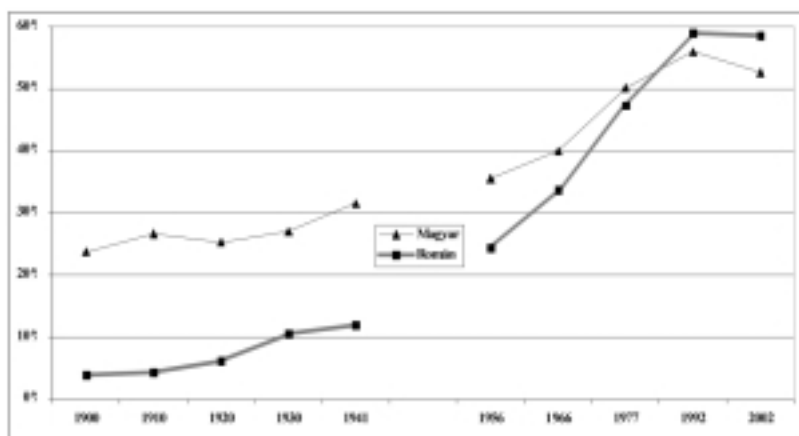
a) Egyrészt a vándormozgalom az aktív, demográfiai szempontból pedig reprodukív korban lévő népességet érintette elsősorban. Ezáltal születéskieséshez és a korstruktúra torzulásához vezetett.

b) Másrészt a migráció nem egyformán érintette a különböző társadalmi rétegeket. Az elvándorlók az átlagnál magasabb arányban voltak jól képzettek és nagyvárosi lakosok. Így az elvándorlás nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy ma a felsőfokú végzettséggel rendelkezők között a magyarság minden korcsoportban alulreprezentált (8. ábra), illetve, hogy a magyarok közt az utóbbi tíz évben jelentősen csökkent a városi lakosok aránya (9. ábra).

8. ábra. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya korcsoportonként Erdélyben (románok, magyarok, cigányok, egyéb nemzetiségűek)

9. ábra. A városiak aránya az erdélyi magyar és a román népességben belül

4. Hipotézis (helyett)

A migráció az erdélyi magyarság jövőbeli népmozgalmát illetően a „nagy ismeretlen”. Míg a másik három folyamat esetében a becslésünk hibahatárát még elfogadhatónak tartjuk, a migráció tekintetében csupán jóslatokba bocsátkozhatunk. Ezért előreszámításunk épp a migráció hatásait próbálja meg modellezni. Vagyis arra keresünk választ, hogy – a másik három tényező rögzítésével – különböző migrációs forgatókönyvek miként befolyásolják az erdélyi magyarság demográfiai állagát.

A migráció várható alakulását tartjuk a magyar–magyar viszony legnagyobb téjtének. Magyarországon a kilencvenes évek közepe óta konszenzusnak örvend, hogy az ország, kizárólag a termékenységre alapozva, képtelen megoldani a generációs újratermelést. Bár nem feltétlenül valamilyen koherens és a jogalkotásban tükröződő népesedéspolitikai koncepció jegyében, de a gyakorlatban mindenképpen, az ország szelektív migrációs politikát valósít meg, a határon túli magyar bevándorlókat preferálva. Ez a gyakorlat a befolyását megőrizni igyekvő erdélyi magyar elit érdekeivel ellentétes. A kérdés megvitatását – bár úgy az erdélyi, mind a magyarországi politikai szereplők számára kényelmetlen – kulcsfontosságúnak tartjuk.

A magyarországi nyilvánosságban az erdélyi bevándorlás kérdése két ponton problematikus:

- a) Nagyon nehezen, vagy egyáltalán nem egyeztethető össze a bevándorlás-politikai gyakorlat a „szülőföldön való megmaradás” szlogenjével.*
- b) A határon túli magyar mint bevándorló toposz a magyarországi nemzettudat el-lentmondásosságait hozza felszínre. Magyarországi szociológusok (Sik Endre, Örkény Antal) szerint az országban kialakult az úgynevezett „jóléti sovinizmus”. Ez a jóléti ellátórendszerhez, illetve az idegenek ebből való kirekesztéséhez kapcsolódó negatív szolidaritás. Ez adott esetben felülírhatja a hagyományos magyar nacionalizmust/nemzeti érzést. A jóléti sovinizmu- prizmából a határon túli magyar bevándorló is idegen, még ha az idegenek között a legkívánatosabb is. Attól függetlenül, hogy a magyar politikai elit vagy az értelmiség milyen terminológiában gondolkodott és vitatkozott a kettős állampolgárság kérdéséről, a népszavazási kampány kommunikációs tétje az volt, hogy a határon túli magyarokat „nemzettársként”, illetve „bevándorlóként” címkézzék.*

II. Az erdélyi magyarság várható demográfiai állaga 2025-ben. A migráció hatása.

Előrejelzésünkben tehát a fent megfogalmazott hipotézisekből indultunk ki, rögzítve az asszimilációs veszteséget, a termékenységet és a születéskor várható élettartamot. Hipotéziseink még egyszer a következők:

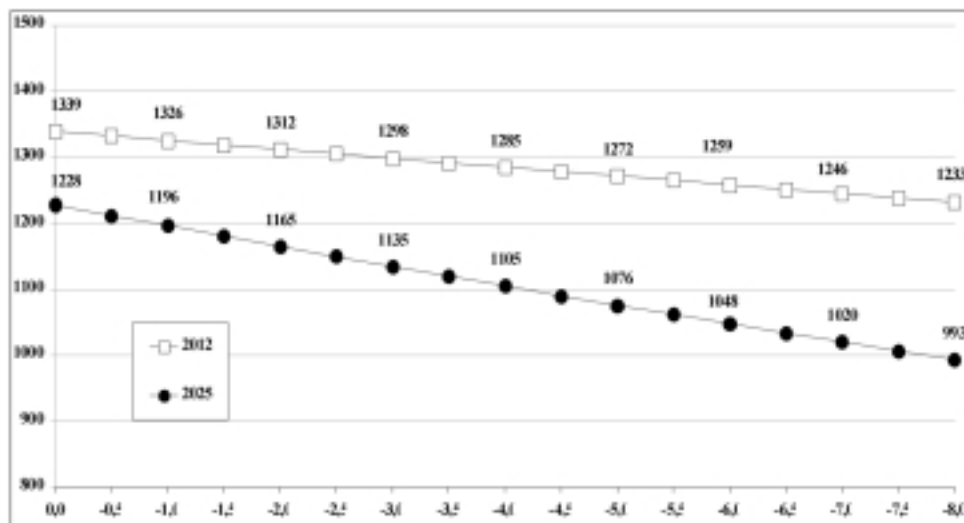
1. táblázat. A népesség-előreszámítás alaphipotézisei

Népmozgalmi mutató	2002	2025	Magyarázat
ER/TFR (etnikai reprodukció/ termékenység)	93,6%	93,6%	Az intergenerációs asszimilációs folyamatok intenzitása változatlan marad. A magyar nemzetiségű csecsemők száma a magyar nők által szült csecsemők számához 93,6 a 100-hoz arányban viszonyul.
TFR (női termékenység)	1,23	1,5	A termékenység enyhén emelkedik, de az egyszerű újratermeléshez szükséges érték alatt marad. A gyermekvállalás szerkezetében a nyugat-európaihoz hasonul, vagyis későbbre tolódik, de némiképp intenzívebbé válik.
E0 (várható élettartam) nők	74,3 év	79 év	A születéskor várható élettartam viszonylag jelentős mértékben emelkedik
E0 (várható élettartam) férfiak	66,7 év	73 év	

A migráció tekintetében nem állítottunk fel egy hipotézist, hanem azt vizsgáltuk meg, hogy miként változik az erdélyi magyarság demográfiai állaga, amennyiben az 0 és 8 ezrelék között mozog. Mindként számot szélsőértékként kell kezelnünk. Az, hogy az erdélyi magyarságnak ne legyen migrációs vesztesége, gyakorlatilag elképzelhetetlen. Ha az életszínvonalban, kereseti lehetőségekben mutatkozó különbségek Románia–Magyarország, illetve Románia–Nyugat-Európa viszonylatban megszűnnének, a migrációs hálózatoknak és a társadalmilag jól beágyazott migrációra alapuló életstratégia-modelleknek akkor is meglenne a maguk tehetlensége. A 8 ezrelékes éves migrációs veszteséget szintén nem tartjuk valószínű forgatókönyvnek. Ekkora (pontosabban ennél magasabb) értékek csak az 1988–1991 közötti elvándorlási és menekülthullám idején jellemezték a magyarságot. A kilencvenes évek a migrációs veszteség átlaga évi 5–6 ezrelék. A migráns népesség korszerkezetét illetően az 1992–2002 közötti folyamatokból indultunk ki, de az ekkor tapasztalt arányokat nem mechanikusan vetítettük ki, hanem számot vetettünk a népesség időközben bekövetkező öregedésével is.

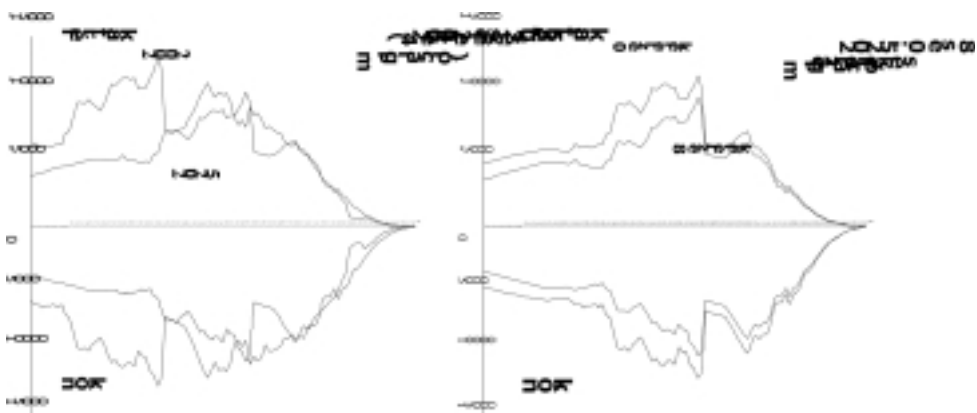
Elmondható, hogy 2012-re (ez a következő népszámlálás időpontja) mintegy 100.000, 2025-re pedig mintegy 200.000 fővel csökkenne az erdélyi magyarság 0 összegű migráció esetében is. A csökkenés azonban 8 ezrelékes migrációs arányszám esetén ennek duplája. Amennyiben a migráció maximális szélsőértéke, vagy egy azt közelítő forgatókönyv valósul meg, az erdélyi magyar népesség lélekszáma 2025-re 1 millió alá eshet. Természetesen a két szélsőértéknél valószínűbb valamilyen köztes forgatókönyv. Ez esetben a magyar népesség lélekszáma 2012-ben 1,3, 2025-ben pedig 1,1 millió körülre várható.

10. ábra. Az erdélyi magyar népesség lélekszáma 2012-ben és 2025-ben 0-tól 8 ezrelékgig változó migrációs arányszám esetén

Korábban említettük a migráció kumulált demográfiai hatását. Mivel a vándormozgalmi folyamatok elsősorban az aktív korúakat érintik, a létszámcsökkenés mellett az amúgy is létező elöregedési folyamatokat gyorsítják.

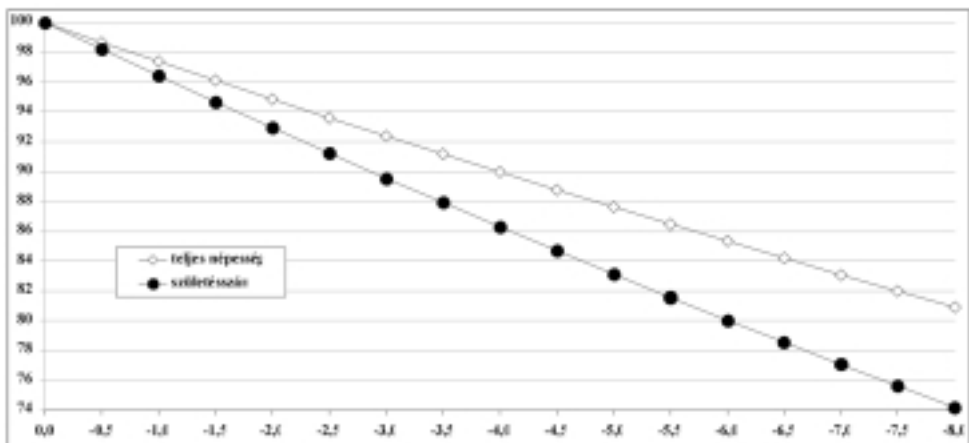
11. ábra. Az erdélyi magyarság korfája 2002-ben és 2025-ben (4 ezrelékes migráció esetén) (első korfa), illetve 2025-ben 0 és 8 ezrelékes migráció esetén (2. korfa)

A 11. ábra a első része egy közepes (4 ezrelékes) migrációval számoló forgatókönyv eredményét hasonlítja a 2002-es állapothoz. Látható, hogy a népességcsökkenés a fiatal korosztályok esetében a legjelentősebb. A 18 év alattiak aránya 20-ról 17, a 18–59 éveseké 59-ről 54 százalékra csökken, míg a 60 év felettiak aránya 21-ről 28 százalékra nő.

Az ábra második része a 0 és 8 ezrelékes migrációs szélsőértékek végeredményét hasonlítja össze. Jól látható, hogy míg a migráció az idős korosztályok számát gyakorlatilag nem befolyásolja, addig a középkorosztály és a fiatalok esetében már jelentős veszteséget okoz.

12. ábra. A migráció hatása a születések és a teljes népesség számára

Utolsó ábránk a migráció születéskiesésben megmutatkozó hatását modellezi. A 2025-ös évben a 0 migrációval számoló scenárióhoz képest a 8 százalékos forgatókönyv 26 százalékos kiesést jelent. Abszolút számokban míg az első verzióban a 2025-ben született generációs száma 9600, a másodikban 7100. 2002-ben 12000 magyarként regisztrált csecsemő született Erdélyben.

Jegyzetek

¹ A legszembetűnőbb a szatmári svábok esete. 1977-ben Szatmár megyében 6395 személy vallotta magát német nemzetiségűnek, 1992-ben pedig a jelentős elvándorlás ellenére 14.351. A különbség szinte bizonyosan a magyarként regisztráltak számát apasztotta. A 2002-es népszámlálás ismét kevesebb, 6417 németet mutatott ki, és ezzel egyidejűleg több korábban német többségű szatmári község (Mezőfény, Csanálos, Mezőpetri) magyar többségűvé vált. Másik kézenfekvő példa a magyar anyanyelvű cigányság. 2002-ben az előző népszámláláshoz képest Bihar megye északi részén emelkedett je-

lentősen a magyarok rovására a cigányok száma. A Székelyföldön ez nem történt meg. Kovászna megyében a Székelyföld peremén élő román anyanyelvű cigányok jelentkeztek be romaként. Kisebb mértékben, de román–magyar viszonylatban is van nemzetiségváltás.

² A népszámlálási adat a teljes magyar népességre vonatkozik, vagyis a harmincas évektől a kilencvenes évekig több házassági kohorsz megoszlásait összegzi.

³ A térképen az is látható, hogy a női termékenység magasabb Székelyföldön, illetve Partiumban, mint Dél-Erdélyben és Bánátban. Ez egyrészt a XX. század elejétől meglévő Észak/Észak-Kelet – Dél/Dél-Kelet törésvonalra vezethető vissza, ami Erdélyt tartósan egy alacsonyabb és egy magasabb termékenyséű térségre osztja, másrészt arra, hogy a közép- és dél-erdélyi, illetve bánági magyarság, szemben a székelyföldivel és partiumival, nagyrészt város lakó.

⁴ Erre engednek következtetni a területileg bontott abortuszstatisztikák is. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a magyar nők esetében az egy élveszületésre eső abortuszok száma alacsony lenne. Ez nemzetközi összehasonlításban csak egyes volt szovjet tagköztársaságok arányaihoz mérhető.

Lampl Zsuzsanna

MUNKAERŐPIACI ÉS EGÉSZSÉGÜGYI HELYZET – A SZLOVÁKIAI MAGYAR IDENTITÁS ALAKULÁSÁNAK ÚJABB TÉNYEZŐI

Néhány hete felmérést készítettem Dél-Szlovákia nagy munkanélküliséggel sújtott területein élő magyarokkal. Alapiskolai pedagógusok elmondták, hogy amikor megkérdezik kis tanítványaiktól, mik lesznek, ha felnőnek, sokan azt válaszolják: podporás. „Podporás” – azaz munkanélküli segélyből élő, vagy még egyszerűbben: munkanélküli. Ez lenne hát a mi jövőnk, a szlovákiai magyarok jövője?

Mielőtt erre a kérdésre válaszolnék, felteszek egy másikat: beszélhetünk egyáltalán a „mi jövőnk”-ről? Biztosan nem, mert „mi” nem létezik. A szlovákiai magyarok nem alkotnak egyetlen homogén tömböt. Épp ellenkezőleg, nagyon sokszínű ez a népesség, s úgy gondolom, ha új alapokra akarjuk helyezni a róluk-rólunk szóló diskurzust, akkor végre figyelembe kell venni ezt a heterogenitást. Vagyis nincs szlovákiai magyarság, csak a szlovákiai magyarok különböző, bizonyos problémaköröket tekintve jobban, másokat tekintve kevésbé behatárolható csoportjai, típusai léteznek. Így például nincs egyetlen egységes szlovákiai magyar nemzeti identitás sem: beszélhetünk viszont szilárd, repedt és szlovák identitású magyarokról¹. A sokféleség hangsúlyozása nem mesterségesen konstruált, módszertani probléma, hanem valós tényező, amit mások megismerésekor, segítségtervezéskor, döntéshozatalnál ugyanúgy figyelembe kell venni, mint ahogy egy előadónak is disztingválnia kell, amikor különböző célcsoportokkal kommunikál.

Jelen mondandómban – nem mintha azonnal cáfolni akarnám a fentieket, hanem csupán az egyszerűség kedvéért – a „szlovákiai magyarok” megnevezést fogom használni. Célom, hogy az őket érintő legsúlyosabb problémakörökre hívjam fel a figyelmet, amelyek pedig a munkanélküliség és az egészségügyi helyzet.

Munkanélküliség

Visszatérve a bevezetőben feltett költői kérdéshez: a munkanélküliség nem jövő, hanem jelen, a szlovákiai magyarok tetemes csoportjának jelene.

Szlovákiában 2002 óta folyamatosan csökken a munkanélküliek aránya. A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatalának legfrissebb adatai szerint, 2005-ben 2004-hez képest 53 200-zal kevesebb munkanélküli volt, ami azt jelenti, hogy 16,2 százalékra csökkent a munkanélküliség, 2005 utolsó negyedévében pedig 15,3 százalékra. 2006 első negyedévében 11,4 százalékos munkanélküliséget mutattak ki. Ez a pozitív tendencia minden járásra, így a magyarlakta járásokra is jellemző, ugyanakkor ott, ahol az elmúlt időszakban nem jöttek létre meghatározó beruházások, illetve nem jelent meg a külföldi tőke, továbbra is magasabb a munkanélküliség. S a magyarlakta járások többsége épp ezen területek közé tartozik. A negatív munkanélküliségi statisztikát már hagyományosan vezető nagyőrcei, rimaszombati, nagykürtösi, rozsnói és tőketerebesi járások mellett azonban a lévai, losonci és kassa-vidéki járás munkanélküliségi rátája is jóval meghaladja az országos átlagot. Egyedül a szenci, dunaszerdahelyi, galántai és nyitrai járás mutat kedvezőbb képet (1. táblázat).

1. táblázat. A regisztrált munkanélküliek száma és aránya magyarlakta járásokban – 2006. április (A dőlt betűvel jelölt adatok az országos átlagnál alacsonyabb munkanélküliségű járásokra vonatkoznak)

Járás	Gazdaságilag aktív lakosság	Nyilvántartott munkanélküliek	Munkanélküliek aránya
<i>Szenc</i>	26 795	966	3,31
<i>Dunaszerdahely</i>	57 502	5 673	8,42
<i>Galánta</i>	46 401	3 525	6,75
<i>Komárom</i>	47 555	5 171	10,11
Léva	55 100	10 230	16,31
Nyitra	79 189	6 786	7,57
Érsekújvár	68 636	9 161	12,08
Vágsellye	26 209	3 506	12,34
Losonc	34 018	8 058	21,48
Nagyőrce	20 526	6 5742	8,52
Rimaszombat	40 209	12 811	29,88
Nagykürtös	21 670	5 826	24,33
Kassa-vidék	47 674	11 097	21,65
Rozsnyó	29 430	7 660	24,19
Tőketerebes	46 669	12 447	24,58
Országos adatok	2 558 647	315 569	11,04

Forrás: Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny, 2006.

A legnagyobb gondot a tartósan munkanélküliek okozzák, vagyis azok a személyek, akiknek több mint egy éve nincs állásuk. Azért nehéz őket alkalmazni, mert nagy részük alapiskolai végzettséggel sem rendelkezik. Országos szinten csaknem minden második munkanélküli ebbe a kategóriába tartozik, de vannak járások, ahol a munkanélküliek tetemes részét épp ők alkotják. Újfént érvényes, hogy a magyaroktól a járások egy része is ezek közé tartozik.

Az elmondottak alapján azt gondolhatnánk, hogy a munkanélküliség inkább régióspecifikus, mint nemzetiség-specifikus probléma, de ez csak részben igaz. A magyarok elhelyezkedési esélyeit elsősorban befolyásoló tényező valóban az, hogy hol, melyik járásban élnek.²

Viszont ha megnézzük, hogy mennyire tudnak eleget tenni a munkaerő-piaci kívánalmaknak, akkor azt látjuk, hogy a legfontosabb mutatókban alulmaradnak a szlovákokkal szemben. Alacsonyabb az iskolai végzettségük – ehhez a rossz statisztikához a magyar ajkú romák is hozzájárulnak –, rosszabb a nyelvtudásuk.

Valamennyi hozzáférhető statisztika szerint az alapiskolai és az érettségit nem adó szaktanintézeti végzettség ma Szlovákiában abszolút munkanélküliségre predestináló tényező. Sok szlovákiai magyar ezt a saját bőrén is megtapasztalta, ezért igyekeznek némelyek legalább utólag érettségi bizonyítványt szerezní. Valószínűleg ennek a keserű tapasztalatnak is köszönhető, hogy Szlovákiában az elmúlt tíz évben fellendült az iskolázottság iránti érdeklődés és igény. A Szociális és Munkaügyi Minisztérium kimutatása szerint csökkent az alapiskolai, szaktanintézeti, de még a szakközépiskolai végzettségűek aránya is, ugyanakkor nőtt a gimnáziumi érettségivel és egyetemi diplomával rendelkezők aránya. De mennyire nyilvánult meg ez a pozitív tendencia a szlovákiai magyarok körében?

László Béla szerint, aki ennek a témakörnek évtizedes szakértője, a szlovákiai magyar iskolázottság fejlődése nem követi az országos fejlődési tendenciákat. Ma Szlovákia területén a középiskolás korúak 62,84%-a tanul érettségivel végződő középiskolában, a magyar tannyelvű iskolák tanulói esetében ez az arány már csak 50,44% és a magyar nemzetiségű középiskolás tanulók esetében 58,62%-ot tesz ki. Tehát a szlovákiai magyarok között eleve magasabb az alapfokú és az érettségi nélküli szaktanintézeti végzettségűek aránya, mint a szlovákok között, ami már emiatt kedvezőtlenebb helyzetbe hozza a szlovákiai magyarokat a munkaerő-piacon. A további lecsapódás pedig abban mutatkozik, hogy mivel kevesebben érettségiznek, kevesebben jelentkezhetnek egyetemre.

Mi a helyzet a nyelvtudással? Az országos munkaerő-piacra kilépve a magyar nyelvtudásból származó helyzeti előny az esetek többségében elvész, ahol viszont újabb hátrányok származhatnak. Egyrészt a nem megfelelő szlovák nyelvtudásból, ami nem törvényszerű velejárója annak, hogy valaki magyar középiskolát végzett, de azért összefügghet vele, ugyanakkor azoknak, akik a magyarországi főiskolák kihelyezett karain tanultak, gyakran áthidalhatatlan akadály, legalábbis kezdetben.

A másik hátrány a szlovákiai magyarok nem megfelelő idegen nyelv-tudásából származik. A *Mozaik 2001* ifjúságkutatásból tudjuk, hogy a szlovákiai magyar 15–29 éves fiatalok körülbelül egyötöde tud jól írni angolul és németül, valamivel többen tudnak jól olvasni. Jól beszélni, tehát kommunikálni viszont angolul is, németül is csupán 15 százalékuk tud. Ezzel szemben az ugyanilyen korú szlovák fiatalok több mint fele jól ír, jól olvas, s 47 százalékuk jól beszél angolul. Nyelvtudás szempontjából tehát egyértelmű hátrányba kerülnek azok a magyar fiatalok, akik ki akarnak lépni az országos munkaerőpiacra.

A munkanélküliség nemcsak a jelen problémája. Vizsgálni kellene, hogyan hat a jövőképre, az értékrendre, ezzel együtt az identitásra, s az identitás fejlődése, illetve visszafejlődése, átalakulása révén a magyarok létszámának alakulására. A negatív hatások már jelentkeznek: a mindennapi megélhetésért való szakadatlan küzdelem háttérbe szorít minden olyan aktivitást, amely az identitás megőrzéséhez szükséges. Az alapiskola választásánál, amely bizonyítottan identitásépítő és -megőrző lépés, még inkább előtérbe kerülhet a „szlovák iskolával jobban érvényesül” mítosz. Persze lehet egy ellenkező irányú hatás is: akik a magyarországi munkaerőpiacban gondolkodnak, épp ezért is írathatják gyermeküket magyar iskolába, csakhogy épp a szociálisan lecsúszott rétegek nem tudják biztosítani gyermekeik iskolába utaztatását ott, ahol nincs magyar iskola. Mindehhez még hozzá kell tenni, hogy a képzettséggel ugyan növekszik az elhelyezkedési esély, ám ez nem mindig egyenlő a képzettségnek megfelelő elhelyezkedési eséllyel, s aki tanult és nem tud annak megfelelően elhelyezkedni, további deprivációt él át³. Ezt sokszor akaratlanul – de sok esetben tudatosan is – átviszi a gyermekeire, akik aztán inkább mennek Nyugatra „szolgálni”, minthogy továbbtanuljanak. Ezzel önmaguk elől zárják el a társadalmi felemelkedés felé vezető utat. Nem beszélve arról, hogy az ilyen stratégiák feltehetőleg inkább rombolják, mintsem építik a nemzeti identitást...

A képzettség tehát nem mindig jelent a képzettség fokának, a tanult szakmának megfelelő elhelyezkedési esélyt. De mindenképpen növeli az elhelyezkedés esélyét, ezért annak a szlovákiai magyarnak, aki aktív szerepet akar vállalni a munkaerő-piacon, tudatosítania kell, hogy iskolázottság, képzettség nélkül ez ma már nem megy. Makroszinten pedig munkahelyek teremtése, a mezőgazdasági termelés fellendítése, a helyi turizmus fejlesztése segíthetne az érintett régiók magyar lakosain, de nemcsak rajtuk, hanem a szlovákokon is.

Egészségügy

További kulcsfontosságú probléma a magyarok egészségi állapota. Bár „majd kiszűrja a szemünket” vagy úgy is mondhatnám, életbevágó kérdés a szó valós, nem pedig szimbolikus jelentésében, eddig még nem került be sem a politikai, sem a közéleti, sem a hazai tudományos diskurzusba. Miről is van szó?

Szlovákia magyarlakta járásai folyamatosan az ország azon járásai közé tartoznak, amelyekben a legmagasabb a civilizációs betegségekben, de különösen a daganatos betegségekben elhalálozottak részaránya. A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatalának 2000-es adatai is arról árulkodnak, hogy a magyarlakta járások többségében a férfiak daganatos megbetegedések okozta elhalálása felülmúlja a 26 százalékos országos átlagot (3. táblázat)

3. táblázat. A 2000-ben rákban meghalt férfiak részaránya Szlovákia magyarlakta járásaiban

Terület	Férfi-lakosok száma	Összesen meghaltak	%
Szlovákia	2 626 061	7015	26
Dunaszerdahelyi járás	55 018	163	29
Galántai járás	46 287	128	27
Komáromi	52 626	192	36
Lévai	57 764	185	32
Nyitrai	78 965	240	30
Érsekújvári	72 487	233	32
Losonci	34 893	125	36
Rimaszombati	39 998	123	31
Nagykürtösi	22 549	77	34
Kassai	116 169	246	21
Kassa-vidéki	52 450	124	24
Terebesi	45 321	149	33

Forrás: Stav a pohyb obyvateľstva v Slovenskej republike, ŠÚSR 2000.

A magyarlakta járások mortalitása persze nem azonos a magyarok mortalitásával, hiszen az elhalálzási statisztikákból nem derül ki az elhunytak nemzetisége. Így jelenlegi tudásunk szerint – a munkanélküliséghez hasonlóan – nem lehet biztos választ adni arra a kérdésre, hogy a magas elhalálzás regionális avagy nemzetiség-specifikus jelenség-e. Ugyanakkor ezek az adatok csak részben függnék össze a ma-

gyarok kedvezőtlenebb korstruktúrájával, ugyanis a 15 magyarlakta járás közül hétben nem a posztproduktív, hanem épp a produktív korú férfiak mortalitása haladja meg az országos átlagot. Hat járásban a produktív korú nők mortalitására is ugyanez érvényes. A már említett Mozaik 2001 című ifjúságkutatás adatai is elgondolkodtatók: a Dél-Szlovákiában élő magyar és szlovák fiatalok egészségkárosító és egészségvédő szokásainak összehasonlításából kiderül, hogy a magyarok kevésbé óvják az egészségüket. A legismertebb rizikófaktorokat tekintve: többet cigiznek, isznak, ugyanakkor kevesebbet sportolnak, mozognak, mint a szlovák fiatalok. Ez a terület még nincs igazából feltérképezve, pedig komoly kutatásra lenne szükség, hiszen köztudott, hogy mindenhol a szociálisan leszakadt területek lakói a legbetegebbek. S ha mindezt visszavetítem az eddig elmondottakra, s a mondásra, mely szerint „ép testben ép lélek” lakozik, szinte kikíváncsoznak a következő kérdések: vajon mennyire tud ép lenni az a test, amely rendszeresen a munkaügyi hivatalba kirándul a szüleivel, amelyet hosszú távon rosszul táplálnak (bár ennek nem csupán anyagi okai vannak) stb. ? S megfordítva: milyen testet tud fenntartani az a lélek, amely kiskorától abban él, hogy „podporás” lesz, tudatosítja az alárendelt szerepet, apátiát, pesszimizmust lát maga körül? Van-e valamilyen erőforrása ennek a léleknek, amelyből táplálkozni tud? Mindez úgyszintén kihat a magyarok számának jövőbeli alakulására. S itt nem csupán az újfent előbukkanó munkanélküliségre, a kedvezőtlen elhalálozási statisztikákra gondolok, hanem a nemzeti identitás alakulására is: ilyen körülmények között meddig lehetséges, hogy megmaradjon fenntartásának pusztá igénye?

Befejezés

A 2001-es népszámlálás óta, amikor fehéren-feketén kiderült, hogy fogyott a szlovákiai magyarság, gyakran hangzik el a kérdés: miért? Úgy gondolom, hogy a természetes fogyáson (lásd: egészségügyi helyzet és következményei) és a 2001-es népszámlálásig nem igazán számottevő kivándorláson kívül, az asszimiláció az elsődleges ok. De miért adja fel valaki magyarságát és miért lesz szlovákká?

A jelenséget leggyakrabban kulturális tényezőkkel szokás magyarázni, ezek közül is elsősorban a magyar iskola, a magyar oktatás szerepével. Ezzel eddigi kutatásaimból kiindulva messzemenően egyetértek. Ugyanakkor észre kell végre venni azt is, hogy az identitásváltás nem egytényezős jelenség, s a mai – 2001-hez képest megváltozott, s egyre változó – körülmények közt ugyan nem szükséges a paradigmaváltás, de ki kell terjeszteni a magyarázó tényezők sorát. Ezért tartottam fontosnak, hogy a megszokástól eltérően ne a kultúráról és iskoláról beszéljek, hanem a munkaerő-piaci és egészségügyi helyzetről.

Jegyzetek

- ¹ Bővebben: Asszimilációs folyamatok – iskolaválasztás és anyanyelvhasználat. In Lampl Zsuzsanna: A saját útját járó gyermek. Madách-Posonium, 1999.
- ² Egy szenci magyar és egy rimaszombati magyar elhelyezkedési lehetőségei nagymértékben különböznek egymástól, még akkor is, ha a rimaszombati negatív statisztikát a nagyszámú roma népesség jelenléte is befolyásolja. Nyilvánvaló, hogy a szenci és a hozzá hasonló járások kedvezőbb munkaerő-piaci képe nagymértékben annak köszönhető, hogy a főváros vonzáskörzetébe tartoznak. Még a hetven kilométerre fekvő Nyitráról is rengetegen járnak Pozsonyba dolgozni.
- ³ Az elhelyezkedési esélyek szorosan összefüggnek a képzettséggel, s ez a tény a magyarokat is a továbbtanulásra kellene, hogy ösztönözze. Ugyanakkor elmondhatjuk, hogy akinek érettségije vagy diplomája van, gond nélkül talál munkát a szülőföldjét képező járásban? Nem minden esetben! Ugyanis a munkaerő-piaci helyzet jelenlegi állása szerint a munkaadó válogat. S ha teheti – márpedig sok esetben megteheti – iskolázottabb munkavállalót választ még olyan munkára is, amelyhez elegendő lenne az alacsonyabb képzettség. Az állások egy részét így túlképzett munkaerő tölti be (diplomás titkárnők, sofőrök, stb.), akik viszont nem a képzettségüknek, hanem a munkakörüknek megfelelő bérezést kapják. A munkaadó ily módon nagyon előnyösen jut hozzá a szakképzett munkaerőhöz. De miért egyezik ebbe bele a munkavállaló? Azért, mert a képzettséggel ugyan növekszik az elhelyezkedési esély, ám ez nem mindig egyenlő a képzettségnek megfelelő elhelyezkedési eséllyel. A munkavállaló, ha nem talál a képzettségének megfelelő munkát, akkor azzal kell beélnie, ami van, feltéve, hogy dolgozni akar, s otthonához közel akar dolgozni. Ez a kiszolgáltatottság különösen érvényes a magyarokra általában, hiszen a magyarlakta járásokban eleve kevés a felsőfokú képzettséget igénylő munkahely.

Losoncz Alpár

EGY KISEBBSÉGI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSI MODELL IDŐKÖZI MÉRLEGE: TÖBBLETLEHETŐSÉGEK VAGY TÖBBLETILLÚZIÓK?

A határon túli magyar kisebbségi közösségek integrációs szintjéről folyó véleménycserében mindig az európai intézményes szerkezet fényében megfogalmazandó magyar nemzetpolitika dilemmái és útkeresései kerültek felszínre. A rendszerváltozás óta váltakozó kormányok különféle módon néztek szembe a problémákkal, és a nemzetpolitikák teljesítményei a rendszerváltozás sikereinek és balsikereinek mérlegére helyeződnek. A tízmillió és tizenötmillió magyarságfogalom időről időre felszínre jutó ellentéte, e két jelentés tagadhatatlan feszültsége néhez kérdéseket tesz fel, és csatakiáltásokkal, meddő pótcselekvésekkel, alkalmi sóhajokkal valamint ráígérésekkel aligha lehetséges e kérdésekre választ keresni.

Minden bizonnyal azt tekinthetjük a legnagyobb balsikernek, hogy nem sikerült kiépíteni egy olyan „kétlakiságot”, vagy ha úgy tetszik, kisebbségi többdimenziós létezésformát, amely egyszerre teszi lehetővé, hogy a kisebbségi magyarság képviselőivel együtt munkálkodjon a domicil állam politikai közösségébe való integráción, és sokoldalú kapcsolatot tartson fenn az anyaország kulturális értékrendjével. Lényeges a többes kötődés formáinak megteremtése a kisebbségek számára, azaz a plurális nemzeti identitások megszervezését tartom szem előtt az európai integráció fényében, ami a kisebbségek európaizálódását ösztönzi. A magyar–magyar kommunikációs formák azonban szűknek bizonyultak, és néhány kivételtől eltekintve inkább a nagy elosztórendszerek keretein belül állandósultak, amelyek növelték a politikai elit egyes részeinek elosztó hatalmát, de nem lendítették előre a kisebbség emancipálódási folyamatait. Ráadásul, e vonatkozások kapcsolatban álltak egy kognitív redukcionizmussal, nevezetesen, a magyar kisebbségek, elkerülhetetlenül ugyan, belekerültek a nemzetvíták kellős közepébe, belpolitikai csatározások szempontjaiként/eszközöként szerepeltek, ugyanakkor a politikai konfrontációk egyetlen résztvevője sem tett komoly erőfeszítéseket arra, hogy betekintést nyerjen a kisebbségi világok sokfelé rajzó tartalmaiba. Hiszen ezek a világok rendkívül tagoltak, a Trianon utáni történelmi dinamika sodrása, a túlélési technikák érvényre jutása erő-

sen heterogén övezeteket hozott létre, amelyek nemcsak az anyaországi pályáktól térnek el, hanem egymáshoz képest is robusztus különbségeket mutatnak.

A magyar egyetemesség, az egybeállítás jelentéseinek értelmezésekor nagyon lényegesnek érzem a megjegyzéseket, amelyek arra figyelmeztetnek, hogy olyan tolmácsolás szükségeltetik, amely nem az egy központ (Budapest) távlatából kivetített másolatokat láttatja, hanem megengedi a plurális kódok játékát. A magyar reintegráció a Kárpát-medencében, gondolom, amely összhangban van a kortárs felismerésekkel, éppen a különbségek tapasztalatán, a heterogenitások észlelésén keresztül gazdagodhat. E gondolat olyannyira közhelyként visszhangzik, hogy nem is gondolnánk, érvényre juttatása még előttünk van. Túlságosan sok olyan diskurzust ismernek, amelyek belemerevedtek az áldozati beszédmód pózába, és a tagolatlan egységkoncepció szólamait, azaz az etnikumföltés elvont, terméketlen variációit ismételtetik. Ahogy korábban bénító volt az ideológiai beállítottság, amely *a priori* ellentétet látott Magyarország és a határon túli kisebbségek érdekei között, úgy félrevezető az a jelenlegi is, amely az érdekek eredendő konvergenciáját vetíti ki, és figyelmen kívül hagyja a kisebbségi idioszinkrázia vonatkozásait.

A partikularitás és az univerzalizálás játéka azonban beláthatatlanok a hagyományos szerepvállalás távlatából, a rejtett világokat és értékeket elfedi az egyirányú szenzibilitás. 1989 után a magyar egyetemesség alakzatain ott van az erőforrások újraelosztásának bélyege. A magyar elitek helyesen léptek túl a túlfeszített egyénközpontúság bénító tételein, és mozdultak el az etnokulturális igazságosság irányába. Mert az etnikai kollektívum nevében történő elosztás voltaképpen legitimációja az etnokulturális igazságosság. Ez a tény azonban korántsem jelenti azt, hogy a nemzeti jellegű redistribúciót a következetes stratégiai érdek vezérli. Márpedig szilárdan összeforrasztott elvek, szabályrendszer nélkül az elosztás nem más, mint a közérdek mimikrijének a szálláscsinálója.

A XXI. századi tendenciákat megjelenítő, de önálló oktatási, kulturális intézményrendszernek, kulturális autonómiának éppúgy belső dimenziója a magyar kultúrával való többszortatú kapcsolat, amely nem az eddigi egyirányú viszonylatokon, hanem a kölcsönösség kereteiben megfogalmazott stratégiákon alapul. Sokkal jelentékenyebb problémát jelentene a jelenlegi állapot befagyasztása, a segély-magatartásba belebonyolódott, passzivitásra berendezkedett nemzetpolitika megőrzése. Szólni kell azonban a kisebbségi autonómiaformák minőségéről is, mert ez a többszortatú kapcsolat csak akkor érlelődhet, ha autonómia alatt nem a különféle politikai elitek közötti hatalomelosztást értjük.

Elegendő lesz, ha akár futólag megemlítem, hogy a magyar támogatáspolitikai fénnyében nem válik el egymástól a kisebbségi érdekvédelem és a társadalomépítés támogatása. Szóba kell hozni az eddig létrehozott oktatási intézményeket, amelyek a felpörgött intézményteremtő kedv okán jöttek létre. A tapasztalatok arra utalnak, hogy a politikai elit az intézmény pusztja létezésében érdekelt, ami a szimbolikus

erőtérben való affirmációt jelzi, de sokkalta kisebb érdekeltséget tanúsít az intézmények napi működését illetően. Ugyancsak nem tapasztalható szisztematikus érdeklődés a politikai elit részéről az intézmények oktatási kapacitásai és teljesítményei iránt, hovatovább olyan tapasztalatokkal rendelkezem, hogy a politikai elit patronátusa alatt folyó egyes oktatási intézményekben drasztikusan romlott az oktatás minősége. Ezenkívül nem kerülheti el figyelmünket, hogy az alap- és középfokú oktatás válságban van. A támogatáspolitikából kialakuló rendszer ellenstimulál, folytonosan fölülírja a szándéknyilatkozatokat. Az ösztöndíj-politika, az újsütetű oktatási intézmények vagy a plurális dimenziókat nélkülöző kisebbségi egyetemek létesítése ennek az ellentmondásnak a jegyében valósulnak meg. A rövid távból sarjadó elvárások maguk alá gyűrnek a hosszú távhoz kapcsolódó érdekeket. Részsikereket lehet említeni ugyan, de a kisebbségi oktatási rendszer támogatáspolitikáját beárnyékolják a kudarcmozzanatok. Nem léteznek olyan oktatási intézmények, amelyeket a tanulók és a tanárok nem forrásszerző helynek tekintenek. A hatékony társadalomépítés híján eleddig elmaradt a korral lépést tartó nyelv- és oktatáspolitikai kiérlelés. Ugyanakkor a társadalompolitikai érdekeltség erősítése megkerülhetetlen szempont a kisebbségi elitek számára az elkövetkezőkben. Hiszen egyértelmű a vélemény, miszerint az utóbbi évtizedben gyöngült a vajdasági magyarok helyzete a munkaerőpiacon, ergo, a versenyképesség vonatkozásában. Márpedig a kisebbségi egyének beépülése és affirmációja Szerbiában (amely, sajátos módon, de mégis az európai intézmények felé vette útját) erőteljes módon függ a munkaerőpiacon elfoglalt pozícióktól.

A támogatáspolitikai azonban folytonosan ellentmondások között oscillál. Magyarország egyszerre magához vonzza a konvertálható tudással rendelkező kisebbségi személyeket és dezintegrálja a kisebbségi szervezeteket, deklaratíván a szülőföldön való maradási írást ki a zászlóra, de a Budapest-függést erősíti folytonosan. Legalábbis kénytelen vagyok konstatálni, hogy a kisebbségi magyarságba „investált” magyar tőke kívülről való megsegítése eleddig nem tette lehetővé az áttörést, a túlélésre berendezkedő kisebbség helyzetének transzcendálását. A szerbiai átmenet azonban az előtörténet, a többszörösen újrakezdett és elodázott transzformáció, valamint a háborúba való beleágyazottság okán sajátosságokat mutat.

A kérdés az, hogy lehetséges-e olyan nemzetpolitika kiforrása, amely összhangban van az európai normákkal, de nagyfokú érzékenységet tanúsít a kisebbségek iránt. Az eleddig létező megoldások erre a kérdésre nem adtak választ, számtalan ellentmondást nem tudtak kiküszöbölni. Ellentmondások körvonalai bontakoznak ki akkor is, amikor európai kontextus merül fel, és a magyar politikai retorika folyton-folyvást az ellentmondások pólusaihoz súrlódik. A meggyorsított magyar modernizáció és a túlfeszített európaizálódás közepette még mindig ott kísért a tény, hogy hiányzanak az újfajta kisebbségpolitika stabil oszlopai, amelyek megszilárdítanák az identitáspolitika és a modernizáció matériáit összefogó építményt. A ki-

sebbségek plurális identitásának jogi érvényre juttatása, jegyzem meg, még előttünk van: ennek híján a jóhiszeműségre hivatkozó retorikát az ellentmondásba való bonyolódás veszélyezteti.

A „szülőföldön való maradás” rozsdásodó jelszó, taglalt háttér nélkül meg egyenesen üresen kong. Ez az irányulás magában kell, hogy foglalja, legalábbis az adott állam munkaerőpiacán való mozgás lehetőségét. Csakhogy a támogatáspolitikából kialakuló rendszer ellenstimulál, folytonosan fölülírja a szándéknyilatkozatokat. Az ösztöndíj-politika, az újsütetű oktatási intézmények vagy a plurális dimenziókat nélkülöző kisebbségi egyetemek létesítése ennek az ellentmondásnak a jegyében valósulnak meg. A rövid távból sarjadó elvárások maguk alá gyűrik a hosszú távhoz kapcsolódó érdekeket. Részsikereket lehet említeni ugyan, de például a kisebbségi oktatási rendszer támogatáspolitikáját beárnyékolják a kudarcmozzanatok. A tét: a (poszt)modern kisebbségpolitikai stratégia kiérlelése. Aki ezt említi, valószínűleg máris kritikai álláspontot foglal el a jelennel szemben. Mert azt senki sem állíthatja, hogy a budapesti kormányok, *mutatis mutandis*, mellőzték volna a határon túli magyarok létét, ám nem sikerült egységes rendszerbe illeszteni a külhoni magyarok ügyét. Másfél évtizeddel a rendszerváltás után sem formálódott ki koherens magyar politika a kisebbségek kapcsán, és a budapesti kormányok valójában nem tudnak mit kezdeni e kisebbségekkel. Szembeszökő állandója a „budapesti kormányok” politikájának a plurális szerkezetektől való idegenkedés, a kisebbségek köreiből felszínre kerülő plurális politikai tendenciák szűkítő értelmezése, alkalomadtán ezek alárendelése. Pedig a kisebbségi kontextusban felmerülő pluralizmus méltányos érzékelése a központtalanítás gyakorlását jelenthetné.

Az eddigi támogatáspolitikai radikális átgondolása a nemzetpolitika hordozóinak feladata. Amennyiben az etnikulturális igazságosság és az esélyegyenlőség biztosítása jelentik az irányadó szempontokat, úgy a támogatáspolitikai formái és tartalma sem maradhatnak érintetlenek. Fontos átgondolni, hogy a szociális szempontok mennyire következetesen nyertek megvalósítást. Itt helye van a mély szkepszisnek, mert a létrejött monopóliumok megkérdőjelezik a szociális érzékenységgű beállítottság meglétét. Vagy fontos azt a tényt mérlegelni, hogy mennyire érzékeny a támogatáspolitikai fejlesztés szempontjaira. Ezenkívül a támogatáspolitikai nagymértékben reprezentatív azonosságőrző vonatkozásokra irányult, kevésbé összpontosított a modernizáció kapacitásainak erősítésére, a magaskultúra identitás-stabilizáló vonatkozásaira, ismételten kiélezve a rövid és a hosszú távú időszáv feszültségét. A támogatáspolitikának szelektívnek kell lennie, nem keltheti azt a benyomást, miszerint a magyarországi segélyezés helyettesítheti a szerbiai (stb.) állam támogatási rendszerét, amelynek szintúgy az előnyös megkülönböztetés elvét kell követnie. (Természetesen a szerbiai állam beállítottságának módosítása a kisebbségi elitnek nyomásgyakorló tevékenységét igényli.) Ezért nem a mennyiségi mércék abszolutizálása a cél, hanem az identitásőrző készségek fejlesztése a fennálló gazdasági,

kulturális relációk közepette. Mindennek feltétele a támogatáspolitikával kapcsolatos kommunikáció kiszélesítése, mert a politika aktoraival (vagy a politikai szereplőkkel szoros érdekszövetséget fenntartó szereplőkkel) való kommunikáció érthető ugyan, de az arányok nem helytállóak. Hogy a magyar elitek felemás, komplexitást nélkülöző információkkal rendelkeznek, ez egyenesen következik a kommunikatív struktúra reduktív mivoltából.

Tételesen említek néhány további szempontot is, amelyek meggondolását elengedhetetlenek tartom,

- a) A magyar jövőkép horizontján ott kell, hogy legyen a kortárs, ellentmondásokkal tűzdelt tendenciák rögzítése (a nemzetállam dinamikájának felismerése, az európai integrációból adódó többirányú változások értelmezése stb.), a kisebbségi kérdés taglalását bele kell ágyazni ebbe a kontextusba.
- b) Az európai integrációban való részesedés a közeljövőben meghatározó tényező lesz, tehát különböző stratégiát kell kialakítani a felvidéki, az erdélyi és a vajdasági, illetve a kárpátaljai magyarok ügyében.
- c) A magyarországi szívóhatás nem fog csökkenni a közeljövőben, ezért a kollektív és az individuális jogok közötti játéktér kiszélesítését úgy kell realizálni, hogy ezt a ténytet nem lehet mellőzni.
- d) A liberális-demokratikus szerkezetek megerősödése sem tünteti el a kisebbségi problematikumot.

Nos, ebben a kontextusban látom a vajdasági magyarság szituációját is. E konszolidáció megannyi sajátossággal rendelkezik: a kilencvenes években a kisebbség háborús környezetbe került, aminek a következményei mélyen belefűrődtek a mindennapokba, és megannyi variációban befolyásolják ma is a szerbiai nyilvánosság dinamikáját. A politikai fordulat (2000) után kialakult tendenciák folyományaképp kisebbségi törvény lépett életbe meghonosítván a kisebbségi nemzeti tanácsok intézményét. Nem utolsósorban, e kisebbségnek Magyarország iránt tanúsított viszonyulására rávetül az aszinkronitás, amely az „itt” és az „ott” között bomlik ki. E ténytet a XX. században felszínre kerülő eltérő társadalmi pályák fémjelzik Magyarország és Jugoszlávia/Szerbia között. Bizonyos, hogy Magyarország EU-csatlakozása az anyaország és a határon túli magyarok viszonyát új kontextusba helyezte, ennyiben megragadhatóak azok az új távlatok, amelyek megnyíltak. Szembeszökő, hogy a magyar politikai elitekre újfajta feladatok háramlanak, amelyeket nem lehet megoldani az eddigi eljárások ismétlésével. Arról, mindenesetre le kell mondani, hogy az európai csatlakozás automatikusan megvalósuló megoldásokat bocsátana napvilágra, amelyek megtakaríthatnák az erőfeszítéseket. A vajdasági magyarság esetében a legderülátóbb hangvételű dramaturgia is hosszú átmenettel számol, pontosabban 2012 esik szóba, legalábbis a szerb politikai elit kalkulációja szerint. A magyar kisebbség gondjait megoldó csatlakozás a kivetített időpontban pürrhoszi győzelem lenne. Az új nemzetpolitikai stratégiának olyan útmutatást kell tartalmaz-

nia, amely révén e kisebbségek túlélhetik ezt az időszakot, ugyanakkor részesei az európai integrációnak e pillanat beálltaig is. Ugyanis a kisebbségeknek az európai (poszt)modernizációról való leszakadása dezintegratív tendenciákkal jár a Kárpát-medencében, ráadásul növeli a feszültségeket a magyar–magyar viszonylatban. Szükséges gondokodni a határok (amelyek historizálják az azonosságokat) demokratizációján, ami ebben az esetben kisebbségi mobilitást feltételez; a határok demokratizációja alatt nem megszüntetésüket értem, főleg nem abban az értelemben, hogy a fékevesztett kapitalizmus expanziója jusson kifejezésre, de fontosnak érzem a határok átjárhatóságára vonatkozó állandó kommunikációt.

Minthogy a határon túli magyar kisebbségek heterogén pályákat befutó országok állampolgárai, szükség mutatkozik arra is, hogy az anyaország rugalmas nemzetpolitikát gyakoroljon, amely túlmutat a különbségeket alárendelő egyneműségen. Az európai intézmények által kijelölt határokon kívül rekedt magyar kisebbségek számára ellentmondó jelenségeket teremtett a csatlakozás, ami teljességgel érthető, hiszen új határvonalak jelentkeztek, amelyek megannyi következményt eredményeznek. Nem mellőzhető, hogy az európai csatlakozás okán, hangsúlyozott elvárások alakultak ki, amelyek szituatív módon megjelentek a vajdasági konstelláció kapcsán, természetesen az erőszakhullámra, a magyarelles kampányokra gondolok.

A magyar–magyar relációk taglalása után azonban érdemes más kérdéseket is értelmezni. Amennyiben Szerbia példáját tartom szem előtt, interetnikus együttélésre vonatkozó információkat elsősorban a kisszámú kutatásokból szerezhetünk. Az ország helyzetéről a lakosság és külön a magyarság is úgy vélekedik, hogy az országban a dolgok rossz irányba haladnak (például a magyarság 2/3-a vélekedett így 2000, azaz a politikai töréspont beállta után is). A magyarság számára (is) a legnagyobb problémát a korrupció, munkanélküliség, az életszínvonal csökkenése és az infláció jelenti és csak ezután következnek a jellegzetesen magyar vonatkozású problémák (autonómia, nyelvhasználat, egyetem stb.) Ezek a kutatások szinte mindig ugyanazt az eredményt hozzák: a Vajdaságban az interetnikus viszonyok nem feszültek, de rosszak. Kevés esetben beszélhetünk nyílt konfliktusokról, de ott lapangnak a kimondatlan, kibeszéletlen feszültségek. Az intézményes diszkrimináció minden bizonnyal módosult a 2000 utáni konstellációban, de egy etnicizált politikájú államban csekély annak a valószínűsége, hogy ez rövid- vagy középtávon megszűnik.

A magyar kisebbségek vonatkozásában több idevágó munka is azt a következtetést vonta le, hogy a kisebbségi elitek által vállalt konfrontációk, diskurzusok egyfajta négyzetben zajlanak: az anyaországi, az európai intézményes szervezeteket működtető, a kisebbségi és a domicil országban lévő elitek közötti interaktív folyamatokra gondolunk. Itt csupán a kisebbségi pártok érdekérvényesítő tevékenységét veszem figyelembe. A kisebbségi pártok esetében az etnikai határvonal a döntő, és az etnikai legitimitáció távlatában szemlélhetjük teljesítményeiket. Ez azt is jelenthe-

ti, hogy a kisebbségi szavazók alapvetően etnikai, és nem gazdasági vagy egyéb preferenciák alapján választanak. A probléma azonban ott mutatható meg, hogy ugyan valóban léteznek etnikai törésvonalak, sőt, mi több, a kisebbségi elitiek is érdekelték e vonalak megerősítésében, de az etnikai övezetekbe befolyanak az egyéb társadalmi szférák jelentései is. Például a gazdasági szféra megnövekedett jelentősége pontosan ebbe az irányba hat. Más szóval: kérdés, hogy mennyire képes az adott kisebbségi párt a fennálló cselekvési térben többszintű politikát folytatni. A kérdés az, hogy mit léphetnek a kisebbségi vezető rétegek, a kultúra, politika és a gazdaság összekapcsolásának vonatkozásában. A társadalmilag kialakult szürke zónák rendkívül szétterjedtek, és sokszor áttekinthetetlennek minősíthetők a társadalmi elemzés szempontjából. Egy etnikai párt egy jól meghatározható körből számíthat szavazatokra, és ugyanannak az etnikai/nemzeti csoportnak a legtágabban vett – vélt vagy valós – érdekeit képviseli.

A politikai elit ma hatalmon lévő része Vajdaságban a kezdettől fogva egyfajta jövő felőli legitimitációba kapaszkodott és kapaszkodik, a programatikus fellépés ama variánsába, amely evolutíve formálódik. Ezenkívül, ha figyelembe vesszük a hatalmi mezőben való mozgásrendjét, az önkormányzatiság elért módozatait (különösképpen a Magyar Nemzeti Tanáccsal kapcsolatos fellépést), akkor azt mondhatjuk, hogy a kisebbségi érdekérvényesítés módozatainak esetében ott van a felülről lefelé vezérelt irányítás pecsétje. Ezzel ellentétben a hatalmi politikai elitet bíráló elgondolásokban a demokratikus jellegű „kisebbségi nacionalizmus”, az alulról építkező modell kerül előtérbe. Autonómia-tervezetének fontos eleme, hogy amennyiben a kisebbségi közösség alapérdekeinek feltárását, kifejezését és képviselését fokozatosan átvénné a demokratikus többpárti választások alapján létrehozott, jogszabályalkotási és végrehajtási jogokkal is rendelkező perszonális autonómia, úgy a kisebbségi pártok szerepköre is módosulhat. A vajdasági magyar konstelláció messzemenően igazolja, amit egyebütt is megfigyeltek a kommentátorok, nevezetesen, hogy a politikai elitiek az etnikai alapú szavazásra hivatkozva legitimálják fellépésüket, de a szavazás folyamán történő megnyilatkozás nem minősíthető (legalábbis egyértelműen nem) a lojalitás fokmérőjének, és nem tekinthető megfelelő visszajelző rendszernek. A kisebbségi politizálás számára különösképpen erőteljesen jelenik meg az a feladat a kilencvenes évek első fele után (amikor a kisebbségi érdekérvényesítés alapvetően az azonosságbiztosítás mobilizációs igényeire épült), hogy a „nem-klientelista” elitszerkezetek létrehozását szorgalmazza. Ebben a vonatkozásban azonban igen soványak az eredmények.

Az adatok, amelyekkel rendelkezünk, a vajdasági magyarok választási kedvének alapján egyértelműen a politikai elittel szembeni növekvő bizalmatlanságot jelzik. A szavazóbázis arányának csökkenése minden pártot sebezhetővé tesz. Ennek alapján azonban nem arra kell következtetnünk, hogy a tömegek depolitizálódtak volna, hanem arra, hogy a politikai nyilvánosság fragmentálttá vált, és a szavazópolgárok

nem tanúsítanak készenlétet, hogy részt vegyenek az önálló közösségépítés folyamataiban.

Felvetődik a kérdés, hogy mekkorák a közösségi önszerveződés, a kollektív akciók megszervezésének alsó határai. Vajon a kétezres szám a mérvadó, amelyet egyes kutatók emlegetnek? A vajdasági magyar civil szféra érdekérvényesítési kapacitásai gyengék, igaz, hogy a civil szféra egyoldalú függése nem olyan töretlen, mint a kilencvenes években, amikor kizárólag a felülről lefelé mutató szerveződés jutott érvényre. Ám azt aligha állíthatom, hogy a függés megszűnőben lenne, vagy hogy a vajdasági magyar civil szféra emancipatorikus potenciálokat bontott volna ki. Legfeljebb arról szólhatok, hogy meghatározott civil szervezetek protesztformákat működtettek a pártpolitikával szemben, megkérdőjelezve a hatalmi politikai párt elkötelezettségét a kisebbségi önkormányzatiság iránt, vagy bírálathoz vonták a kisebbségi törvényt, amelyet az említett párt élénjárói legitímáltak.

Mindenesetre nem vélekedhetünk úgy, hogy a vajdasági magyar társadalom kialakította volna a belső kontrollfolyamatait, mert a politikai fellépésekkel szemben nem alakultak ki a visszajelző rendszerek, amelyek fékeznek az egyoldalú módon működő politikai mechanizmusokat. Ennek alapján úgy vélem, hogy kétfajta krízisterhes folyamatról kell beszélnünk a vajdasági magyarság vonatkozásában: a motiváció kríziséről és a legitimitáció válságáról. A motiváció válsága, röviden szólva, az „értelem” erőforrására utal – etnikai kontextusban. A legitimitáció krízise pedig, legalábbis ahogy Webertől tudjuk, a hatalom azon igyekezetének környezetében képzelhető el, hogy cselekedetei, fellépése igazoltnak mutatkozzanak az állampolgárok előtt.

A hatalom/uralom akkor legitim, ha az alárendeltek a hatalomra vonatkozó normáik alapján legitimnek ismerik el. Egy rendszer lehet elfogadott/elismert, de nem legitim. Vagyis lényeges, hogy az elismerésreméltóság ne zsugorodjon, azaz ne egyszerűsödjön pusztán elfogadássá. Arról azonban eleddig keveset szólt az elmélet, hogy mit jelent a legitimitás-értelmezés a kisebbségi konstellációban. Ugyanakkor az etnikai politikai környezetben a legitimitás esetleges csökkenéseit nem szükséges különleges mechanizmusokkal ellensúlyozni. Kielezetedben azt mondhatjuk, Claus Offe egy régi elméleti fordulatával élve (és visszaélve), hogy fennáll a veszély, miszerint a legitimitást felváltja az etnikai lojalitás mint szurrogátum.

A visszajelzések elmaradása a társadalom önszerveződése szempontjából is torzulásnak tekinthető, de e kérdésen túl kognitív problémákat is létrehoz a politikai elitiek vonatkozásában, mert nem kapnak megfelelő információkat az etnikai társadalom spontán tagozódásairól, mindennapi praxisáról. Amikor ezt mondom, akkor messzemenően figyelembe veszem a társadalomtudomány azon orientációját, amely az etnicitást nem mint a világban létező entitást, hanem mint kognitív kapacitásokat felmutató csoportot szemléli. Ezenkívül nem hagyható figyelmen kívül, hogy miközben a kisebbségi társadalom „etno-politikai” kivetítéssé szűkül, elsikkad a ki-

sebbségi kultúra összetett, plurális kontextusának távlata, amely a szabályvezérelt cselekvések belső és külső keretfeltételeinek bonyolultságára figyelmeztet.

Számomra evidens, hogy a vajdasági magyar kisebbség tagjai, pontosabban annak politikai elitjei nem gondolkoznak ugyanúgy a lényeges kérdésekben. Nem hiszem azt, hogy kívánatos lenne az egynemű gondolkodás, viszont, és amennyiben a vajdasági magyar elit egyfajta konszenzust vár el a magyarországi politikai elit részéről a határon túli magyarságra vonatkozóan, úgy elvárható egyfajta konszenzus bizonyos, a nemzeti kisebbség szempontjából releváns kérdésekben is. A konszenzus politikai relevanciája tehát megkerülhetetlen kérdés.

Ez azt jelenti, hogy a belső konszenzusra szükség van a legfontosabb kérdések kapcsán (együttes fellépés bizonyos kiélezett helyzetekben, pontosabban a legkisebb közös nevező kialakítása, ami afféle kisebbségi konstitucionális minimumként szolgálna), ám ezt a kérdést pontosan kell értenünk, mert, ahogy tapasztalható, a problémát rengeteg félreértés övezi.

A VMSZ azonban azt a problémát, hogy a többségi/képviseleti elven alapuló demokrácia számtalan csapdát rejt a kisebbség számára, sohasem kívánta nyilvános reflexió tárgyává tenni. Ezzel pedig azt a benyomást keltette, mintha a probléma nem is állna fenn, noha a nemzetközi politológiai szakirodalom például igencsak figyelembe részesíti a kérdést. Ezenkívül a szerbiai makrohatalomba való integrációt pusztá hatalomtechnológiai kérdéssé változtatta és ezzel beszűkítette a demokrácia terét. Ne felejtjük el: a politikai pluralizmus klasszikus megfogalmazása úgy hangzik, hogy “mi másként is lehetséges”.

Nehéz összehasonlítani a vajdasági magyar politika manőverezési terét az egyéb országokban tevékenykedő magyar politikai elitek szituációjával. Hiszen a magyar szavazatok száma a szerbiai makroperspektívában elenyészőnek tekinthető, ami nem teszi lehetővé, hogy a kisebbségi politika makroszinteken nagyobb politikai súllyal rendelkezzen. Ilyen helyzetben a kormányba lépő kisebbségi párt kiteszi magát annak a kritikának, hogy vállalja az eszközszerepet a többségi politizálás számára, és hogy megakadályozza magát abban, hogy mélyenszántó bírálatot gyakoroljon a többségi politikai aktoroknak a kisebbségiek felé gyakorolt politikájára nézvést.

Mint ahogy azt sem nevezhetjük (ha úgy tetszik, diabolizált) oknak, hogy a kisebbségi pártok kormány szerepet vállalnak. A problémát inkább abban vehetjük szemügyre, hogy e lépést megelőzte-e az átbeszélés, a társadalmi vita gyakorlata, a cselekvési alternatívák gondos számbavétele. Általában ha egy-egy párt politikusai belépnek a kormányba, esetleg megkapva bizonyos állami döntések esetében a kulcspozíciókat, akkor a felmerülő döntést igénylő kérdésekben alternatívák merülnek fel. A kisebbségi politikus tehát a konkrétan felmerülő problémákra adott választ a reflexíve létrehozott kisebbségi konszenzusból dedukálja. Ezzel szemben Vajdaságban úgy ment végbe ez a folyamat, hogy a politikai elit tagjai alternatív-

va-nélküliséget sugalltak, mintha csak egyetlen útvonal létezett volna. Ez a beállítottság már egészen mást jelent.

A reprezentációs tevékenységi formák erőteljesebben vannak jelen a kisebbségi elitnek cselekvési regiszterében, mint a társadalompolitikai érdekelttség. Ha tovább elemezzük ezeket a vonatkozásokat, úgy érdemes a következő tényeket lajstromozni. Lényeges tény a jelenlegi távlatok szempontjából, hogy az elitpozíciók erőterének újrapendeződése okán a társadalmi szereplőknek egyre inkább a politikai elit erős közvetítésére van szükségük ahhoz, hogy az elitmező részévé váljanak. Ez magyarázza aényt, hogy az oktatás és nyelvpolitikai aspektusok magukon viselik a politikai közvetítettséget.

A VMSZ erőforrásait a koalíciós potenciálokba, a vajdasági és szerbiai elitekkel elért konszenzuális lehetőségekbe, a bilaterális kapcsolattartáshoz köti. Amint láttuk, ez a politikai magatartás adaptálási készségeket jelent, és azon kényszerpályák vállalását, amelyek a specifikumokkal tüzdelt szerbiai átmenetből következnek. A regionális jellegű érdekérvényesítés különösképpen azt hivatott bizonyítani, hogy fennállnak olyan kimunkált lehetőségek, amelyek alapján mondható, hogy a kisebbségi párt nem a budapesti politikai osztály szatellitje, hanem a vajdasági magyarság belső erőforrásait mozgósítani képes politikai csoportosulás. A VMSZ elitjét érintő bírálat mélyén viszont mindig ott lappang az az elgondolás, hogy ezen alkalmazkodási kényszer hamis alkuk csapdájába és igazolhatatlan konjunkturális döntések terepére tereli a legerősebb kisebbségi pártot.

Véleményem szerint tagadhatatlan, hogy a fennálló politikai teljesítményeket demokratikus és legitimációs deficitek terhelik. Voltaképpen kételyt kell kifejezni a lehetőség vonatkozásában, hogy létezik-e elszámoltatható elit a Vajdaságban, amely demokrácia-tapasztalatokat közvetítené.

Külön kiemelem, hogy a kisebbségi érdekérvényesítés kapcsán elengedhetetlenül szükség mutatkozik a civil infrastruktúra erősödésére, mert a pillanatnyilag létező reláció a pártstruktúrák és a civil szervezetek között nem teszi lehetővé a munkamegosztást és a belső kezdeményező-készséget. Eleddig nem sikerült olyan partnerségi viszonyokat kiépíteni a civil szférával, amely lehetővé tenné a kooperatív relációkat, amelyek persze a kritikai kifejezésformákat sem nélkülözik. A pártszervezetek és a civilitás relációi azért is változtatásra szorulnak, mert akadozik a kisebbség belső erőforrásainak kihasználása.

Az etnikai pártok esetében fennáll az a veszély, hogy a legitimációt felváltja az etnikai lojalitás. Kétségtől, a vajdasági környezetben is számolhatunk ezzel a jelenséggel, ugyanakkor a kisebbségi választók magatartása azt tükrözi, hogy a politikai erőter nem válik alternatíva nélkülivé számukra, és képesek olyan üzeneteket küldeni a pártok felé, amelyeket nem lehetséges mellőzni. Ezek az üzenetek azt demonstrálják, hogy a kisebbségi érdekérvényesítés megannyi változatában bírálatra szorul, és hogy nélkülözhetetlen újrakonstruálni a kisebbségi elitnek részéről a gazdasági,

politikai, kulturális (etnikai) szintek közötti érdektolmácsolás formáit. Nem lehet ugyanis figyelmen kívül a következő mozzanatot: a hatalmi mezőben mozgó vajdasági magyar politikai elit alkalmazkodó készséget tanúsítottak a többségi elit vonatkozásában, amivel kétségtelenül a magyar kisebbségnek való integráltságát kívánták előmozdítani. Ugyanakkor, ha szemügyre vesszük azokat a mobilitási pályákat (vagy ezek elmaradását), amelyek a vajdasági magyarságra jellemzőek, akkor kénytelenek vagyunk kérdőjeleket hozzárendelni a kisebbség társadalmi integráltságához.

Jegyzetek

- ¹ Másképpen szólva: a kisebbségek a magyarországi belpolitikai verseny egyik szimbolikus színterévé váltak.
- ² Ezek a tanácsok a kisebbségi politikai elit egyes reprezentánsai szerint a kisebbségi önkormányzati-ság jelentékeny állomását képezik. Azonban ez a tény viták tárgya.
- ³ Létezik egy nagybecskerekai civil szervezet, egy neves szociológussal az élen (Vladimir Ilić) aki évekre visszamenően szinte az egyetlen forrása az effajta adatoknak. Kutatásai egyszerre magukban foglalják a közvéleménykutatást, de a tudományos értékelést is.
- ⁴ Ezzel kísérleteztem a Szempontok a nemzeti kisebbség értelmezéséhez című írásomban, in: Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről. Rejtjel Politológia Könyvek, Budapest, 2005, 86–112.
- ⁵ Voltaképpen az a tény, hogy az igazságossági elképzelések vagy a gazdaságpolitikai döntések, a gazdaságossági-rentabilitási szempontok az etnikai kód prizmáján megtörve hatnak, ellentmond a piacnak, a semlegesség perspektívájába helyezett nézőpontnak.
- ⁶ A Vajdasági Magyar Szövetség elitjére gondolok itt.
- ⁷ Ezt a fogalmat itt Kymlicka értelmében használom. W. Kymlicka: Igazságosság és biztonság a kisebbségi nacionalizmus kezelésének kritériumai nyugaton és keleten. *Fundamentum*, 2001. 3. szám. Hogy is mondja Kymlicka? „Kölcsönös összefüggés van a demokratizálódás és a kisebbségi nacionalizmus között”, Can Liberal, “Pluralism be Exported?” eds. Will Kymlicka. Magda Opalski, Oxford, Oxford University Press, 2001.
- ⁸ Azt a tényt nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az alulról jövő impulzusok érvényesítése specifikus kontextusba került a VMDK osztódása után. Hiszen emlékezzünk arra, hogy a hiányzó civil társadalom létrehozására tett erőfeszítések eredményeképp viszont létrejött a civil társadalomnak a VMDK-tól függő része, és ez stratégiai elképzelések kiinduló adottságává vált.
- ⁹ A VMSZ bírálatában élenjár az Árgus nevű újvidéki civil szervezet. www.horgos.org.yu/yuhu/argus/argus.html.
- ¹⁰ Löffler Tibor: Autoritás és legitimitás I., Ortodox tézisek, politológiai alapfogalmak jogelméleti megközelítéséhez, *Jogelméleti szemle*, 2005/2.
- ¹¹ Ezt azért állítom, mert a 2002-ben megszületett kisebbségi törvény (az akkor még létező Szerbia és Montenegró államközösség szintjén), a nemzeti tanácsok kapcsán vissza-visszatérő bírálatnak volt kitéve, hogy a „nemzeti tanács nem legitim”, anélkül, hogy letisztázódott volna mit jelenthet a legitimitás kisebbségi szituációban.
- ¹² R. Brubaker–M. Loveman–P. Stamatov: *Ethnicity as cognition. Theory and Society*, 2004, 33, 31–64.

Majnek Antal

BESZÁMOLÓ A KÁRPÁTALJAI MAGYARSÁG HELYZETÉRŐL

Gazdasági helyzet

A Szovjetunió felbomlása teljes gazdasági és pénzügyi összeomlással járt, a lakosság megtakarításai elvesztek, majd a cégek csődbe jutása után a munkahelyek is megszűntek. Ez volt a kilencvenes évek eleje, a kárpátaljai életszínvonal mélypontja. A Kárpátalján élő magyarság gazdasági helyzetének alakulása szoros összefüggésben van az ukrán államban történetekkel. Az utóbbi években már egy bizonyos gazdasági felemelkedés tapasztalható. A tizenhét évvel ezelőttihez képest nagyon sokat javult a helyzet. Az utóbbi években egyre több a külföldi befektető, bár sajnos – működő szakszervezetek híján – a munkások helyzete (főként a nőké, lányoké) elég rossz. Áru van bőven, de sajnos épp az utóbbi évben megemelkedtek az árak, ami sok mindenre vezethető vissza és ez a tendencia folytatódik. Az élelmiszerek különösen nagymértékben drágulnak.

Mivel az itthon maradt magyar lakosság az átlagnál nagyobb számban nyugdíjas, a nyugdíjak alakulása nagy hatással van a magyar falvak életszínvonalának alakulására.

Kulturális helyzet

Kulturális szempontból a magyarság helyzete egyáltalán nem fényes.

Egy magyar színtársulat van Kárpátalján (a beregszászi), a magyar könyvkiadás is csekély.

Van néhány nemzetközileg elismert művész, köztük egy szobrászművész Munkácsón – Matl Péter –, az ő művei már több mint egy tucat templomunkat díszítik, ő alkotta a vereckei emlékművet is.

Vannak magyar nyelvű lapok, a *Kárpátalja*, a *Kárpáti Igaz Szó* (ez utóbbiból kettő is van), magyar nyelvű internetes portálok: például *Kárpinfo*, *Bereginfó*.

Vannak magyar nyelvű egyházi lapok (például az *Új Hajtás* – a római katolikus egyház havilapja. Kiadtunk magyar nyelvű könyveket: *Kárpáti Harangszó* (imakönyv), *Kárpátaljai Templomok*, most jelenik meg egy könyv Munkács városáról.

Oktatási helyzet

Közel 100 magyar oktatási intézmény van Kárpátalján: óvodák, általános iskolák, középiskolák, líceumok és egy tanárképző főiskola. Az állami kollégiumok mellett a legtöbb egyháznak is vannak kollégiumai.

A mi egyházunk jelentős szerepet vállal a kárpátaljai magyar oktatásban, illetve roma oktatásban. Ezek az oktatási intézmények építik a magyarságot és a legtöbb jószolgálatot teszik. Ezeket az intézményeket az ukrán állam is hagyja működni (bár az anyagi feltételeket egyáltalán nem, vagy csak kismértékben biztosítja). Iskoláink segíthetik az integrálódást, illetve fékezhetik az asszimilációt. Új problémaként merül föl az, hogy az ukrán állam az érettségi tesztek/tételeket ukránul készíti el, az érettségi vizsgák pedig mintegy fokmérői a felvételi vizsgáknak. Sajnos az ukrán nyelvet itt nem idegen nyelvként oktatják, hanem anyanyelvként, ami a magyar fiatalok számára megnehezíti az államnyelv elsajátítását. Vannak olyan helyek, ahol még a 11 év alatt sem sajátítják el a diákok az ukrán nyelvet megfelelő szinten.

Szociális helyzet

Papjainknak és egyházi munkatársaiknak (például a több mint száz hitoktatónak!) az ukrán állam nem biztosít fizetést. A hívek – főleg a kisebb helyeken – nem tudják eltartani őket, ezért köszönet a Miniszterelnöki Hivatal – később a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma – Egyházi Kapcsolatok Főosztályától már harmadik éve folyósított kiegészítő támogatásért.

Már 1989-ben elkezdjük a szociális munkát. Előbb kisebb szállítmányokkal, majd nagyobbakkal, főként az árvizek idején. Minden nagyobb városban alapítottunk karitatív szervezeteket, amelyek mind a mai napig tevékenyen működnek és működtetik az általuk alapított intézményeket. Rendkívül fontosnak tartjuk a hátrányos helyzetű gyerekekkel való törődést, ezért több, őket segítő intézményt hoztunk létre.

Hasonlóképpen fontosnak tartjuk a társadalom periferiáján élő *romákkal* való foglalkozást. Több táborukban (telepükön) jelen vagyunk. Egy dolgot emelnék ki velük kapcsolatban. A városi romák közül egyre többen járnak iskolába és egyre többen tanulnak tovább főiskolákon, egyetemen. A falvakban más a helyzet. Ott nem nagyon mennek be az iskolákba, viszont ahol van missziónk, vagy amelyik tá-

borban indítottunk iskolát szá- mukra, ott bekapcsolódnak az oktatásba. Vélemé- nyem szerint mindenhol ilyen kisegítő iskolákat kellene építeni a számukra.

Egyéb problémák

Az anyaországgal való kapcsolattartás lehetőségét és a kárpátaljai emberek életmi- nőségét rontja, így közvetetten a kivándorlást segíti elő, a határon az utóbbi évben kialakult helyzet. A Magyarországra belépni akarókat olyan hosszú várakozásnak teszik ki, amely embertelen és lehetetlenné tesz minden tervezést. A cél nyilvánva- lóan a benzinturizmustól való elriasztás, de a más céllal érkezőket sem kímélik. A jelenség további hatása, hogy erősen visszaveti a magyar turistacsoportok kárpát- aljai látogatását.

Főbb trendek (Elvándorlás, népességfogyás)

Az elmúlt évtizedekben a németek nagy része már elvándorolt Németországba, Ausztriába. Ez a mi egyházunkat nagyon érzékenyen érinti, hiszen Munkács, Ki- rálymező környékén csaknem 20 egyházközségünk volt, ahol mára már alig marad- tak német ajkú hívek.

A 150 ezer magyarból sokan mennek Magyarországra tanulni, dolgozni, sajnos sokan nem jönnek vissza. Az elvándorlás főbb okaiként a következőket tudnám megemlíteni:

- a feljebbjutás vágya – sokan éppen a nyelvi nehézségek miatt tudnak nehezen elő- relépni
- az érvényesülési vágy – jobb munkát remél Magyarországon, sőt, egyáltalán mun- kát remél
- a magasabb életszínvonal utáni vágy
- és persze a továbbtanulás.

Ennek a folyamatnak a fékezésében/megállításában nagy szerepet játszik a Bereg- szászon beindult Kárpátaljai Magyar Főiskola (amely az utóbbi időben sajnos anya- gilag ellehetetlenülni látszik); az itt végzett diákok már többnyire itthon találnak munkát.

Sajnos a szórványban élő magyarok (főleg a mi egyházunk hívei) a Felső-Tisza vidékén már sokkal nehezebb helyzetben vannak, nehéz megállítani az asszimiláció folyamatát. A többi helyen a beindult magyar óvodák, iskolák valamelyest fékezik ezt a folyamatot. (Sajnos ezek fennmaradása is helyenként kérdésessé vált anyagi okok miatt.)

A szórványmagyarság több szempontból is nehezebb helyzetben van, mint a tömbben élők. Nemcsak azért, mert nemzetiségi szempontból hátrányosabb helyzetben vannak, hanem mert vallási szempontból is kisebbséget alkotnak.

Népességfogyás: az átlagos gyerekszám már itt is kettő. Igaz, az ukránok, illetve a többi nemzetiség hasonló statisztikája sem más, kivéve a roma közösségeket.

Ami a magyarországi betelepítés kérdését illeti: talán kicsit konkretizálni kellene a kérdést. Talán arról van szó, hogy Budapest agyelszívást végez? Hogy elviszi az intelligenciát? Reméljük, nem tudatosan, tervszerűen teszi. Ennyire nem lehet önző a magyar vezetés.

Támogatások

A fenti tevékenységekről – a hátrányos helyzetű gyerekek, a nagycsaládosok, a szórványmagyarság segítése, az óvodák, iskolák, a főiskola hatékony működtetése, a romák iskoláztatása – mind elmondható, hogy támogatásfüggőek. A támogatások pedig – tapasztalataink szerint – párt-, illetve kapcsolatfüggőek. Szeretnénk, ha nem lennének azok, se magyarországi, se kárpátaljai pártoktól ne függjön az itteni magyarok segítése, hanem legyen igazságos és a rászorultság mértékének megfelelő.

A múlt évi adatok bizonyítják – (5. sz. melléklet) –, hogy a római katolikus egyház aránytalanul milyen keveset kapott a többi egyházhoz képest. Nem volt igazságos az elosztás, véleményem szerint nem a magyarság érdekeit nézték, hanem csak is önös érdekeket.

A kisebbségben élő magyarok egysége legyen a cél, ne megosztása!

Ha a *prioritásokra* gondolok, vagyis hogy melyek legyenek a támogatáspolitikai főbb irányvonalai (intézményalapítás vagy embermentés), akkor azt mondhatom, hogy véleményem szerint nagyon fontosak az egyéni támogatások, a nagycsaládosok támogatása is.

Ugyanakkor kiemelten fontos a Kárpátaljai Magyar Főiskola támogatása, s nemcsak a megmaradását kell támogatni, hanem a bővítését is. Segíteni kell, hogy újabb – és nem csak pedagógus – szakok is nyílhassanak.

Tehát mindkettő fontos: támogatni a főiskolát, ugyanakkor a szórványban élő magyarok támogatását is folytatni, ösztönözni a magyar iskolába járást. Volt egy program a magyar iskolába járó gyerekek támogatására, ami aztán elcsúszott valahol, mert már az ukrán osztályba járó magyar gyerekeket is támogatják, ami már nem a kívánt eredményeket hozza.

A magyarság helyzete a különböző államokban más és más. Véleményem szerint külön-külön kell kezelni a határon túli magyarságot utódállamaik szerint, azon belül más és más a megoldás kulcsa a szórványban élők és a tömbben élők esetében.

Az asszimilálódást meg kell fékezni, hogy a közösségek ne beolvadjanak, de integrálódjanak a helyi ukrán, illetve egyéb közösségekhez.

A tömbben élő magyarok számára pedig több önállóságot, autonómiát kellene elérni.

Sajnos a magyar nemzettel kapcsolatos hosszú távú terv elkészítése 15 éve várat magára, nem véletlenül, hiszen kényes vagy inkább tabutémákban is kellene a magyarországi politikai elitnek döntenie és utána meghatározni a haladás irányát.

Talán a szülőföldön maradás szlogenje a legjobb példa a kérdés megvilágítására. Ezt az irányzatot (vagy inkább nevezzük elképzelésnek) két, Magyarországon egymástól igen távol eső politikai irányzat, az okot nem kimondva, nem bevallva, lelkesen támogatja.

Az egyik irányzat egy kedvezőbb helyzetben reménykedve hisz abban, hogy a megfelelő történelmi pillanatban felhasználva a Trianon által meghagyott eszközt, a magyar államot, valamiféle megoldást talál a nemzet egyesítésére. Ti pedig, határon túliak, várjatok és tartsatok ki, ebben segítünk.

A másik irányzat úgy tartja, hogy ha már valaki beletette az alkotmányba, hogy valamiféle felelősséggel tartozunk a magyarul beszélő külföldi állampolgárokkal szemben, akkor szánjuk rá az anyagiakat, hogy maradjanak ott, ahol vannak, és ne zavarják az anyaországban élők boldogulását. Ez csak egyik példája annak, hogy mi mindent kellene helyretenni az emberek gondolkodásában ahhoz, hogy kialakuljon egy hosszú távú elképzelés a nemzettel kapcsolatban.

(Kérdés persze az is, mennyire őszinte a mindenkori kormányokban a szülőföldön maradásra való biztatás. A romló demográfiai mutatók mellett kézenfekvő megoldásnak tűnhet a határon túli magyarok közül a képzett, munkaképes korúak Magyarországra vándorlása, hiszen velük a legkönnyebb és leginkább költséghatékony feltölteni a munkaképes korú népesség hiányos sorait.)

A budapesti vezetésnek kellene tisztáznia, hogy mit is akar hosszú távon a külhoni magyarokkal. Olyan koncepciót kellene kidolgozni, amely kormányoktól független. Sajnos éppen a budapesti vezetés volt az, amely megosztotta a kárpátaljai magyarságot, olyannyira, hogy már sem Kijevben, sem Budapesten nem tudja hatáson képviselni magát. Ez még inkább az asszimiláció felé taszítja a magyarságot. Budapestnek kellene konkrét állást foglalnia, döntést hoznia a magyarság ügyében. Vagy ezt a döntést már meghozták december 5-én? Teljesen lemondanak az itteni magyarságról? Megtagadják, elárulják őket? – Minket.

Az itteni jövő sajnos erősen függ attól, hogy Budapesten milyen jövőt szánnak nekünk. Biztos vagyok benne, hogy akik elmennek innen, azok is szívesen maradnának, ha lenne alternatívájuk.

A gazdasági erő fejlesztése

Nemzeti szempontból az anyaország eddigi ilyen irányú próbálkozásai nem sok eredményt hoztak. Az erre fordított erőforrás hatékonysága a nemzeti megmaradás szempontjából messze elmarad az oktatás, kultúra, egyházak vagy akár a kisebbségi politikai tevékenységre fordított támogatásoktól.

Véleményem szerint például a magyarországi vállalkozókat lehetne arra ösztönözni (akiknek Kárpátalján van vállalkozásuk), hogy elsősorban magyarokat alkalmazzanak – ezzel is segítenék a szülőföldön való maradást, boldogulást. A magyarországi bankok is bejöhetnének Kárpátaljára és kedvezményes hiteleket adhatnának a helybéli magyar vállalkozóknak.

Végül

Nagy örömmel vettük Elnök Úr meghívását. A Magyar Köztársaság első embere felhasználhatja pozícióját és népszerűségét arra – mint ahogyan ezt eddigi megnyilatkozásai alkalmával örömmel tapasztaltuk is –, hogy a köztudatban fenntartsa a határon túli magyarok ügyét és pozitívabb hozzáállást segítsen elő az ez ügyben láthatóan tudatlan vagy rosszul informált anyaországi magyarokban. Köszönet ezért a kárpátaljai magyarság nevében is.

Isten áldását kérjük Elnök Úr életére és munkájára!

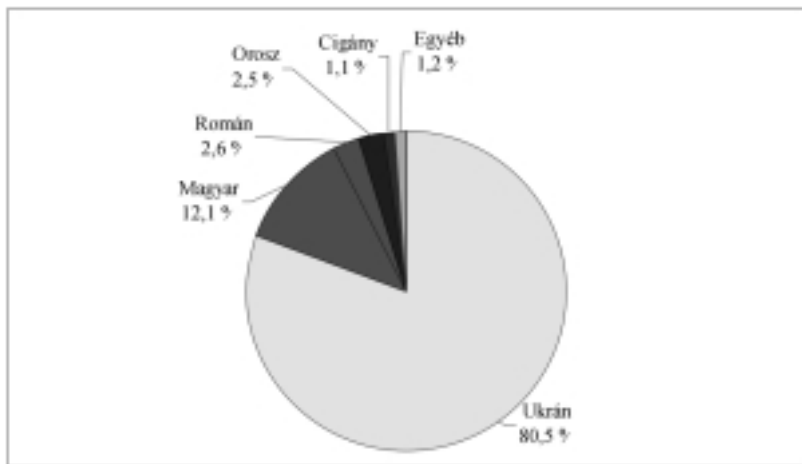
2006. május 4.

Molnár József

A KÁRPÁTALJAI MAGYAR KÖZÖSSÉG: HELYZETE, PERSPEKTÍVÁI¹

A térségünkben 1990 körül végbement rendszerváltások új dimenzióba helyezték Magyarországot és a határain túli magyarság addig minimalizált kapcsolatait. E kapcsolatok az eltelt másfél évtized alatt számos módosuláson estek át, részben a külső körülmények, részben az anyaországi és a kisebbségi politikai szereplők nemzeti érdekek által vezérelt vagy csak a mögé bújtatott szándékainak és lehetőségeinek a függvényében. Ezért a Köztársasági Elnök Úr kezdeményezése, amely a határon túli magyar nemzetrészek helyzetének alaposabb megismerésére, problémáinak a feltárására irányul, és amely a továbbiakban egy, a külföldi magyarsággal kapcsolatos egységes nemzeti stratégia kialakításának is alapjául szolgálhat, különösen időszerű.

1. ábra. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele 2001-ben
(Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003b)

Közösségünk, a kárpátaljai magyarság fő sajátosságai közül elsőként a szomszédos erdélyi vagy felvidéki nemzetrészekhez viszonyított kis lélekszámot emelem ki: a 2001-ben lebonyolított ukrainai népszámlálás alkalmával 151,5 ezer fő vallotta magát magyarnak, ami a megye összlakosságának 12,1, Ukrajna népességének 0,3%-a volt (*Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003b*; 1. ábra).

A kárpátaljai magyarok lélekszáma a múlt század utolsó évtizedében csökkent, hasonlóan a többi kárpát-medencei magyar nemzetrészhöz, azonban a fogyás üteme azokhoz viszonyítva lassúbb volt: 1989 és 2001 között 4,2 ezer fős, azaz 2,7%-os apadást regisztráltak (*Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003b*). A kárpátaljai magyarság ezen lélekszámcsökkenése a következő számszerűsített hatótényezők-ből állt össze:

- természetes fogyás: –5 ezer fő,
- veszteséges migrációs egyenleg: –5 ezer fő,
- asszimilációs folyamatok: +6 ezer fő.

A kisebbségi nemzeteknél szokatlan asszimilációs nyereség az alábbi tényezőknek köszönhető:

- A kedvezménytörvény megszületésével „érdemes” lett magyarnak lenni, ennek következtében a bizonytalan vagy kettős etnikai identitású népesség nagyobb részben vallotta magát magyarnak.
- A cigányság egy része már a korábbi népszámlálások alkalmával is a magyart nevezte meg nemzetiségéeként. Ezek aránya a kedvezménytörvény hatására szintén emelkedett. Ennek tulajdonítható például a magyarság gyarapodása Munkácson, ahol ezzel párhuzamosan a cigányok száma az összeírás alapján csökkent, miközben közismert a magas természetes szaporulat a körükben.
- A korábban nyomás hatására magukat ukránnak vagy szlováknak vallók közül is többen újra magyarként lettek számba véve. Ez a jelenség a Nagyszőlősi járásban, illetve Ungváron volt számottevő.

Hogy a felsoroltak közül melyik tényező számszerűen mennyivel járult hozzá a magyarság számának a szinten tartásához, felelősen megállapítani a rendelkezésre álló információ alapján nem lehet.

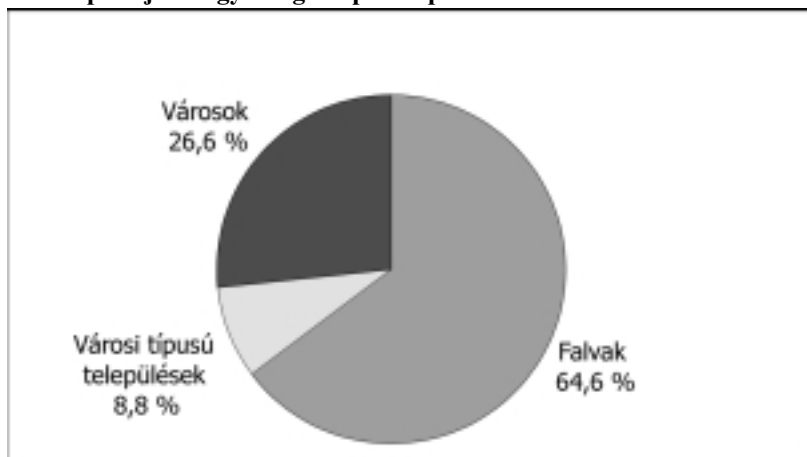
A XXI. század első évtizedére a közösség gyorsuló ütemű fogyása prognosztizálható. Ennek elsődleges oka, hogy a múlt évtized asszimilációs, illetve reasszimilációs nyeresége ezúttal előreláthatólag nem jelentkezik. A kárpátaljai magyarság jelenlegi lélekszámváltozása az alábbi összetevőkből áll össze (becsült értékek):

- természetes fogyás: –400 fő/év,
- migrációs egyenleg: –400 fő/év,
- asszimilációs folyamatok: –200 fő/év,

Össességében a kárpátaljai magyarok száma jelenleg évi átlagban közel ezer fővel csökken.

A magyarok többsége (64,6%-a) falvakban él, a városlakók csupán a nemzetrészt 26,6%-át teszik ki (2. ábra). A fennmaradó 8,8% az úgynevezett városi típusú települések lakosa² (*Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003a*). A falusias településszerkezet egyrészt kedvező, mert lassítja az asszimilációs folyamatokat, kedvezőtlen viszont az egyén és a közösség fejlődési lehetőségeit tekintve.

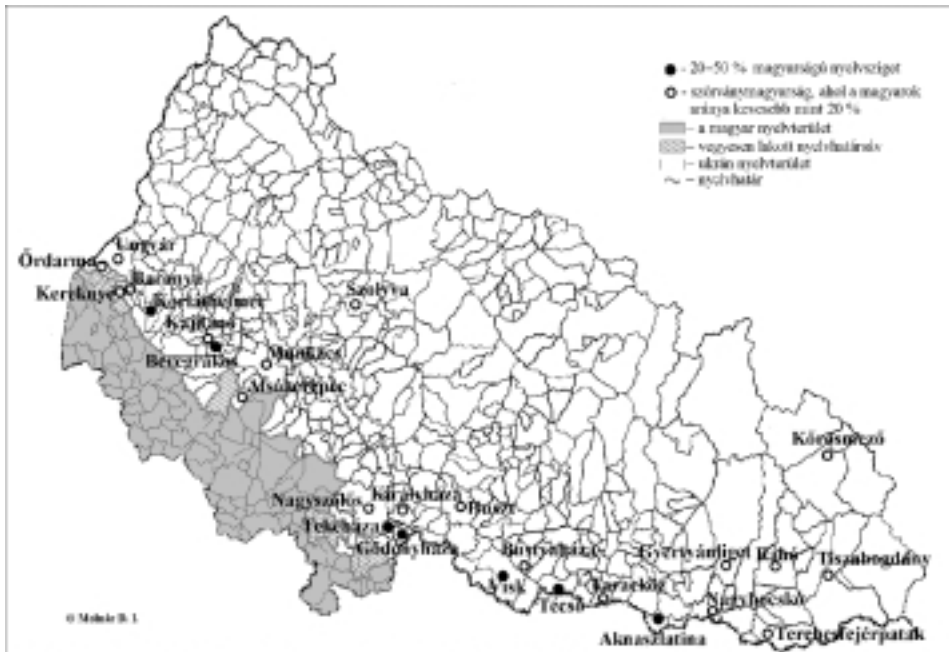
2. ábra. A kárpátaljai magyarság településtípusonkénti eloszlása 2001-ben.

Kárpátalján a magyarok többsége a magyar nyelvterületen él. A magyar nyelvterületet magyar többségű települések viszonylag egységes (mindössze néhány kisebb telepesfalu és vegyes lakosságú város által fellazított) sávja alkotja, amely Kárpátalja délnyugati részén húzódik az ukrán–magyar határral párhuzamosan, 15–20 km szélesen (3. ábra). A nyelvhatár egyes szakaszain vegyes lakosságú településekből álló sávot alkotva kiszélesedik, máshol vonallá zsugorodik.

A magyar nyelvterületen kívül találunk néhány jelentős részben (20–50%-ban) magyarok lakta nyelvszigetet. Ilyenek a munkácsi járási Beregrákos, a felső-tisza-vidéki Visk, Técső és Aknaszlatina (3. ábra). A szórványmagyarság (amely a településen a népesség kevesebb mint 20%-át teszi ki) jellemző településterülete a Felső-Tisza-vidék (Huszt, Királyháza, Rahó, Körösmező, Gyertyánliget stb.). A nyelvterület peremén fekvő Ungváron, Munkácson és Nagyszőlősen a magyarság, aránya alapján, szórványnak tekinthető, de a viszonylag nagy lélekszám, a nyelvterület közelsége és az anyanyelvi intézményrendszer kiépítettsége a szórványhelyzetnél kedvezőbb fejlődési feltételeket biztosít.

3. ábra. A kárpátaljai magyarság nyelvterülete, nyelvszigetei és jelentősebb szórványtelepülései (Molnár, Molnár D., 2005).

A megyében kárpát-medencei mércével mérve toleráns a kisebbségekhez, így a magyarsághoz való viszonyulás is a többségi nemzet részéről. Ugyanez elmondható az államhatalom részéről is, bár egyes képviselői részéről elvárható volna valamivel több jóindulat irányunkban.

Közösségünk gazdasági helyzete viszont, egész Ukrajnához hasonlóan, a térségben a legnehezebb, bár fokozatosan javuló tendenciát mutat. A következő pontokba foglaltuk össze a nemzetrészt gazdasági helyzetének a fő sajátosságait:

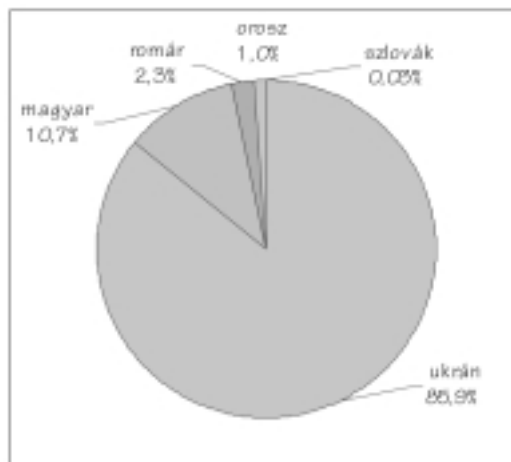
- jelentős munkanélküliség (főleg a falusias településszerkezet miatt),
- alulreprezentáltság a vállalkozói szférában (ennek fő oka a kedvezőtlen starthelyzet és az alulképzettség),
- a határforgalom kínálta lehetőségek kihasználása (ezek folyamatosan szűkülnek),
- az éghajlati előnyök kiaknázása a primőr növénytermesztésben,
- vendégmunka, elsősorban Magyarországon.

A nemzetrészt szellemi fejlődése és gazdasági esélyei szempontjából is kulcsfontosságú kérdés az oktatás. A magyar oktatási rendszer kiépítettsége Kárpátalján egyes képet mutat: egyes részeiben kielégítő, más szinteken rendkívül hiányos. Magyar nyelvű óvodai csoportból például nincs elegendő. A körülbelül 100 közép-, általános és alsó tagozatos iskola viszont alapján lefedi az igényeket, a magyar is-

kolában tanulók aránya megközelíti a magyarság összlakosságon belüli arányát (4. ábra). Ezzel szemben a szakiskolák közül csak kevésnek vannak magyar csoportjai.

A magyar nyelvű főiskolai képzés most van alakulóban, elsősorban a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola révén. A magyarok aránya a kárpátaljai felsőoktatási intézmények nappali tagozatos hallgatói között a 2005/2006-os tanévben megközelítette a 10%-ot (a KMF megalakulása előtt 4-5%), ennek közel 2/3-a a KMF hallgatója (Orosz, 2006). A nemzetrészt lemaradását a főiskolai és egyetemi képzés terén szemléletesen mutatja, hogy a felsőfokú végzettségűek aránya a kárpátaljai magyarok körében 2001-ben 4% körül volt, szemben az össznépeség 7%-os mutatójával.

4. ábra. A kárpátaljai iskolások megoszlása az oktatás nyelve szerint a 2005/2006-os tanévben (Orosz, 2006)

A kárpátaljai magyarság problémaköréhez szorosan kapcsolódik az itt élő cigányságé is, akiknek közel 60%-a magyar anyanyelvű (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003b). Számuk hivatalosan 14 ezer (ebből magyar anyanyelvű 9 ezer), becslések szerint viszont közel 25 ezren lehetnek (ebből magyar 14 ezer). A környezeti társadalomba (legyen az akár ukrán, akár magyar) való integrálásuk lehetséges útjai közül a legeredményesebbnek az oktatásba való bevonásuk tűnik. Ebben fontos szerepe van az egyházak (elsősorban a református és a római katolikus) missziós munkájának.

Bár, amint azt fentebb említettük, az államhatalom részéről Kárpátalján toleráns a magyarsághoz való viszonyulás, ám a közösség intézményrendszerének az anyagi

finanszírozásában az ukrán állam nem vesz részt. Ennek okait egyrészt a nehéz gazdasági helyzetből fakadó szűkös keretekben, másrészt az erre vonatkozó európai normák meghonosulatlanságában látjuk. Így, a közösségi intézményrendszer fenntartásában, működtetésében, fejlesztésében jelenleg döntő szerepe van a magyarországi támogatásoknak.

Ebből a szerepből kiindulva, e támogatások rendszerében egységes, átlátható, pártállástól függetlenül vállalható nemzeti stratégiára lenne szükség. A határon túli magyarokkal kapcsolatos egységes nemzeti stratégia kidolgozása és elfogadása azonban, ismerve az anyaországi és kárpátaljai politikai realitásokat, idealista törekvésnek tűnik. A jelenlegi támogatáspolitikai alapvető problémái közül kiemelhető a koncepció, a stratégia és a nemzeti konszenzus hiánya, a kliensizmus mint elosztási alapelv dominanciája.

Meglátásunk szerint, a támogatási politikában prioritást igényelne az intézményi finanszírozás, kiemelten kezelve a nemzetstratégiai szempontból legfontosabb oktatási és egyházi intézményeket. Normatív támogatásra lenne szükség a nem állami-lag finanszírozott, kiemelt közösségi jelentőségű intézmények üzemeltetési költségeire. Ilyenek a magyar főiskola, az egyházi líceumok, a civil szervezetek, az újságok és a magyar nemzeti színház. Pályázati alapon lenne célszerű finanszírozni a rendezvények lebonyolítását és a fejlesztéseket.

Nemzetstratégiai jelentőségű a szülőföldön való boldogulás vagy az anyaországba való áttelepülés támogatásának a kérdése is. Az utóbbi mellett állást foglalók így látják megoldhatónak a magyarországi népesség fogyásának a gondját és az ország munkaerő-problémáit. A határon túli magyarok betelepítése az ország lakosságának a fogyását orvosolhatja ugyan (ha csak ideiglenesen is, mert előbb-utóbb kimerül ez az utánpótlási forrás), de a nemzet fogyását ez nem állítja meg. A munkaerő-problémát pedig egy, a magyarországihoz hasonlóan kedvezőtlen korszerkezetű (előrege-dő) népesség betelepítése nem oldja meg.

A szülőföldön való maradás mellett szól, hogy az emberek többsége (igaz ez a kárpátaljai magyarokra is) az életét a szülőföldjén képzei el, ez számára a természetes életút, nem az áttelepüléssel járó törések, zökkenők. Véleményünk szerint, össznemzeti érdekünk is a határon túli magyarság szülőföldön való maradása, ami a magyar nyelv, a magyar kultúra szélesebb körű földrajzi kisugárzását biztosítja. A betelepítés a határon túli magyar etnikai területek elvesztését, a nemzeti léttér szűkülését eredményezi. Nem utolsósorban, a környező államokban élő magyar közösségek szélesítik a magyarországi gazdasági szereplők lehetőségeit is az adott országokban.

Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy számos határon túli (közte kárpát-aljai) magyar az áttelepülést választja. Tartsuk tiszteletben az egyén döntését, de a támogatási politika nem az egyes egyéni, hanem a nemzeti érdekeket alapul véve, a szülőföldön való boldogulást támogassa.

Végül megköszönöm a Köztársasági Elnök Úr megtisztelő felkérését az előadásra, és a figyelmet, amelyet a határon túli nemzetrészek helyzetének és gondjainak szentel.

Felhasznált források

Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003a: Adattár.

Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики), 2003b: Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень). Ужгород.

Molnár József–Molnár D. István (2005): Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász.

Orosz Ildikó (2006), a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség elnöke adatai.

Jegyzetek

¹ A Magyar Köztársaság Elnöke által kezdeményezett, 2006. május 4-én a Sándor-palotában megrendezett konferencián elhangzott előadás írott változata.

² Az ukrán településrendszerben a szovjet időkből maradt fenn a falvak és városok közötti átmenetet képviselő városi típusú települések kategóriája. Ide sorolják azokat a településeket, amelyek bizonyos szempontok szerint a városokhoz, mások alapján viszont inkább a falvakhoz állnak közelebb. Népességüket a városi lakosság kategóriájába sorolják.